

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

**ΤΟ ΟΜΗΡΙΚΟ ΠΡΟΤΥΠΟ ΣΤΙΣ ΠΕΡΙΠΛΑΝΗΣΕΙΣ
ΤΟΥ ΑΙΝΕΙΑ (ΑΙΝ.3)**

ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΙΩΑΝ. ΜΙΚΡΑΚΗ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΦΟΙΤΗΤΡΙΑ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΚΡΗΤΗΣ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΜΙΧΑΗΛ ΠΑΣΧΑΛΗΣ

ΡΕΘΥΜΝΟ ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2005

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ.....	1
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	3
I. Η ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΤΩΝ ΠΕΡΙΠΛΑΝΗΣΕΩΝ ΤΟΥ ΑΙΝΕΙΑ.....	5
1. Μυθική παράδοση των περιπλανήσεων και της ίδρυσης πόλεων από τον Αινεία.....	5
2. Το μοτίβο της περιπλάνησης στην Οδύσσεια.....	6
II. Ο ΔΙΑΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΒΙΡΓΙΛΙΟΥ ΜΕ ΤΟ ΟΜΗΡΙΚΟ ΠΡΟΤΥΠΟ. Η ΠΡΩΤΟΤΥΠΙΑ ΤΟΥ ΣΕ ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΗΝ ΟΜΗΡΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ.....	10
1. Το είδος, ο χρόνος και ο χώρος του ταξιδιού στο 3ο βιβλίο της Αινειάδας.....	10
2. Τα κυρίαρχα πρόσωπα και θέματα της περιπλάνησης του Αινεία.....	13
3. Ο Αινείας στη διαδρομή του Οδυσσέα: σκηνές και πρόσωπα από το 3ο βιβλίο της Αινειάδας.....	14
a) terra Mavortia Thracum-Polydorus (3. 13-68).....	15
b) sacra gratissima tellus Nereidum matri et Neptuno Aegaeo (3.84-120).....	17
c) sparsae per aequor Cycladae (3.124-9).....	23
d) antiquae Curetum orae (3. 121-191).....	23
e) Strophadum litora (3. 209-66).....	24
f) terra altrix saeui Ulixi (3. 270-3).....	28
g) Leucatae nimbosa cacumina montis (3. 274-5).....	30
h) parua urbs (3. 274-88).....	31
i) aëriæ Phaeacum arces (3. 291).....	32
j) celsa Buthroti urbs: Andromache (3. 292-343)-Helenus (3. 345-481).....	33
k) Scylla-Charybdis (3. 555-67).....	38
l) Trinacria: Achaemenides-Polyphemus-Cyclopes (3. 570-683).....	39
4. Οι ιδιαίτεροι τρόποι δημιουργικής επέμβασης του Βιργιλίου στην παράδοση των περιπλανήσεων του Αινεία και, ειδικότερα, στην ομηρική παράδοση.....	44
5. Η περιπλάνηση του Αινεία και των συντρόφων του: ταξίδι από το τρωικό παρελθόν στο ρωμαϊκό μέλλον.....	58
6. Δυο διαφορετικοί τύποι ήρωα: Οδυσσέας και Αινείας.....	59
III. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	62
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	64

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας, πεδίο συγκριτικής έρευνας θα αποτελέσουν δυο συναφείς θεματικά ευρύτερες επικές ενότητες, που ανήκουν η μια στην *Αινειάδα* και η άλλη στην *Οδύσσεια*. Η πρώτη περιλαμβάνει ολόκληρο το 3^ο βιβλίο της *Αινειάδας*, στο οποίο ο Αινείας αφηγείται στη βασίλισσα Διδώ, στην Καρχηδόνα, τις περιπλανήσεις του ίδιου και των συντρόφων του από την Τροία μέχρι την Ιταλία¹. Το έτερο σκέλος του πεδίου έρευνας θα αποτελέσουν οι εγκιβωτισμένοι στη λεγόμενη *Φαιακίδα* (*Οδ.6-12*) *απόλογοι* του Οδυσσέα: αρχικά ο ήρωας αφηγείται σύντομα προς τη βασίλισσα Αρήτη τις περιπέτειές του, από τη μέρα που ο Δίας τσάκισε το πλοίο του, με αποτέλεσμα να χάσει τους συντρόφους του και να βρεθεί στην Ωγυγία, το νησί της Καλυψώς, στο οποίο παρέμεινε επτά χρόνια, ως τη μέρα που ναυαγός και πάλι βγήκε στη χώρα των Φαιάκων (*Αρήτης Απόλογος: Οδ.7.233-297*). Στη συνέχεια, ο Οδυσσέας απευθύνεται προς το βασιλιά Αλκίνοο, αποκαλύπτει την ταυτότητά του και αφηγείται αναδρομικά τις περιπέτειές του από την Τροία ως το νησί της Καλυψώς (*Αλκίνοου Απόλογοι: Οδ.9-12*)².

Συγκεκριμένα, θα διερευνηθεί η μορφή και η έκταση της επίδρασης του ομηρικού έπους με βάση τα κοινά θεματικά, μορφικά και γλωσσικά στοιχεία των περιπλανήσεων του ομηρικού ήρωα Οδυσσέα και του Τρώα Αινεία, που ο Βιργίλιος επιλέγει ως πρωταγωνιστή της δικής του ποιητικής περιπλάνησης. Με συγκεκριμένα παραδείγματα, από το 3^ο βιβλίο του βιργιλιανού έπους και τις αντίστοιχες θεματικές ενότητες της ομηρικής *Οδύσσειας*, θα επιχειρηθεί η μελέτη του χειρισμού όλων των παραμέτρων (χώρου, χρόνου, θεών και ανθρώπων-φορέων του μύθου) της περιπλάνησης του Αινεία από το Βιργίλιο, ώστε να προβληθεί η μορφή και η έκταση αυτής της επίδρασης.

Είναι γνωστό και πρέπει εκ προοιμίου να τονιστεί το γεγονός ότι ο Βιργίλιος ήταν ένας 'doctus poeta'. Στην πορεία της σύνθεσης ενός καλλιτεχνικά ολοκληρωμένου εκτεταμένου έπους, όπως η *Αινειάδα*, έντονες υπήρξαν οι επιδράσεις των λογοτεχνικών του εντυπώσεων, καθώς είχε μελετήσει συστηματικά και επισταμένως μεταξύ άλλων και το

¹ Ήδη από την αρχαία πρώτη έκδοση της *Αινειάδας* (18/17 π.Χ.), αμέσως μετά το θάνατο του Βιργιλίου (19 π.Χ.), από τους Βάριο και Τούκκα, μελετητές, κριτικοί και ποιητές έχουν επιχειρήσει να ορίσουν τη σχέση ανάμεσα στην *Αινειάδα* και τα ομηρικά έπη, *Ιλιάδα* και *Οδύσσεια*, καθώς ήταν καταφανές ότι υπάρχουν κοινά θεματικά, μορφικά και γλωσσικά στοιχεία ανάμεσα στα ομηρικά έπη και την *Αινειάδα*.

² Η αναλυτική συγκριτική εξέταση της Νέκυιας (*Οδ. 11*) και του 6ου βιβλίου της *Αινειάδας* του Βιργιλίου είναι έξω από τους στόχους της παρούσας εργασίας, στην οποία εξετάζονται, σε συσχετισμό με την *Οδύσσεια*, μόνο όσες από τις περιπλανήσεις του Αινεία περιλαμβάνονται στο 3ο βιβλίο της *Αινειάδας*. Η Νέκυια θα εξεταστεί μόνο όσον αφορά στο συσχετισμό της με την αποβίβαση των Τρώων στο λιμάνι του Βουθρωτού (*Αιν. 3. 291-3*) και τη συνάντηση και συνομιλία του Αινεία με την Ανδρομάχη και τον Έλενο (*Αιν. 3. 300-343* και *345-481* αντίστοιχα), σκηνή για την οποία έχουν υποστηριχθεί ερμηνείες που συγκλίνουν σε ομοιότητες περιεχομένου και μορφής με την ομηρική κατάβαση στον Άδη. Σχετικά βλ. τις ερμηνείες των KNAUER (1979), 196 κ. ε., PASCHALIS (1997), 131-33, καθώς και τα άρθρα των BETTINI (1997), BRIGHT (1981), QUINT (1982). Αναλυτική διερεύνηση του θέματος βλ. στην ενότητα II. 3. j σ. 33 κε. της παρούσας εργασίας, με τίτλο celsa Buthroti urbs: Andromache (3. 292-343)-Helenus (3. 345-481).

περιεχόμενο και τη δομή των ομηρικών επών, που αποτέλεσαν το εξοχότερο πρότυπό του³. Ένα γενικότερο δομικό στοιχείο της *Αινειάδας* που έχει επισημανθεί από τους μελετητές της είναι ότι σ' αυτήν η αλληλουχία της *Ιλιάδας* και της *Οδύσσειας* αντιστρέφεται, αφού το πρώτο μισό της *Αινειάδας* (1-6) αντιστοιχεί ουσιαστικά στην *Οδύσσεια*, ενώ το δεύτερο (7-12) στην *Ιλιάδα*⁴. Κύριο ζητούμενο της παρούσας εργασίας είναι επομένως να δειχθεί σε ποιο βαθμό ο Βιργίλιος, στο πλαίσιο της *Αινειάδας* και, ειδικότερα, στην ποιητική σύνθεση των περιπλανήσεων του Αινεία, επιδίωξε να ιδιοποιηθεί γενικά ή/ και επιμέρους στοιχεία του περιεχομένου και της δομής του ομηρικού προτύπου, με ποιες συγκεκριμένες ποιητικές τεχνικές επεμβαίνει σ' αυτά και κατά πόσο τα ανανεώνει.

Το γενικότερο πρόβλημα βεβαίως της πρόσληψης των ομηρικών επών από το Βιργίλιο δεν εστιάζεται αποκλειστικά ούτε κατά κύριο λόγο στην ανακάλυψη λεπτομερειών και μεγαλύτερων ή μικρότερων ομηρικών χωρίων που χρησιμοποίησε ως ποιητικό υπέδαφος για το δικό του ποίημα. Η ουσία του ζητήματος επομένως, συνίσταται, κατά τη γνώμη μας, στο να εκτιμηθεί η ιδιαίτερη λογοτεχνική αρετή του Βιργιλίου στη βάση της παράλληλης μελέτης και των τριών ποιημάτων ή των δύο, *Αινειάδας* και *Οδύσσειας*, εν προκειμένω.

Συνακόλουθα, η έμφαση στη δική μας ερευνητική απόπειρα, θα δοθεί ακριβώς στην ανίχνευση, με βάση πάντα το ίδιο το κείμενο του 3^{ου} βιβλίου της *Αινειάδας* και των ενοτήτων της *Οδύσσειας* που προαναφέρθηκαν, των λογοτεχνικών μεθόδων και στρατηγικών, με τις οποίες ο Ρωμαίος ποιητής διαλέγεται με την ομηρική παράδοση των θαλασσινών περιπλανήσεων του Οδυσσέα. Με άλλα λόγια, θα διερευνηθούν οι ιδιαίτεροι τρόποι με τους οποίους ο Βιργίλιος επέλεξε να μετουσιώσει την ομηρική και, ειδικότερα την οδυσσειακή, πρώτη ύλη των περιπετειών του περιπλανώμενου στη θάλασσα ήρωα σε δική του πρωτότυπη δημιουργία, πώς τελικά την αξιοποίησε ως βάση, για να εκφράσει τα προσωπικά του ιστορικά και ποιητικά οράματα και ποια η τελική συνεισφορά του, σε συνάρτηση με την πρόσληψη, από μέρους του, του ομηρικού προτύπου, στην παράδοση των περιπλανήσεων του Αινεία.

Εν τέλει, στο πλαίσιο μιας συνολικής θεώρησης, θα αποτιμηθεί, ποιοτικά και ποσοτικά, ο ρόλος και η σημασία του ομηρικού προτύπου στη βιργιλιανή ποιητική εκδοχή των περιπλανήσεων του Αινεία.

3 Δίπλα στον Όμηρο πρέπει να αναφερθεί ως σημαντικό πρότυπο του Βιργιλίου ο ελληνιστικός επικός ποιητής Απολλώνιος ο Ρόδιος. Επίσης ο Κάτουλλος και ο Λυκόφρων, η ρωμαϊκή τραγική ποίηση, της οποίας, αν και σώζονται μόνο αποσπάσματα, είναι μεγάλη η σημασία στην πολιτογράφηση του μύθου στη Ρώμη, και οι έλληνες τραγικοί. Ίσως ακόμη στα πρότυπα του Βιργιλίου να συμπεριλαμβάνεται η χαμένη πια αρχαϊκή ρωμαϊκή επική ποίηση (Ναΐβιος). Τέλος ως θεματική πηγή πρέπει να αναφερθεί και ο Βάρρων. Βλ. VON ALBRECHT (1997), 769-71.

4 VON ALBRECHT (1997), 769-70.

I. Η ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΤΩΝ ΠΕΡΙΠΛΑΝΗΣΕΩΝ ΤΟΥ ΑΙΝΕΙΑ.

1. Μυθική παράδοση των περιπλανήσεων και της ίδρυσης πόλεων από τον Αινεία.

Υπήρχαν, πριν το Βιργίλιο, πολυάριθμες παραδόσεις για ιδρύσεις πόλεων (κτίσεις) από τον Αινεία κατά μήκος των ακτών της Μεσογείου, τις οποίες πιθανότατα είχε στη διάθεσή του ο ποιητής. Ικανοποιητική εικόνα αυτού του παραδοσιακού υλικού μπορεί να διαμορφωθεί, καθώς είναι προφανώς το ίδιο, στο οποίο βασίστηκε ο Διονύσιος ο Αλικαρνασσεύς στη δική του ιστορική έκθεση των περιπλανήσεων του Αινεία⁵. Το γενικό αφηγηματικό πλαίσιο έχει ως εξής: ο Αινείας πηγαίνει σε κάποιον τόπο, αρχικά είτε για να ανανεώσει μια παλιά φιλία είτε επειδή αντίθετοι άνεμοι τον παρασύρουν εκεί και είναι αναγκασμένος να περιμένει (άπλοια), μέχρι οι καιρικές συνθήκες να γίνουν κατάλληλες για απόπλου, ή επειδή, κατά τη διάρκεια της αναγκαστικής του αναμονής πέφτει επιπλέον και στην παγίδα του έρωτα και παρατείνει την παραμονή του. Εκεί τελικά ιδρύει μια πόλη. Σε ίδρυση πόλης μπορεί να καταλήξει και η επιθυμία του Αινεία να δημιουργήσει τόπο εγκατάστασης για κάποιους συνταξιδιώτες του, που για διάφορους λόγους (σωματική και ψυχική κόπωση, αδυναμία λόγω προχωρημένης ηλικίας) δεν θέλουν να συνεχίσουν το ταξίδι. Όσο για την κατεύθυνση του ταξιδιού, αυτή καθορίζεται από θεϊκή πηγή (Σίβυλλα, μαντείο της Δωδώνης), ενώ και το τέρμα του θα προαναγγελθεί από το θεό με κάποιο οιωνό.

Οι παραδόσεις αυτές επομένως αποτελούν ευρύτερες αφηγηματικές ενότητες, οι οποίες απαρτίζονται από διάφορα μεμονωμένα επεισόδια που συμβαίνουν στους σταθμούς της πορείας του περιπλανώμενου ήρωα, έτσι ώστε ενότητα στην αφήγηση να προσδίδει μόνο η κατεύθυνση του ταξιδιού. Ο Βιργίλιος συγκεντρώνει αυτό το ετερόκλητο εν πολλοίς υλικό, το μελετά και το συστηματοποιεί, ταξινομώντας τα επεισόδια σε μια διαδικασία βαθμιαίας εξέλιξης, κατορθώνει δε να ενοποιήσει τα αυτόνομα επεισόδια και να τα θέσει ως αναγκαία στην πορεία και εξέλιξη της δράσης του δικού του έπους χάρη στην έμφαση που δίνει ο Βιργίλιος στο πεπρωμένο των Τρώων μέσω της ευφυούς επινόησης και της πρωτότυπης αξιοποίησης του ρόλου του Απόλλωνα και των θεϊκών χρησμών στην πορεία και την τελική ευόδωση των περιπλανήσεων του Αινεία..

Η αφήγηση βεβαίως ρέει σε σκηνές, οι οποίες ξεχωρίζουν σαφώς ως ενότητες από το κειμενικό πλαίσιο που τις περιβάλλει. Οι σκηνές αυτές διαμορφώνονται λογοτεχνικά από

⁵ Διον. Αλικ. Ρωμ. Αρχ.1. 48 κ.ε.

τον ποιητή με τέτοιο τρόπο, ώστε ο αναγνώστης να αντιλαμβάνεται προπάντων την εσωτερική τους σημασία.

Ο Βιργίλιος επομένως, στην ποιητική σύνθεση των περιπλανήσεων του Αινεία, σε μεγάλο βαθμό αφομοιώνει δημιουργικά και αξιοποιεί την υποκείμενη παραδοσιακή ύλη, που, με τη σειρά της, ακολουθεί και αναπτύσσει μοτίβα ελληνικών μύθων που αναφέρονται σε ιδρύσεις πόλεων. Συνδέει τους παραδοσιακούς μύθους των περιπλανήσεων του Αινεία με τη σύγχρονή του ιστορική συγκυρία και τη ρωμαϊκή πραγματικότητα και τους υποβάλλει στην εξυπηρέτηση των δικών του ποιητικών στόχων. Έτσι ο Βιργίλιος στην *Αινειάδα*, θέτοντας με θαυμαστή δεξιοτεχνία το Μύθο σε διάλογο με την Ιστορία, μετέτρεψε τις μυθικές περιπλανήσεις του Αινεία, εκτός από λογοτεχνικού χαρακτήρα αφήγηση, και σε ουσιώδες τμήμα μιας ιστορικής «*Ρώμης κτίσεως*».

2. Το μοτίβο της περιπλάνησης στην Οδύσσεια.

Μια σημαντική πηγή, η σημαντικότερη ίσως από τις ελληνικές πηγές που ο Βιργίλιος είχε στη διάθεσή του και που αναμφισβήτητα αξιοποίησε το περιεχόμενό της στη σύνθεση της *Αινειάδας*, και ειδικότερα των περιπλανήσεων του Αινεία και των συντρόφων του, είναι η *Οδύσσεια* του Ομήρου.

Ο ομηρικός Οδυσσέας βρίσκεται στη μεγάλη αίθουσα του παλατιού των Φαιάκων και έχει φτάσει πια η ώρα να αποκαλύψει την ταυτότητά του και να διηγηθεί τις περιπέτειές του. Πρόκειται για την ενότητα *Αλκίνοου Απόλογοι* (Οδ. 9-12), στο πλαίσιο της οποίας ο Οδυσσέας αποκαλύπτει την ταυτότητά του και αφηγείται αναδρομικά τις περιπέτειές του από την Τροία ως το νησί της Καλυψώς, που καλύπτουν μια χρονική περίοδο τριών χρόνων. Είχε προηγηθεί βέβαια, την προηγούμενη νύχτα, ο *Αρήτης Απόλογος* (Οδ. 7.233-297), στη διάρκεια του οποίου ο Οδυσσέας αφηγήθηκε σύντομα στη βασίλισσα Αρήτη τις περιπέτειές του, από τη μέρα που ο Δίας τσάκισε το πλοίο του, με αποτέλεσμα να χάσει τους συντρόφους του και να βρεθεί στην Ωγυγία, το νησί της Καλυψώς, στο οποίο παρέμεινε επτά χρόνια, μέχρι τη μέρα που ναυαγός και πάλι βγήκε στη χώρα των Φαιάκων.

Σύμφωνα με τη δεύτερη αφήγηση του Οδυσσέα, στη δεκαετία που ακολουθεί αμέσως μετά την άλωση της Τροίας, ο ίδιος και οι σύντροφοί του ταξιδεύουν περιπλανώμενοι στην ευρύτερη θαλάσσια περιοχή της Μεσογείου και των παραλίων της. Ξεκινώντας από την Τροία για την Ιθάκη, ο άνεμος τους παρασύρει στη Θράκη, όπου κατοικούσαν οι Κίκονες. Εκεί κυριεύουν την πόλη Ίσμαρο και αρπάζουν τις γυναίκες και

πολλά αγαθά, αλλά οι Κίκονες αντεπιτίθενται, με αποτέλεσμα να χαθούν έξι σύντροφοι του Οδυσσέα από κάθε καράβι (Οδ. 9.39-66). Σφοδρή τρικυμία τους παρασύρει στην αναχώρησή τους από τη Θράκη και τους αναγκάζει να περιπλανηθούν για εννιά μέρες από το ακρωτήριο Μαλέα και τη νήσο Κύθηρα σε άγνωστα νερά (9.80-82).

Τη δέκατη μέρα, περνούν πλέον στο χώρο της μυθικής γεωγραφίας, όπου όλα μπορούν να συμβούν και βρίσκονται στη χώρα των Λωτοφάγων. Τρεις σύντροφοι στέλνονται από τον Οδυσσέα να εξερευνήσουν το εσωτερικό της χώρας, αλλά αυτοί τρώνε τον καρπό της, το λωτό, που τους έκανε να ξεχάσουν την ταυτότητα και το σκοπό του ταξιδιού τους. Ο Οδυσσέας και οι υπόλοιποι σύντροφοι τους παίρνουν με τη βία και ανοίγονται ξανά στο πέλαγος (9. 83-102).

Επόμενος σταθμός τους είναι η χώρα των γιγάντιων και μονόφθαλμων Κυκλώπων, που ζουν μόνοι στις σπηλιές τους, χωρίς κοινωνική οργάνωση και νόμους, με μοναδική τους ασχολία τη βοσκή των κοπαδιών τους, αφού αγνοούν τη γεωργία και τη ναυτιλία. Ο Οδυσσέας και οι σύντροφοί του αράζουν νύχτα σ' ένα παραδεισένιο ακατοίκητο νησί, απέναντι απ' τη χώρα των Κυκλώπων, από το οποίο ο ίδιος με δώδεκα από τους άνδρες του ξεκινούν την επόμενη μέρα, για να τη γνωρίσουν. Σε μια τεράστια σπηλιά συναντούν τον Πολύφημο, το μονόφθαλμο γιο του Ποσειδώνα, ένα θεόρατο τέρας, αφιλόξενο, με κτηνώδη συμπεριφορά, που περιφρονεί ακόμη και τους θεούς. Αντί να φιλοξενήσει τους ναυαγούς, όπως σκόπιμα τους συστήθηκαν, τρώει αμέσως δυο απ' αυτούς. Το επόμενο πρωί άλλοι δυο θα έχουν την ίδια τύχη, ενώ, πριν βγάλει το κοπάδι του για βοσκή, με μια θεόρατη πέτρα φυλακίζει τον Οδυσσέα και τους συντρόφους του στη σπηλιά. Το ίδιο βράδυ ο Κύκλωπας θα καταβροχθίσει άλλους δυο άτυχους άνδρες του Οδυσσέα. Διέξοδο από την απελπιστική κατάσταση θα δώσει η επινοητικότητα του Οδυσσέα, που καταφέρνει να μεθύσει τον Πολύφημο με ένα ασκί κρασί που είχε φέρει από το πλοίο του, να τον εξαπατήσει σχετικά με την πραγματική του ταυτότητα και, τελικά, να τον τυφλώσει. Το άλλο πρωί ο Οδυσσέας και οι εναπομείναντες σύντροφοί του βγαίνουν από τη σπηλιά κρυμμένοι κάτω από την κοιλιά των κριαριών.

Πάνω στη χαρά της σωτηρίας, ο Οδυσσέας προσβάλλει τον Ποσειδώνα στο πρόσωπο του γιου του και ο θεός, οργισμένος, προτρέπει το Δία να μη δεχτεί την ευχαριστήρια θυσία του Οδυσσέα για τη σωτηρία τους. Ο πατέρας των θεών γνωρίζει πως ο Οδυσσέας θα γυρίσει τελικά στην Ιθάκη, αλλά μέσα από περιπέτειες και μόνος, χωρίς τους συντρόφους του (9. 105-542).

Στη συνέχεια του ταξιδιού τους, ο Οδυσσέας και οι εταίροι φτάνουν στο νησί του Αιόλου. Μετά από ένα μήνα παραμονής και πλουσιοπάροχης φιλοξενίας από το θεό των

ανέμων, οι ταξιδιώτες αναχωρούν με προορισμό την Ιθάκη, έχοντας εξασφαλίσει από το θεό ούριο άνεμο. Η ανθρώπινη ανάγκη του Οδυσσέα να αναζητήσει στον ύπνο την ξεκούραση, μετά από εννέα μέρες ταξιδιού, και η ταυτόχρονη επίδειξη αφροσύνης από τους συντρόφους του, που καχύποπτοι προς τον Οδυσσέα ανοίγουν το ασκί, στο οποίο ο Αίολος είχε κλείσει όλους τους ανέμους, γίνεται αιτία να απομακρυνθούν από την πολυπόθητη πατρίδα, η οποία μάλιστα είχε ήδη φανεί στον ορίζοντα, και να παρασυρθούν πίσω στο νησί του Αιόλου. Όμως τώρα ο μόλις πριν από λίγες μέρες φιλόξενος Αίολος διώχνει τον Οδυσσέα από το νησί του, εικάζοντας από τα συμβάντα πως είναι μισητός στους θεούς (10. 1-76).

Έξι μέρες μετά οι περιπλανώμενοι φτάνουν στη γη των Λαιστρυγόνων, που ήταν γίγαντες, αφιλόξενοι και ανθρωποφάγοι, όπως οι Κύκλωπες, αλλά, αντίθετα μ' αυτούς, οργανωμένοι σε κοινωνία. Ο βασιλιάς τους Αντιφάτης για καλωσόρισμα τρώει έναν από τους τρεις συντρόφους που έφτασαν στο παλάτι του, ενώ οι υπήκοοί του επιτίθενται και καταστρέφουν όλα τα καράβια των Ελλήνων, εκτός από εκείνο του Οδυσσέα, που ήταν συνετά δεμένο στην άκρη του λιμανιού (10. 81-134), με το οποίο και κατορθώνουν να διαφύγουν προς την Αία, το νησί της Κίρκης, μιας θεάς με μαγικές δυνάμεις.

Κάποιοι σύντροφοι του Οδυσσέα με επικεφαλής τον Ευρύλοχο, που ανυποψίαστοι φτάνουν στο παλάτι της Κίρκης, καταλήγουν να ποτιστούν από τη θεά με ένα μαγικό ποτό και να μεταμορφωθούν σε χοίρους. Ο Ευρύλοχος, ο μόνος που γλίτωσε, ειδοποιεί τον Οδυσσέα και αυτός, προστατευμένος από τα μάγια της θεάς με ένα βοτάνι, αντίδοτο στα μαγικά της φίλτρα, που του έδωσε ο Ερμής, αντιμετωπίζει πολύ αποτελεσματικά την Κίρκη: οι σύντροφοι επανακτούν την ανθρώπινη μορφή τους, σε όλους προσφέρεται λαμπρή φιλοξενία και η Κίρκη ορκίζεται πως θα τους στείλει στην πατρίδα. Η θεά κρατάει με τον έρωτά της τον Οδυσσέα έναν ολόκληρο χρόνο, αλλά τελικά, μετά και από απαίτηση των συντρόφων, τους δείχνει το δρόμο της επιστροφής: αποκαλύπτει στον Οδυσσέα πως, αν θέλει να γυρίσει στην Ιθάκη, πρέπει να κατέβει στον Άδη και να ζητήσει οδηγίες από το νεκρό μάντη Τειρεσία. Η ίδια τον καθοδηγεί πώς θα τα καταφέρει. Λίγο πριν ξεκινήσουν, ο Ελπήνορας, ένας από τους συντρόφους, μεθυσμένος σκοτώνεται πέφτοντας από ψηλά και μένει άταφος στο νησί της Κίρκης (10. 135-574).

Το καράβι του Οδυσσέα πραγματοποιεί στη συνέχεια ταξίδι στην άκρη του Ωκεανού, στην αιώνια σκοτεινή χώρα των Κιμμερίων, και από εκεί στις πύλες του Άδη. Ο Οδυσσέας εκτελεί μια τελετή *νεκρομαντείας*, που καθιστά δυνατή την εμφάνιση των ειδώλων μυριάδων νεκρών, μεταξύ των οποίων και του άταφου Ελπήνορα, που ζητά από τον Οδυσσέα να τον θάψει, όταν επιστρέψει στην Αία, πράγμα που εκείνος υπόσχεται. Ο Οδυσσέας δεν αφήνει να πλησιάσουν οι νεκροί, ούτε ακόμη και η μητέρα του Αντίκλεια,

αφού, κατά τις οδηγίες της Κίρκης, ο Τειρεσίας έπρεπε να είναι ο πρώτος που θα έπινε αίμα και θα συνομιλούσε με τον Οδυσσέα.

Ο μάντης επιτέλους εμφανίζεται και προφητεύει στον Οδυσσέα όσα θα μεσολαβήσουν, μέχρι να φτάσει στον προορισμό του, την Ιθάκη. Ακολουθεί η συνάντηση με την Αντίκλεια και με ένα μεγάλο αριθμό γυναικών, ένδοξων μητέρων και συζύγων. Εμφανίζονται και τρεις παλιοί σύντροφοι-αρχηγοί από την Τροία, ο Αγαμέμνονας, ο Αχιλλέας και ο Αϊάντας, με τους δυο πρώτους από τους οποίους ο Οδυσσέας συνομιλεί, ενώ ο Αϊάντας, χολωμένος ακόμη και στον Άδη για την παλιά τους έχθρα, αμίλητος αποχωρεί. Ο Οδυσσέας επίσης βλέπει και συνομιλεί με άλλους διάσημους άντρες, σημαντικούς νομοθέτες, ήρωες και μεγάλους αμαρτωλούς. Τέλος εμφανίζεται η πάνοπλη σκιά του Ηρακλή, που μιλά για τα δικά του κατορθώματα. Στο σημείο αυτό όμως ο Οδυσσέας επισπεύδει την αναχώρησή του από τον Άδη, μήπως προκαλέσει την οργή της Περσεφόνης. Ανεβαίνει με τους συντρόφους του στο καράβι και παίρνουν τον αντίστροφο δρόμο (Οδ. 11).

Ο Οδυσσέας και οι σύντροφοί του επιστρέφουν νύχτα από τον Άδη στο νησί της Κίρκης. Με το ξημέρωμα θάβουν τον Ελπήνορα. Η Κίρκη θαυμάζει το κατόρθωμα της κατάβασης στον Άδη και προειδοποιεί τον Οδυσσέα για τις επόμενες δοκιμασίες του, τις Σειρήνες, τις Πλαγκτές Πέτρες, τη Σκύλλα και τη Χάρυβδη, το νησί του Ήλιου, και του υποδεικνύει τρόπους ασφαλούς και επιτυχούς αντιμετώπισής τους (12. 1-141).

Με το ξημέρωμα ξεκινούν το ταξίδι. Ακριβώς όπως είχε συμβουλέψει η Κίρκη, δεμένος στο κατάρτι περνά ο Οδυσσέας από τις Σειρήνες, ενώ οι σύντροφοί του, που είχαν βουλώσει τα αυτιά τους με κερί, για να μην παρασυρθούν από τη σαγήνη του τραγουδιού των Σειρήνων, κωπηλατούσαν γρήγορα και, παρά το ότι τους έγνεφε να τον λύσουν, τον έδεναν όλο και πιο σφικτά (12. 165-200).

Αμέσως μετά, το καράβι στρέφεται προς τη Σκύλλα και τη Χάρυβδη. Έξι συντρόφους άρπαξε η Σκύλλα στο στενό πέρασμα, παρά την αγωνιώδη προσπάθεια του Οδυσσέα, που με το σπαθί του προσπάθησε να αποτρέψει το κακό (12. 234-59).

Το νησί του Ήλιου ο Οδυσσέας θέλησε να το προσπεράσουν, αλλά, λόγω της κόπωσης των συντρόφων του, τελικά υποχωρεί και δέχεται να διανυκτερεύσουν εκεί. Τους ορκίζει όμως να μην πειράξουν τα βόδια του Ήλιου, αφού τους θυμίζει ότι η Κίρκη, σε μια τέτοια περίπτωση, είχε προφητεύσει πως δεν πρόκειται να ξαναδούν την Ιθάκη. Άσχημος καιρός αποκλείει στη συνέχεια τους ταξιδιώτες στο νησί για ένα μήνα. Οι τροφές σώθηκαν και, όταν μια μέρα ο Οδυσσέας απομακρύνθηκε, για να δεηθεί στους θεούς και αυτοί τον έριξαν σ' ένα γλυκό ύπνο, ανίδεοι οι σύντροφοι προκαλούν τη μοίρα τους, σφάζοντας και τρώγοντας τα απαγορευμένα ζώα. Ο Ήλιος ζήτησε την τιμωρία τους από το Δία και αυτός,

έξι μέρες μετά, με καλό καιρό, άφησε το καράβι να ξεκινήσει, μόνο για να προκαλέσει φοβερή θύελλα, να το τσακίσει με τον κεραυνό του και να σκορπίσει το θάνατο σε όλους τους υπόλοιπους συντρόφους του Οδυσσέα (12. 260-419).

Μόνος πια ο Οδυσσέας, αφού κινδύνεψε για δεύτερη φορά από τη Χάρυβδη, παλεύει με τη θάλασσα εννιά μερόνυχτα, ώσπου τη δέκατη μέρα βγαίνει στην Ωγυγία, το νησί της Καλυψώς. Εδώ σταματά τη διήγηση, αφού τη συνέχεια και μέχρι την άφιξή του στη Σχερία την είχε αφηγηθεί την προηγούμενη νύχτα στην Αρήτη (12. 420-453).

II. Ο ΔΙΑΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΒΙΡΓΙΛΙΟΥ ΜΕ ΤΟ ΟΜΗΡΙΚΟ ΠΡΟΤΥΠΟ. Η ΠΡΩΤΟΤΥΠΙΑ ΤΟΥ ΣΕ ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΗΝ ΟΜΗΡΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ.

1. Το είδος, ο χρόνος και ο χώρος του ταξιδιού στο 3ο βιβλίο της Αινειάδας.

Στο 3^ο βιβλίο της *Αινειάδας*, το ομηρικό πρότυπο των περιπλανήσεων και του νόστου του Οδυσσέα, που, με το πέρασμα του χρόνου είχε καταστεί μέρος ενός επικού κοινού τόπου, αξιοποιήθηκε από το Βιργίλιο με πολλούς τρόπους, όπως καταδεικνύουν οι τυπικές ομοιότητες των δυο ταξιδιών, Οδυσσέα και Αινεία. Κατ' αρχάς, και ο Βιργίλιος αναθέτει στον ίδιο τον πρωταγωνιστή της θαλασσινής περιπλάνησης Αινεία το ρόλο του αναδρομικού αφηγητή των επιμέρους επεισοδίων της, τα οποία επίσης αρχίζουν, εκτυλίσσονται και ολοκληρώνονται τη δεκαετία αμέσως μετά την άλωση της Τροίας, όπως ακριβώς και εκείνα του ταξιδιού του ομηρικού Οδυσσέα, στον οποίο επίσης έχει ανατεθεί από τον ποιητή της *Οδύσσειας* η αναδρομική αφήγηση των θαλασσινών περιπετειών του ήρωα και της συντροφιάς του.

Όσον αφορά στο είδος του ταξιδιού που περιγράφεται στην *Αινειάδα*, σε σχέση με την *Οδύσσεια* υπάρχει ένας εντελώς νέος ορίζοντας: στην περίπτωση της θαλασσινής περιπλάνησης του Αινεία, δεν πρόκειται για ένα νόστο, αλλά για αναζήτηση από τους Τρώες ενός νέου τόπου, όπου επιζητούν να ιδρύσουν μια πόλη με τρωικό μεν θρησκευτικό πυρήνα, τους penates, που όμως θα είναι μια νέα πατρίδα, όχι αντίγραφο της προηγούμενης. Ο

Βιργίλιος ως ποιητής έρχεται επομένως να γεφυρώσει την απόσταση ανάμεσα στα δεδομένα της Τροίας και την Alba Longa και ανάμεσα στην τελευταία και τη Ρώμη, μ' ένα νέο έπος, την *Αινειάδα*, της οποίας ο ιστορικός ορίζοντας δεν έχει προηγούμενο, καθώς ξεκινά από τον Τρωικό πόλεμο και φτάνει μέχρι τα χρόνια του ποιητή, ενώ παίρνει ακόμη ευρύτερες ιστορικές διαστάσεις με τη σύγκρουση Καρχηδόνας-Ρώμης.

Το ίδιο το στοιχείο της περιπλάνησης (*Οδ.* 1. 2 *ός μάλα πολλά πλάγχθη* και *Αιν.* 1. 3 *et terris iactatus et alto*) αντιμετωπίζεται εξάλλου στην *Αινειάδα* υπό μια εντελώς νέα οπτική γωνία, σε σχέση με την *Οδύσσεια*: στην τελευταία, ο πρωταγωνιστής Οδυσσέας είναι ο κατακτητής, γι' αυτό, στο ομηρικό προοίμιο, το στοιχείο της περιπλάνησης (*πλάγχθη*) συνδέεται με το σύνδεσμο *επει* με το γεγονός της άλωσης της Τροίας (*Οδ.* 1. 2-3 *επει Τροίης ιερόν πτολίεθρον έπερσεν*), ενώ ο Αινείας είναι ο κατακτημένος, όχι απλώς *profugus*, αλλά *fato profugus* (*Αιν.* 1. 2), φράση που υποδηλώνει την πεπρωμένη πορεία που ο ήρωας πρόκειται να ακολουθήσει, με γεωγραφικό σημείο αναφοράς την Ιταλία και την ακτή του Λαβινίου (*Αιν.* 1. 2-3 *Italiam...Lauiniaque uenit/ litora*⁶)⁷.

Το γεγονός της περιπλάνησης αντιμετωπίζεται εξάλλου στην *Οδύσσεια* όχι μόνο ως πάθος, βάσανο, ταλαιπωρία, αλλά κυρίως ως αφορμή για γνώση και επικοινωνία, όπως προγραμματικά δηλώνεται στο προοίμιο του έπους (*Οδ.* 1. 4 *πολλων δ' ανθρώπων ιδεν άστυα και νόον έγνω*). Η διάσταση αυτή δεν υπάρχει στη Ρώμη, επομένως ούτε και στην *Αινειάδα*, που αποτελεί τη συμπύκνωση της ρωμαϊκής ιδεολογίας. Το «*ίδεν*» και το «*έγνω*» δεν σημαίνουν τίποτε για τον Αινεία, ο ίδιος και οι σύντροφοί του αντιλαμβάνονται την εξορία τους υπό αυστηρά ιταλοκεντρικό πρίσμα, με τελικό στόχο την ίδρυση μιας πόλης, την εισαγωγή σ' αυτήν των *penates* και την ανακούφιση από τους πόνους και την ταλαιπωρία της περιπλάνησης (*requies laborum*).

Όσον αφορά στην έκταση που καλύπτει η καθεμιά από τις δυο αφηγήσεις στο σύνολο του αντίστοιχου έπους, ο Βιργίλιος, επιδιώκοντας, για προφανείς λόγους, να καταστήσει τη δική του αφήγηση συντομότερη από εκείνη του προτύπου του, τη συνέπτυξε σε ένα μόνο βιβλίο, το 3^ο της *Αινειάδας*, σε 718 στίχους, ενώ η αφήγηση των περιπλανήσεων του Οδυσσέα καλύπτει τέσσερα βιβλία της *Οδύσσειας* (9-12), δηλαδή 2.233 στίχους. Η αφήγηση όμως του Αινεία στην πραγματικότητα απλώνεται από τον ποιητή σ' ένα χρονικό διάστημα επτά χρόνων, αρκετά μεγαλύτερο από εκείνη του Οδυσσέα, αφού αυτός από τα δέκα χρόνια της περιπλάνησής του, μέχρι να φτάσει από την Τροία στην Ιθάκη, τα επτά τα περνά με την Καλυψώ στο νησί της, χωρίς να αναφέρει στην αφήγησή του λεπτομέρειες, άρα

6 Τα αναφερόμενα στην εργασία χωρία της *Αινειάδας* είναι από την έκδοση του MYNORS, R. A. B. (1969), P. Vergili Maronis Opera: Aeneidos Liber III (Oxford).

7 Για τη φύση του ταξιδιού του Αινεία σε σύγκριση με το νόστο του Οδυσσέα βλ. HAECKER (1966), 68-9.

ουσιαστικά η δική του περιπλάνηση και επομένως και η αφήγηση καλύπτει μόλις τρία χρόνια.

Το χρονοδιάγραμμα των περιπλανήσεων του Αινεία σχεδιάστηκε πιθανώς από το Βιργίλιο ως εξής: η Τροία, σύμφωνα με την κοινώς αποδεκτή παράδοση, έπεσε στα χέρια των Ελλήνων καλοκαίρι. Ο χειμώνας εκείνου του χρόνου, που μετρείται ως ο πρώτος από τους εφτά, αναλώνεται από τον Αινεία σε προετοιμασίες (*Αιν.* 3.5 κ. ε.). Αποπλέει την άνοιξη ή το καλοκαίρι του δεύτερου χρόνου (στ. 8) και περνά το χειμώνα στη Θράκη, όπου ασχολείται με την ίδρυση μιας πόλης, της Αίνου. Η τραγωδία του Πολύδωρου τον διώχνει από τη Θράκη την άνοιξη του τρίτου χρόνου (στ. 69). Πηγαίνει στη Δήλο και την Κρήτη. Δυο χρόνια υποτίθεται ότι αναλώνονται στην αποτυχημένη επιχείρηση εγκατάστασης στην Κρήτη. Η παραμονή του στο Άκτιο τον φέρνει στο τέλος του πέμπτου χρόνου (στ. 284), ενώ ο έκτος χρόνος περνά εν μέρει στην Ήπειρο και εν μέρει στη Σικελία. Το καλοκαίρι του έβδομου χρόνου φτάνει στην Καρχηδόνα (στ. 755), απ' όπου φεύγει προφανώς κατά το χειμώνα⁸.

Ο χώρος επίσης που κινούνται οι δυο περιπλανώμενοι ήρωες και οι σύντροφοί τους είναι η ευρύτερη θαλάσσια περιοχή της Μεσογείου και των παραλίων της. Μπορούμε ίσως, κατά τη διατύπωση του HEXTER, να φανταστούμε κάποιες διαδρομές των δυο θαλασσοπόρων σχεδόν να διασταυρώνονται, χωρίς ποτέ οι δυο άντρες και οι συνταξιδιώτες του καθενός να συναντώνται⁹.

Υπάρχει βέβαια μια ουσιαστική διαφορά στο γεωγραφικό χώρο, στο πλαίσιο του οποίου εκτυλίσσονται τα ταξίδια Οδυσσέα και Αινεία: του δεύτερου η πορεία τοποθετείται από το Βιργίλιο σε υπαρκτό και πιο περιορισμένο θαλάσσιο χώρο, σ' εκείνον της Μεσογείου της ρωμαϊκής περιόδου. Αναφέρονται μάλιστα και κάποιες γνωστές πόλεις της νότιας Ιταλίας (*Αιν.* 3.551 κ. ε.), καθώς ο Αινείας πλησιάζει τη Σικελία, καθώς επίσης και τα μεγάλα λιμάνια της νήσου, ενώ ο ήρωας περιπλέει τη νότια ακτή της (*Αιν.* 3.669 κ. ε.)¹⁰. Αντίθετα, του Οδυσσέα η περιπλάνηση εκτυλίσσεται κυρίως σε χώρο που καθορίζεται από μυθικές γεωγραφικές συντεταγμένες¹¹.

8 Βλ. CONIGTON, NETTLESHIP (1979), 175-76, όπου αναπτύσσεται αναλυτικά η επιχειρηματολογία που υποστηρίζει το συγκεκριμένο χρονοδιάγραμμα των περιπλανήσεων του Αινεία, καθώς και ο αντίλογος, που αντλεί τα δικά του επιχειρήματα κυρίως από το ζήτημα αν η *Αινειάδα* αποτελεί ολοκληρωμένο έργο, αν τα βιβλία της έχουν συνταχθεί με την υπάρχουσα σειρά, καθώς και από την αντίφαση ανάμεσα στην αναφορά της Εσπερίας από την Κρέουσα (*Αιν.* 2. 781) και την άγνοια του Αινεία της χώρας-προορισμού του ταξιδιού του στην πρόωμη φάση της περιπλάνησης, από την παράλληλη παρουσία της προφητείας της Κελαινούς και στο 7ο βιβλίο (στ. 124 κ. ε.), δια στόματος του Αγκίστη, τέλος από το ζήτημα αν οι προβλέψεις του Ελένου για τη λευκή συν και τις πληροφορίες που επρόκειτο να λάβει ο Αινείας από τη Σίβυλλα είναι είτε αντιφατικές είτε ανεξάρτητες με ό,τι τελικά συμβαίνει στην εξέλιξη του έπους.

9 Βλ. HEXTER (1999), 67.

10 Βλ. WILLIAMS, R. D. (1987), 15.

11 Για το πώς συνυφάνεται το πραγματικό με το φανταστικό στη γεωγραφία των περιπλανήσεων του Οδυσσέα στην ομηρική Οδύσσεια βλ. το άρθρο του ADRADOS (1998).

Παράλληλα, όμως, ο Βιργίλιος κάθε άλλο παρά καταργεί τη μυθική γεωγραφία της Οδύσσειας. Αντιθέτως εντάσσει στη δική του επική αφήγηση των περιπλανήσεων του Αινεία όλους τους μυθικούς σταθμούς του ταξιδιού του Οδυσσέα, που αποτελούσαν πλέον επικές συμβάσεις, και αναφέρει όλες σχεδόν τις μυθικές του περιπέτειες, χωρίς να τις αντιγράφει, αλλά διασκευάζοντάς τις ελεύθερα, για τις ανάγκες του δικού του έπους και της δικής του εποχής. Εξάλλου θα ήταν παράδοξο να καταστήσει τις περιπέτειες του Αινεία εντελώς ανεξάρτητες και διαφορετικές από εκείνες του Οδυσσέα, αφού οι περιπλανήσεις και των δυο συμπίπτουν τόσο χρονικά όσο και γεωγραφικά.

Για τη δημιουργική διασκευή των περιπετειών του Οδυσσέα ο Βιργίλιος λαμβάνει υπ' όψη του, εκτός από τον Όμηρο, και το σύνολο της μυθικής παράδοσης της σχετικής με την περιπλάνηση του Αινεία και, βεβαίως, καταφεύγει πολύ συχνά σε δικά του, εντελώς πρωτότυπα επινοήματα. Τα πολλά αυτοτελή επεισόδια της τρωικής περιπλάνησης αποκτούν συνοχή και ενότητα με την προοδευτική αποκάλυψη στον Αινεία, μέσω χρησμών του Απόλλωνα και των εκπροσώπων του, του προορισμού του ταξιδιού¹².

2. Τα κυρίαρχα πρόσωπα και θέματα της περιπλάνησης του Αινεία.

Και οι δυο ήρωες, Οδυσσέας και Αινείας, στη διάρκεια της περιπλάνησής τους, είναι επικεφαλής των ανθρώπων που τους συντροφεύουν στο ταξίδι: στην περίπτωση του Οδυσσέα βεβαίως πρόκειται για μια ομάδα, που την αποτελούν άνδρες μόνο, συμπατριώτες και φίλοι του, χωρίς συγγενική σχέση μεταξύ τους και με τον ίδιο, ενώ ο Αινείας ηγείται ενός ολόκληρου έθνους, που εκπροσωπείται στην ομάδα που ο ίδιος συνοδεύει από άνδρες και γυναίκες¹³, έχει μαζί του και το μικρό γιο του Ασκάνιο ή Ίουλο¹⁴, ενώ δεσπόζουσα και καθοριστική θέση στην εξέλιξη και την πορεία των περιπλανήσεών του κατέχει η φυσιογνωμία του γέροντα πατέρα του Αγχίση¹⁵.

Σε τρία ειδικότερα θέματα του 3^{ου} βιβλίου της *Αινειάδας* πρέπει να δοθεί έμφαση: Το πρώτο είναι ο σωματικός και ψυχικός κάματος των Τρώων κατά την περιπετειώδη περιπλάνησή τους, ο οποίος οφείλεται στο γεγονός ότι ηττήθηκαν μετά από ένα μακροχρόνιο πόλεμο και τώρα πάλι είναι αναγκασμένοι να περιπλανώνται, ίσως για πολύ καιρό. Το δεύτερο, που, κατά κάποιο τρόπο, έρχεται να εξισοροπήσει το πρώτο, είναι η ανυπομονησία

¹² Βλ. WILLIAMS, R. D. (1972-3), 266.

¹³ Πρβλ. Αιν. 2. 797, 3. 65, 5. 613 κ. ε., 9. 284.

¹⁴ Πρβλ. Αιν. 2. 710, 2. 747.

¹⁵ Πρβλ. Αιν. 3. 8-9, 57-9, 102-17, 143-46, 182-88, 263-67, 525-29, 558-60, 610-11.

του Αινεία και των συντρόφων του να εξασφαλίσουν και να εκπληρώσουν το πεπρωμένο τους, καθώς μάλιστα σταδιακά, μέσα από οiwονούς και υπερφυσικά φαινόμενα, τους αποκαλύπτεται ότι αυτό είναι προϊόν θείας βούλησης. Το τρίτο είναι η συνεχής παρουσία της θεϊκής καθοδήγησης, κυρίως μέσα από το ρόλο του Αγκίστη στην ερμηνεία της βούλησης των θεών και στην κατανόηση και την τελική πραγματοποίηση της αποστολής τους¹⁶.

Τα θέματα αυτά με την επόμενη αναλυτική εξέταση των επιμέρους επεισοδίων του 3^{ου} βιβλίου, θα διερευνηθούν, ώστε να φωτιστούν οι τεχνικές με τις οποίες επεξεργάζεται και αξιοποιεί το ομηρικό υλικό που έχει στη διάθεσή του ο Βιργίλιος. Στο τέλος θα επιχειρηθεί μια σύνθεση των επιμέρους πορισμάτων, ώστε να εξαχθούν γενικότερα συμπεράσματα για την αξιοποίηση της ομηρικής κληρονομιάς από το Βιργίλιο στη δική του εκδοχή των τρωικών περιπλανήσεων από την Τροία μέχρι την άφιξη στην Ιταλία.

3. Ο Αινείας στη διαδρομή του Οδυσσέα: σκηνές και πρόσωπα από το 3ο βιβλίο της Αινειάδας.

Ο ποιητής της *Αινειάδας*, κατά τη σύνθεση των περιπλανήσεων του Αινεία και των συντρόφων του, έχει ήδη μελετήσει, όπως επισημάναμε, την ομηρική ποιητική αφήγηση των περιπλανήσεων του Οδυσσέα και δανείζεται αρκετά θεματικά και μορφικά στοιχεία απ' αυτή. Μετέφερε, λόγου χάρη, αρκετά στοιχεία του περιεχομένου της *Οδύσσειας*, επεισόδια και σκηνές από τις περισσότερες περιπέτειες του περιπλανώμενου Οδυσσέα, και τα προέβαλε, αυτούσια ή μεταλλαγμένα, στη δική του ποιητική σύνθεση, με πρωταγωνιστή τον Τρώα Αινεία: Η προφητεία του Ελένου (*Αιν.* 3.374-462), λόγου χάρη, συνδυάζει εκείνη του Τειρεσία (*Οδ.* 11) και τις οδηγίες της Κίρκης προς τον Οδυσσέα (*Οδ.* 10). Η παραμονή εξάλλου του Αινεία στο παλάτι της Διδούς και η αφήγηση σ' αυτήν των περιπλανήσεών του (*Αιν.* 2 και 3) φέρνει έντονα στο νου τη φιλοξενία που πρόσφεραν στον Οδυσσέα οι Φαίακες (*Οδ.* 6-13. 125) και τους *απολόγους* της Αρήτης (*Οδ.* 7. 233-297) και του Αλκίνοου (*Οδ.* 9-12) ή ακόμη και τη διαμονή του ήρωα στο νησί της Καλυψώς (*Οδ.* 1 και 5). Η σφαγή των βοδιών ακόμη, στο επεισόδιο με τις Άρπυιες (*Αιν.* 3. 219-24) παραπέμπει προφανέστατα στο ομηρικό επεισόδιο της σφαγής των βοδιών του Ήλιου (*Οδ.* 12. 261-419).

Κρατά όμως ο Βιργίλιος ταυτόχρονα τις απαραίτητες αποστάσεις από τον Όμηρο και αξιοποιεί με το δικό του τρόπο και για τους δικούς του ποιητικούς σκοπούς την ομηρική παράδοση. Χαρακτηριστική περίπτωση αποτελεί η τοπογραφία της περιπλάνησης του

16 Βλ. LLOYD (1957), 145.

Αινεία, σε συσχετισμό μ' εκείνη του ταξιδιού του Οδυσσέα, για την οποία έγινε λόγος σε άλλο σημείο αυτής της εργασίας.

Πώς αποστασιοποιείται ο Βιργίλιος από τον Όμηρο, την ίδια στιγμή που διαλέγεται μαζί του, καταδεικνύεται ειδικότερα από τον τρόπο, με τον οποίο αντιμετώπισε συγκεκριμένες ομηρικές σκηνές ή ενότητες, όπως αυτές που εξετάζονται στη συνέχεια.

a) terra Mavortia Thracum-Polydorus (3. 13-68).

Το πρώτο επεισόδιο του βιβλίου των τρωικών περιπλανήσεων αφηγείται την άφιξη των Τρώων στη Θράκη, την προσπάθειά τους για εγκατάσταση, την αποτυχία του όλου εγχειρήματος και το ρόλο που διαδραμάτισε σ' αυτή την πρώτη ματαίωση των προσδοκιών των περιπλανωμένων η ιστορία του Πολύδωρου.

Αν ανατρέξουμε στην ομηρική παράδοση των περιπλανήσεων του Οδυσσέα και των συντρόφων του, όταν αυτοί αναχωρούν από την Τροία για την Ιθάκη, ο άνεμος παρασύρει τον Οδυσσέα και τους συντρόφους του πρώτα στη Θράκη (*Οδ.* 9.39-40), όπου κατοικούσαν οι Κίκονες. Ο Οδυσσέας και οι σύντροφοι κυριεύουν την πόλη Ίσμαρο, αρπάζουν τις γυναίκες και πολλά αγαθά, αλλά οι Κίκονες αντεπιτίθενται. Έξι σύντροφοι χάνονται από κάθε καράβι (*Οδ.* 9. 42-75). Ο πρώτος σταθμός του ταξιδιού, στη συγκεκριμένη χώρα, σκιαγραφείται με μελανά χρώματα από τον ποιητή της *Οδύσσειας*.

Στην περίπτωση των τρωικών περιπλανήσεων, η πρώτη αποβίβαση του Αινεία και των συντρόφων του λαμβάνει χώρα επίσης στις ακτές της Θράκης: το στοιχείο αυτό έχει τις ρίζες του στη σχετική παράδοση, ομηρική και άλλη, των περιπλανήσεων του Αινεία, όπου απαντά συχνά¹⁷. Επομένως μπορεί να υποστηριχθεί ότι η αρχή της διήγησης του Αινεία παραπέμπει στην αντίστοιχη αρχή της διήγησης του ομηρικού Οδυσσέα. Πρέπει βεβαίως να επισημανθεί η αντίθεση που διαγράφεται στην πορεία και την εξέλιξη των γεγονότων που διαδραματίζονται κατά την παραμονή του ενός και του άλλου ήρωα στη Θράκη: αντίθετα με τον Οδυσσέα, ο Αινείας δεν καταστρέφει, αλλά ιδρύει μια πόλη, την Αίνο (*Αιν.* 3. 16-18):

feror huc et litore curuo

moenia prima loco fatis ingressus iniquis

Aeneadasque meo nomen de nomine fingo.

Ο Βιργίλιος εξάλλου προβάλλει στο χαρακτήρα του Αινεία το στοιχείο της *pietas*, παρουσιάζοντάς τον να δείχνει σεβασμό προς τους νεκρούς, αποτίνοντας φόρο τιμής στις ψυχές τους (*Αιν.* 3.62-68):

¹⁷ Πρβλ. Τ. Λιβ. 1. 1. 4

Ergo instauramus Polydoro funus, et ingens
aggeritur tumulo tellus; stant Manibus area
caeruleis maestae uittis atraque cupresso,
et circum Iliades crinem de more solutae;
inferimus tepido spumantia cymbia lacte
sanguinis et sacri pateras, animamque sepulcro
condimus et magna supremum uoce ciemus¹⁸.

Το πιο αξιοσημείωτο όμως νέο στοιχείο που επινοεί και προσθέτει ο Βιργίλιος στη δική του ποιητική εκδοχή των περιπετειών του ήρωα στη θάλασσα -αν αποκλείσουμε την περίπτωση να είχε διαθέσιμη κάποια πηγή χαμένη πλέον για μας- είναι η υπερφυσική συνάντησή του με το φάντασμα του Πολύδωρου¹⁹ και ο εμφανιζόμενος αποτρόπαιος οιωνός του θάμνου, που οι ρίζες του έσταζαν αίμα²⁰. Μάλιστα στην ουσία της αποικιστικής επιχείρησης ο Βιργίλιος αφιερώνει μόλις επτά στίχους (13-21), ενώ στο σημείο ('monstrum') της εμφάνισης του φαντάσματος του Πολύδωρου και στην ιστορία του περισσότερους από σαράντα (22-68). Η ιδιαίτερη προβολή μάλιστα ενός επιμέρους χαρακτηριστικού στοιχείου της ιστορίας του Πολύδωρου, η τελετουργικής σοβαρότητας και λεπτομερής περιγραφή από τον ποιητή της ανανέωσης της ταφής του Πολύδωρου από τους Τρώες (62-8), προβλημάτισε αρκετά τους μελετητές για τη σκοπιμότητα της ένταξής της και μάλιστα στην αρχή των περιπλανήσεων του Αινεία και των συντρόφων του, αφού, με τη συγκεκριμένη επιλογή του ποιητή, εκ πρώτης όψεως διακυβεύεται η ενότητα της έκθεσης των τρωικών περιπλανήσεων.

Η αναμφισβήτητη σπουδαιότητα των νεκρικών τελετών και εθίμων σ' ολόκληρο τον αρχαίο κόσμος, ελληνικό και ρωμαϊκό είναι βεβαίως ένα σοβαρό επιχείρημα για την ιδιαίτερη προβολή που ο Βιργίλιος επιφυλάσσει στη συγκεκριμένη σκηνή. Εξάλλου επανέρχεται σ' αυτή και σε άλλο σημείο της *Αινειάδας*: ο στ. 3.65 'et circum Iliades crinem de more solutae' επανεμφανίζεται σχεδόν αυτολεξεί στη σκηνή της μεταφοράς του νεκρού Πάλλαντα στο ανάκτορο του Ευάνδρου (11.29-58): 'et maestum Iliades crinem de more solutae'.

18 Για το συσχετισμό της αρχής των περιπετειών και των αφηγήσεων Οδυσσέα και Αινεία βλ. αναλυτικά KNAUER (1979), 184.

19 Στον Όμηρο ο Πολύδωρος, ο νεότερος γιος του Πριάμου, φονεύεται από τον Αχιλλέα, όταν αυτός επιστρέφει στη μάχη, μετά το θάνατο του Πατρόκλου (Ιλ. 20.407 κ. ε.). Η παράδοση θέλει γενικά τον Πολύδωρο να έχει καταφύγει, έχοντας μαζί του πολύ χρυσάφι, στην αυλή του φίλου βασιλιά της Θράκης Πολυμήστορα, προκειμένου να επιζήσει της επικείμενης άλωσης της Τροίας από τους Έλληνες. Ο τελευταίος όμως πρόδωσε τους ιερούς νόμους της φιλοξενίας και, μετά την πτώση της Τροίας, δολοφόνησε τον Πολύδωρο. Οι λεπτομέρειες της ιστορίας παρουσιάζουν αξιοσημείωτη ποικιλία στις πηγές. Ο Βιργίλιος φαίνεται στο επεισόδιο της Θράκης να ακολουθεί τον Ευριπίδη (Εκ. 1-30), σύμφωνα με τον οποίο το νεκρό σώμα του Πολύδωρου ρίχτηκε στη θάλασσα και παρέμενε άκλωστο και άταφο, άλλοτε στις ακτές και άλλοτε έρμαιο των κυμάτων. Βλ. CONIGTON, J., NETTLESHIP, H. (1979), 180.

20 Δεν είναι βέβαιο αν ο οιωνός είναι επινόηση του Βιργιλίου ή όχι. Ο Ευριπίδης δεν τον αναφέρει στη δική του εκδοχή της ιστορίας του Πολύδωρου. Ίσως προέρχεται από τα κύκλια έπη. Ο Σέρβιος υποστηρίζει ότι ο ποιητής είχε κατά νου την ιστορία του δόρατος του Ρομύλου, το οποίο, όταν καρφόθηκε στον Αβεντίνο λόφο, έβγαλε ρίζες και βλάστησε. Βλ. CONIGTON, J., NETTLESHIP, H. (1979), 174 και 181.

Αν όμως οι ποιητικοί λόγοι, για τους οποίους ο Βιργίλιος αποδίδει βαρύτητα στην απόδοση νεκρικών τιμών στο πρόσωπο του Πάλλαντα είναι προφανείς²¹, το ζήτημα είναι πιο περίπλοκο στην περίπτωση του Πολύδωρου. Το κρίσιμο ερώτημα είναι αφενός γιατί ο ποιητής επέλεξε να παρουσιάσει με τόση έμφαση την απόδοση νεκρικών τιμών στο συγκεκριμένο πρόσωπο, ο θάνατος του οποίου διαδραματίζεται σε χρόνο προγενέστερο του ποιητικού χρόνου της *Αινειάδας*, και, αφετέρου, γιατί το κάνει στην αρχή του βιβλίου των περιπλανήσεων του Αινεία. Εύλογη απορία γεννάται επίσης σχετικά με τους λόγους που επέλεξε να μην πράξει κάτι ανάλογο στο 2^ο βιβλίο, με τους Τρώες που βρήκαν τραγικό θάνατο ηρωικά μαχόμενοι, κατά τη διάρκεια της άλωσης της πόλης τους, από τους δόλιους Έλληνες.

Ο Βιργίλιος επιλέγει τελικά να προβάλει το θάνατο ενός Τρώα άσχετου με την άλωση της Τροίας, πιθανώς επειδή ο αποτρόπαιος χαρακτήρας του θανάτου αυτού και το γεγονός ότι συνέβη στα μέρη της Θράκης τον καθιστά κατάλληλο να χρησιμεύσει ως το δυσοίωνα σημάδι που θα σκιαγραφήσει ως καταραμένο και, άρα, απορριπτό ως οριστικό τέρμα, στη συνείδηση των Τρώων, τον πρώτο σταθμό του ταξιδιού τους. Η εφαρμογή της συγκεκριμένης επινόησης του ποιητή επομένως όχι μόνο δεν προκαλεί ρωγμές στη δραματική ενότητα του 3^{ου} βιβλίου του έπους, αλλά αντίθετα συμβάλλει αποφασιστικά στην αποτελεσματικότητα της τεχνικής της σταδιακής αποκάλυψης στους Τρώες του προορισμού του ταξιδιού τους και στην περαιτέρω προώθηση της επικής δράσης, αφού αποτελεί το πρωταρχικό της στάδιο. Πράγματι, αμέσως μετά οι Τρώες επισπεύδουν την αναχώρησή τους: 3. 72 'prouehimur portu terraeque urbesque recedunt'²².

b) sacra gratissima tellus Nereidum matri et Neptuno Aegaeo (3.84-120).

Αφήνοντας πίσω τους τις ακτές της Θράκης, οι Τρώες ταξιδεύουν προς τη νήσο Δήλο. Η νήσος δεν κατονομάζεται, απλώς ο ποιητής προσδιορίζει τη γεωγραφική της θέση στη μέση του πελάγους (3. 73 *mari ...medio*)²³ και, επιπλέον, επιφέρει μια σημαντική αλλαγή στο μύθο που συνέδεε τη νήσο με τον Απόλλωνα. Σύμφωνα με τη μυθική παράδοση, η Δήλος περιπλανιόταν επιπλέοντας στη θάλασσα και σταθεροποιήθηκε στο συγκεκριμένο σημείο,

21 Βλ. ALLEN (1951), 121.

22 Για την ερμηνεία του επεισοδίου, με έμφαση στο στοιχείο των εικόνων που το πλαισιώνουν και στη δίψα του Αινεία για γνώση απαραίτητη στη συνέχεια του ταξιδιού του, βλ. PUTNAM (1980), 2-4. Για τις σημασίες του ονόματος Πολύδωρος στα συγκεκριμένα συμφραζόμενα και το συσχετισμό του με το δόρυ (*Πολύδορος), καθώς και τις σημασίες του υπόλοιπου λεξιλογίου της σκηνής βλ. PASCHALIS (1997), 111-116.

23 Η ετυμολογία του ονόματος «Κυκλάδες» είναι πιθανότατα από το «κύκλος», επειδή τα νησιά βρίσκονταν γύρω από τη Δήλο, που η θέση της είναι 'mari medio'. Βλ. PASCHALIS (1997), 116.

όταν η Λητώ έφθασε εκεί και επρόκειτο να γεννήσει τον Απόλλωνα. Η εκδοχή του Βιργιλίου θέλει τον Απόλλωνα να είναι εκείνος που δίνει τέλος στην περιπλάνηση της νήσου στις τριγύρω ακτές, προσδένοντάς τη σταθερά στη Μύκονο και τη Γυάρο, για να προφυλάξει τη Λητώ, και γι' αυτό ακριβώς το λόγο ο ποιητής τον αποκαλεί «ευσεβή» (*pius*) (3. 75-77):

quam pius arquitenens oras et litora circum
errantem Mycono e celsa Gyaroque reuinxit,
immotamque coli dedit et contemnere uentos²⁴.

Με τον τρόπο αυτό, η ίδια η παγίωση της γεωγραφικής θέσης της Δήλου ανάμεσα στις Κυκλάδες και η αναγόμενη στην εποχή του Ομήρου (*Οδ.* 6. 162) ανάδειξη της νήσου σε κέντρο λατρείας του θεού Απόλλωνα λειτουργεί ποιητικά, ώστε να προοιωνίζει μέσα στο κείμενο της *Αινειάδας* το πεπρωμένο των Τρώων, που πρόκειται να εγκατασταθούν στην Ιταλία με την καθοδήγηση του Απόλλωνα της Δήλου. Εξάλλου το φυσικό φαινόμενο της σταθεροποίησης της γεωγραφικής θέσης της Δήλου αποδίδεται ευρηματικά από το Βιργίλιο στη θεϊκή ευσέβεια (*pietas*), που εξυπηρετεί τον ποιητικό του στόχο να παρουσιάσει το θεό Απόλλωνα με συγκεκριμένα τυπικά ρωμαϊκά ηθικά χαρακτηριστικά. Επιπλέον, τα προσδιοριστικά του Απόλλωνα *pius* και *arquitenens* έχουν σκόπιμα τοποθετηθεί σε διαδοχική σειρά, για να υπογραμμιστεί ο ευμενής και καλοπροαίρετος χαρακτήρας της δύναμης του συγκεκριμένου θεού²⁵.

Η ατμόσφαιρα που επιδιώκει να δημιουργήσει ο Βιργίλιος είναι εξ αρχής φανερό ότι αντιτίθεται πλήρως με εκείνη του επεισοδίου της Θράκης. Τώρα πια οι Τρώες φτάνουν στην έδρα του θεού Απόλλωνα και ο φίλος των Τρώων βασιλιάς του νησιού Άνιος, που επιπλέον διαθέτει και το αξίωμα του ιερέα του θεού (*Phoebique sacerdos*), τους υποδέχεται εγκάρδια (3. 80-83) :

rex Anius, rex idem hominum Phoebique sacerdos,
uittis et sacra redimitus tempora lauro
ocurrit; ueterem Anchisen agnouit amicum.
iungimus hospitio dextras et tecta subimus²⁶.

Έτσι έρχεται ομαλά η επόμενη σκηνή, στην οποία ο Αινείας, αφού μεταβεί στο ναό του θεού, απευθύνει θερμή ικεσία προς τον Απόλλωνα, το θεό του φωτός (<δηλος) και του αποικισμού²⁷, να αποκαλύψει στον ίδιο και τους καταπονημένους συντρόφους του την

24 Βλ. PASCHALIS (1986), 58.

25 PASCHALIS (1986), 57-58.

26 Για τις σχέσεις του βασιλιά Άνιου με την οικογένεια του Αινεία βλ. PASCHALIS (1986), 54.

27 PASCHALIS (1997), 411.

κατεύθυνση που πρέπει να ακολουθήσουν, ώστε να φθάσουν στο μέρος, όπου θα ιδρύσουν τη νέα τους πατρίδα (3. 85-89):

da propriam, Thymbraee, domum; da moenia fessis
et genus et mansuram urbem; serua altera Troiae
Pergama, reliquias Danaum atque immitis Achilli.
quem sequimur? quoque ire iubes? ubi ponere sedes?
da, pater, augurium atque animis inlabere nostris.

Η προσευχή του προκαλεί σημεία θεϊκής επιφάνειας (3. 90-92):

tremere omnia visa repente,
liminaque laurusque dei, totusque moueri
mons circum et mugire adytis cortina reclusis.

Τελικά αξιώνεται ν' ακούσει τη φωνή του Απόλλωνα να δίνει ο ίδιος και όχι κάποια ιερεία του, τον πρώτο χρησμό για τη συνέχιση του ταξιδιού (3. 94-98):

Dardanidae duri, quae uos astirpe parentum
prima tulit tellus, eadem uos ubere laeto
accipiet reduces. antiquam exquirite matrem²⁸.
hic domus Aeneae cunctis dominabitur oris
et nati natorum et qui nascentur ab illis.

Το επεισόδιο της Δήλου, όπως και το αμέσως επόμενο ταξίδι των Τρώων στην Κρήτη διαμέσου των Κυκλάδων, αποτελεί ένα ευχάριστο και ελπιδοφόρο για τους Τρώες σταθμό ανάμεσα στη ζοφερή ατμόσφαιρα της περιπέτειάς τους στη Θράκη και στην απατηλή περιπλάνησή τους στην Κρήτη. Δίνει την ευκαιρία και τη δυνατότητα στον ποιητή να δημιουργήσει το κατάλληλο σκηνικό, με το ναό του θεού Απόλλωνα, τον ιερέα του, δαφνοστεφανωμένο βασιλιά Άνιο, που φέρει τα διακριτικά σύμβολα του αξιώματός του, και την προσευχή του Αινεία προς το θεό. Έτσι, κατάλληλα σκηνοθετημένος, αποκαλύπτεται

28 Νύξεις για τον προορισμό του ταξιδιού υπάρχουν και εκτός του 3ου βιβλίου της Αινειάδας. Πρβλ. τα προφητικά λόγια του νεκρού Έκτορα, που εμφανίζεται στο όνειρο του Αινεία, πριν την αναχώρησή από την Τροία (Αιν. 2. 289-295):

'heu fuge, nate dea, teque his' ait 'eripe flammis.

hostis habet muros; ruit alto a culmine Troia.

sat patriae Priamoque datum: si Pergama dextra

defendi possent, etiam hac defensa fuissent.

sacra suosque tibi commendat Troia pennatis;

hos cape fatorum comites, his moenia quaere

magna pererrato statuas quae denique ponto'.

Αναφέρουμε επίσης τα προφητικά λόγια της Κρέουσας (2. 781-84) προς τον Αινεία, σχετικά με την εγκατάστασή του στη γη της Εσπερίας. Πρβλ. τέλος τα χωρία 1. 205, 1. 382, 1. 554, 4. 432, 5. 82 κ. ε., 5. 731, 6. 67 και 6. 87, που ίσως μας οδηγούν στην υπόθεση ότι ο Βιργίλιος φαντάστηκε τον Αινεία να γνωρίζει τη γενική κατεύθυνση του ταξιδιού του, αλλά όχι και τον ακριβή προορισμό, που του αποκαλύπτεται σταδιακά και μέσω των χρησμών του Απόλλωνα. Βλ. HEINZE (1993), 71-75), όπου γίνεται εκτενής λόγος, με βάση αυτά τα χωρία, και για τη σειρά γραφής του 3ου βιβλίου της Αινειάδας έναντι των 1, 2, 4, 5 και 6.

Για τη μεταφορά της γης ως μητέρας πρβλ. Γεωργ. 2. 266-8 'exquirunt...prima...matrem', όπου γίνεται αναφορά στη μεταφύτευση της αμπέλου από το αρχικό χώμα στο τελικό, που πρέπει να είναι το ίδιο. Βλ. PASCHALIS (1997), 119.

στους Τρώες ο σημαντικότερος για την περαιτέρω συνέχιση της πορείας τους προφητικός χρησμός, που τους καλεί να αναζητήσουν την αρχαία κοιτίδα τους (3. 96 *antiquam... matrem*). Προωθείται κατ' αυτόν τον τρόπο αποφασιστικά η δράση, με την παρερμηνεία, στη συνέχεια, του χρησμού από τον Αγκίσση και την κατάληξη των Τρώων, μετά τη Θράκη, σ' έναν ακόμη λανθασμένο ενδιάμεσο σταθμό του ταξιδιού τους, την Κρήτη, όπου και πάλι, μετά την εμφάνιση του λοιμού, ο προφητικός χρησμός του Απόλλωνα θα έλθει στο προσκήνιο μέσω των εφέστιων θεών, που δίνουν στον Αινεία και τους συντρόφους του τις αναγκαίες οδηγίες για την απεμπλοκή των Τρώων από τη δύσκολη κατάσταση και για τη συνέχιση του ταξιδιού τους²⁹. Τονίζεται έτσι ιδιαίτερα από τον ποιητή το στοιχείο της θεϊκής καθοδήγησης της πορείας των Τρώων και του Αινεία προσωπικά.

Ιδιαίτερα πρέπει να τονιστεί η σημαντικότερη παρουσία του θεού Απόλλωνα στο επεισόδιο της Δήλου και στο μύθο του Αινεία γενικότερα. Η εισαγωγή του αποτελεί επινόηση του Βιργιλίου, αφού ο συγκεκριμένος θεός δεν εμφανίζεται στο μύθο των περιπλανήσεων του ήρωα πριν το Βιργίλιο ή σε μεταγενέστερες εκδοχές του τρωικού ταξιδιού που δεν έχουν ως πρότυπο την *Αινειάδα*. Αξιοσημείωτο είναι και το γεγονός ότι ο ποιητής επινοεί και εισάγει στο επεισόδιο της Δήλου το Δήλιο Απόλλωνα και όχι εκείνον των Δελφών, παρά το γεγονός ότι το μαντείο του Απόλλωνα στους Δελφούς ήταν στην αρχαία Ελλάδα ο επιφανέστερος φορέας, στον οποίο κατέφευγαν όσοι σχεδίαζαν τη δημιουργία μιας αποικίας, για να ζητήσουν θεϊκή συμπαράσταση και καθοδήγηση, ενώ και για την εισαγωγή και την παγίωση στη Ρώμη της λατρείας του Απόλλωνα φαίνεται να έχει διαδραματίσει το μαντείο των Δελφών σημαντικό ρόλο. Παρά την παρακμή του κατά την εποχή του Βιργιλίου, η φήμη του μαντείου ως πρότυπου κέντρου μαντικής είχε αντέξει στο χρόνο, ενισχυμένη και από την έντονη παρουσία του στη λογοτεχνία. Εξάλλου, και οι πηγές στις οποίες ο Βιργίλιος πιθανότατα αναζήτησε ποιητική έμπνευση για θέματα θεϊκής παρέμβασης και μαντικής, κατά την ποιητική σύνθεση των τρωικών περιπλανήσεων, ακολουθούσαν τη δελφική αντίληψη για το θεό και το μαντείο του. Παρ' όλα αυτά, ούτε στο υπόλοιπο 3^ο βιβλίο της *Αινειάδας* ούτε σ' όλο το έπος γενικότερα δεν αναφέρονται ποτέ οι Δελφοί, η Πυθία ή ο δελφικός Απόλλων.

Η επιλογή αυτή του Βιργιλίου εναρμονίζεται με τη μεταχείριση που επιφυλάσσει γενικότερα στους δελφικούς μύθους. Συγκεκριμένα, σε αντίθεση με άλλους ποιητές και συγγραφείς της περιόδου του Αυγούστου (Λίβιο, Προπέρτιο, Τίβουλλο, Οράτιο, κυρίως

29 Για τη λειτουργία των διαφόρων προφητειών μέσα στην *Αινειάδα* που συνίσταται στην αλληλεπίδρασή τους με ζοφερά επεισόδια, που, από την πλευρά τους, τονίζουν τα πάθη των ηρώων, πρβλ. τα 1. 257 κ. ε. (ο λόγος του Δία), 7. 96 κ. ε. (ο χρησμός του μαντείου στο Λατίνο), 8. 36 κ. ε. (ο λόγος του Τιβερίνου), 12. 830 κ. ε. (ο τελικός λόγος του Δία). Πρβλ. επίσης για την ίδια λειτουργία και τα 6. 756 κ. ε. (το όραμα των Ρωμαίων ηρώων) και 8. 625 κ. ε. (η περιγραφή της ασπίδας του Αινεία).

Οβίδιο), ο Βιργίλιος δεν αναφέρει ποτέ στο έργο του τους Δελφούς και το δελφικό Απόλλωνα, αγνοεί ή τροποποιεί τους δελφικούς μύθους, αμφισβητεί την προτεραιότητα της δελφικής λατρείας έναντι όλων των άλλων λατρευτικών παραδόσεων του Απόλλωνα, ενώ «εκρωμαΐζει» τα σύμβολά της και αλλάζει την ιστορία της ρωμαϊκής θρησκείας στα σημεία στα οποία αυτή πιθανώς έχει επηρεαστεί από τη δελφική παράδοση.

Ένας λόγος για τη στάση αυτή του Βιργιλίου είναι πιθανότατα ότι, κατά την εποχή του Βιργιλίου, το δελφικό μαντείο είχε περιέλθει σε παρακμή και το γεγονός ότι το ρωμαϊκό κράτος δεν το είχε ποτέ συμβουλευτεί μετά το Δεύτερο Καρχηδονιακό Πόλεμο. Πιθανότατα και οι επιθέσεις του Ευριπίδη, του Έλληνα τραγικού που ο Βιργίλιος ξεχώριζε και εκτιμούσε ιδιαίτερα, προς το δελφικό Απόλλωνα έχουν το δικό τους μερίδιο ευθύνης για την αρνητική στάση του Ρωμαίου ποιητή απέναντι στη δελφική ηθική που εκπροσωπεί ο θεός. Τη στάση του αυτή ίσως υπαγόρευσε και η επίσημη πολιτική του Αυγούστου απέναντι στο δελφικό μαντείο, αφού ο Αύγουστος, χωρίς να αγνοεί το κύρος και την παλιά του δόξα, δεν είχε σκοπό βεβαίως να αναθερμάνει τη φήμη και την ευημερία του, αφού ενδιαφερόταν να προωθήσει τη θρησκεία του Απόλλωνα Παλατίνου και τις ρωμαϊκές πηγές προφητειών.

Συντασσόμενος με την πολιτική αυτή ο Βιργίλιος, όταν αποφάσισε να εισαγάγει τον Απόλλωνα στο σχέδιο της *Αινειάδας*, κυρίως ως θεότητα που καθοδηγεί τον Αινεία μέσω χρησμών, πρώτιστο μέλημά του θεώρησε το να παρουσιάσει τον Απόλλωνα του Ακτίου και του Παλατίνου ως συνέχεια εκείνου των Τρώων, με το Δήλιο και τον Κυμαίο Απόλλωνα ως ενδιάμεσους. Ενδιαφερόταν εξάλλου να παρουσιάσει ένα Απόλλωνα συμβατό με τις αυστηρές θρησκευτικές, πατριωτικές και ηθικές προδιαγραφές της εποχής του Αυγούστου, ένα θεό που να λέει πάντα την αλήθεια³⁰, συμπονετικό³¹, πιστό και ευσεβή³². Ο Απόλλων του Βιργιλίου θα έπρεπε επιπλέον να έχει ως πρώτιστο μέλημά του την προάσπιση των συμφερόντων των Τρώων και των απογόνων τους. Μια τέτοια εικόνα του θεού δεν θα μπορούσε να έχει ως πρότυπο το δελφικό Απόλλωνα, το προφίλ του οποίου, έτσι όπως είχε διαμορφωθεί από τη μυθική παράδοση και τη λογοτεχνία μέχρι την εποχή του Βιργιλίου, απείχε πολύ απ' αυτό που εξυπηρετούσε τους ποιητικούς στόχους του Ρωμαίου ποιητή, καθώς περιλάμβανε απαξιωτικά ηθικά χαρακτηριστικά, όπως συνενοχή σε εγκλήματα αντεκδίκησης (φόνος Νεοπτόλεμου) και μητροκτονίας (δολοφονία Κλυταιμνήστρας), ανάμιξη σε υποθέσεις πατροκτονίας και αιμομιξίας (περίπτωση Λαΐου, Οιδίποδα και Ιοκάστης) και απαίτηση για ανθρωποθυσίες. Ταυτόχρονα όμως, ο Απόλλων του Βιργιλίου

30 *Aiv.* 3. 434, 6. 343.

31 *Aiv.* 6. 56.

32 *Aiv.* 3. 75.

θα έπρεπε να παραπέμπει υπαινκτικά στο δελφικό Απόλλωνα, έτσι ώστε ο αναγνώστης να αντιληφθεί την αντίθεση μεταξύ αυτού και του θεού όπως τον είχε συλλάβει και παρουσιάσει ο ποιητής.

Η Δήλος προσφερόταν για την επιλογή του Βιργιλίου να παρακάμψει τους Δελφούς, αφού η νήσος ήταν ο τόπος όπου γεννήθηκε ο Απόλλων, αποτελούσε κέντρο λατρείας του θεού και ανταγωνιζόταν επάξια το μαντείο των Δελφών. Επιπλέον είχε από παλιά πολύ στενές σχέσεις με τη Μικρά Ασία, την πατρίδα του Αινεία και αποτελούσε παραδοσιακό σταθμό των περιπλανώμενων Τρώων, οι οποίοι, σύμφωνα με την αναφορά του Διονυσίου του Αλικαρνασσία για το πέρασμα του Αινεία από τη Δήλο (*Ρωμ. Αρχ.* 1. 50. 1), είχαν αφήσει ίχνη της εκεί παρουσίας τους. Ακόμη η Δήλος είχε αναπτύξει προνομιακές σχέσεις με τη Ρώμη, καθώς Ρωμαίοι είχαν εγκατασταθεί και ευημερούσαν στο νησί νωρίτερα απ' ό,τι σε οποιαδήποτε άλλη περιοχή της ελληνικής Ανατολής, ενώ αντίθετα η παρουσία τους στους Δελφούς ήταν πολύ περιορισμένη και συνήθως παροδική. Δεν είναι επομένως παράδοξο το γεγονός ότι ο Βιργίλιος επινόησε ένα μαντείο του Απόλλωνα στη Δήλο ή, ίσως, βασιζόμενος στον *ομηρικό Ύμνο στον Απόλλωνα* (3. 81 και 132), επανέφερε στο προσκήνιο, μέσω της επικής σύνθεσης των περιπλανήσεων του Αινεία, κάποιο παλιότερο κέντρο λατρείας και μαντείο προς τιμή του Απόλλωνα που πιθανότατα υπήρχε στο νησί³³.

Ο Βιργίλιος περαιτέρω παρουσιάζει την εικόνα του δηλιακού μαντείου μέσα σε δελφική ατμόσφαιρα³⁴, καθώς μεταφέρει σ' αυτή τυπικά δελφικά στοιχεία, όπως είναι η δάφνη και ο μαντικός τρίποδας που μουγκρίζει³⁵, ενώ «εκρωμαΐζει» το μοτίβο του μαντείου και, ειδικότερα, την τελετουργία της χρησιμοδότησης με την επιφάνεια του θεού, του οποίου η φωνή μέσα από τα άδυτα του μαντείου απαντά στο αίτημα του Αινεία -που είναι συγχρόνως και απώτερος ποιητικός στόχος του Βιργιλίου στη σύνθεση της *Αινειάδας*- να μάθει τον προορισμό της υψηλής αποστολής του, προλέγοντάς του για την εγκατάστασή του στην Ιταλία, τη γέννηση ενός έθνους και τη δημιουργία της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας (*Αιν.* 3. 94-98)³⁶.

33 PASCHALIS (1986), 54.

34 Βλ. CONIGTON, J., NETTLESHIP, H. (1979) στο *Αιν.* 3. 90-92.

35 Πρβλ. και *Αιν.* 3. 360, όπου ο Βιργίλιος μεταφέρει τον τρίποδα και τη δάφνη από τους Δελφούς στην Κλάρο και αντικαθιστά την Πυθία με τον Έλενο. Για το συσχετισμό του χωρίου με το 1. 739 του Λουκρητίου και την πολεμική που πιθανώς εκφράζει ο Βιργίλιος με το ανωτέρω χωρίο της *Αινειάδας* βλ. PASCHALIS (1986), 56-7.

36 Ο Βιργίλιος είχε πιθανότατα υπ' όψη του τους ρωμαϊκούς θριάμβους και τους συσχετισμούς της δάφνης με τον Αύγουστο, όπως επίσης και την τελετή και το έμβλημα των *Quindecimviri sacris faciundis*, των φυλάκων των σιβυλικών βιβλίων. Βλ. PASCHALIS (1986), 57.

c) *sparsae per aequor Cycladae* (3.124-9).

Στη συνέχεια ο ποιητής περιγράφει το ταξίδι των Τρώων που ξεκινά από τη Δήλο και καταλήγει στην Κρήτη διαμέσου των Κυκλάδων (*Aiv.* 3.124-9):

linquimus Ortygiae portus pelagoque volamus
bacchatamque iugis Naxos uiridemque Donusam,
Olearon niueamque Paros sparsasque per aequor
Cycladas, et crebris legimus freta concita terris.
nauticus exoritur uario certamine clamor:
hortantur socii Cretam proauosque petamus.

Η θαλάσσια περιοχή των Κυκλάδων ήταν περιβόητη για τους κινδύνους που προέβαλλε στους ναυτικούς, αλλά οι Τρώες τη διαπλέουν με ευφρόσυνη διάθεση, ανυπόμονοι να φτάσουν μέσω αυτής στην υποτιθέμενη αρχαία κοιτίδα τους (*Aiv.* 3.96 ‘antiquam... matrem’), την Κρήτη. Συνακόλουθα, δεν υποδηλώνεται από τον ποιητή η παρουσία οποιουδήποτε κινδύνου στο νησιωτικό σύμπλεγμα των Κυκλάδων και η περιγραφή των νησιών αντικατοπτρίζει την ατμόσφαιρα χαράς και αισιοδοξίας που κυριαρχεί στις ψυχές του Αινεία και των συντρόφων του.

Πρόκειται για την ικανότητα του Βιργιλίου να στήνει φυσικά σκηνικά με τρόπο ώστε σ’ αυτά, με τη χρήση του κατάλληλου λεξιλογίου, να αντανακλώνται ανθρώπινα συναισθήματα. Η διαφοροποίηση της περιγραφής στις περιπτώσεις της Θράκης και των Κυκλάδων απλώς την επιβεβαιώνει.

d) *antiquae Curetum orae* (3. 121-191).

Οι Τρώες κατευθύνονται πλέον στην Κρήτη, όπου ελλιμενίζονται και, μέσα σε κλίμα ευφορίας, ξεκινούν να χτίσουν μια πόλη που θα την ονομάσουν «Περγάμεια» (3. 132-4):

ergo auidus muros optatae molior urbis
Pergameamque uoco, et laetam cognomine gentem
hortor amare focos arcemque attollere tectis.

Ξαφνικά ενσκήπτει ένας φοβερός λοιμός, που μεταστρέφει αιφνίδια, όπως είναι φυσικό, την ευφρόσυνη διάθεση των Τρώων. Η ατμόσφαιρα και αυτού του επεισοδίου, όπως και του προηγούμενου της Θράκης, ξαναγίνεται ζοφερή (3. 137-142):

subito cum tabida membris
corrupto caeli tractu miserandaque uenit
arborisque satisque lues et letifer annus.

linquebant dulcis animas aut aegra trahebant
corpora; tum sterilis exurere Sirius agros,
arebant herbae et uictum seges aegra negabat.

Ο Αγκίσης προτείνει να ζητήσουν ξανά τη συμβουλή του μαντείου, αφού επιστρέψουν στη Δήλο (3. 143-6). Όμως οι εφέστιοι θεοί εμφανίζονται στον Αινεία σε νυκτερινό όραμα και του διευκρινίζουν πως η χώρα, προς την οποία πρέπει να κατευθυνθούν ο ίδιος και οι σύντροφοί του, είναι η Ιταλία (3. 163-4: *est locus, Hesperiam Grai cognomine dicunt, / terra antiqua*). Εκεί θα ιδρύσουν την πόλη που ορίζει το πεπρωμένο τους (3. 167: *hae nobis propriae sedes*). Μετά την εξέλιξη αυτή, ο Αγκίσης αναγνωρίζει το σφάλμα του στην ερμηνεία του χρησμού του Απόλλωνα και οι Τρώες αναχωρούν από την Κρήτη (3. 180-191).

Η Κρήτη ως ενδιάμεσος σταθμός των Τρώων στο ταξίδι τους προς την Ιταλία αποτελεί εύρημα του Βιργιλίου, καθώς δεν απαντά σε άλλες εκδοχές του μύθου του Αινεία. Με το να συμπεριλάβει την Κρήτη στην περιπλάνηση του Αινεία και των συντρόφων του, ο ποιητής έχει τη δυνατότητα να εμπλουτίσει την επική εξιστόρησή του με όλους τους συσχετισμούς ανάμεσα στην Κρήτη και την Ιταλία που αναφέρει ο Αγκίσης (3. 104 κ. ε.) και, κυρίως, να δημιουργήσει την κατάλληλη ατμόσφαιρα και το σκηνικό για μια νέα προφητεία σχετική με τη μελλοντική δόξα των Τρώων και της Ρώμης³⁷.

e) *Strophadum litora* (3. 209-66).

Στις πιο ενδιαφέρουσες και σημαντικές, από αφηγηματική άποψη, περιπέτειες των Τρώων στο 3^ο βιβλίο της *Αινειάδας* συγκαταλέγεται η παραμονή τους στο νησί Στροφάδες και η συνάντησή τους με τις μυθικές Άρπυιες ή Ερινύες. Πρόκειται για τα γνωστά μυθικά τερατόμορφα όντα, με σώμα πουλιού και κεφάλι γυναίκας, που πρώτος ο Βιργίλιος, στην επική αφήγηση των περιπετειών του Αινεία, τα παρουσιάζει να διαμένουν στο συγκεκριμένο νησί, το οποίο για την περίπτωση αποκαλείται 'patrium regnum' (*Αιν.* 3. 249). Ο Βιργίλιος πρωτοτυπεί και ως προς την ονοματοθεσία, καθώς αναφέρεται στα εν λόγω μυθικά όντα και με τα δυο ονόματα αδιακρίτως, γεγονός που υποδηλώνει ότι, στη δική του ποιητική φαντασία, Άρπυιες και Ερινύες ταυτίζονται. Στον Όμηρο αντίθετα οι Άρπυιες διακρίνονται σαφώς από τις Ερινύες (*Οδ.* 20. 77).

³⁷ Βλ. WILLIAMS, R. D. (1972-3), 279.

Τα μικρά νησιά στα δυτικά της Πελοποννήσου, οι Στροφάδες, επομένως, δεν απαντούν στο μύθο του Αινεία πριν το Βιργίλιο³⁸. Ο Βιργίλιος πιθανότατα είναι ο πρώτος που τις ενέταξε στο ταξίδι του Αινεία, προφανώς επειδή η ετυμολογία του ονόματος των νησιών αυτών προκαλεί συνειρμούς με την περιπλάνηση. Παρ' όλο που η κύρια πηγή του Βιργιλίου για το επεισόδιο με τις Άρπιες φαίνεται να είναι ο Απολλώνιος ο Ρόδιος (2. 178 κ. ε.), η ατμόσφαιρα προσεγγίζει περισσότερο εκείνη της *Οδύσσειας*³⁹, αφού, με την επινόηση αυτή, ο ποιητής πετυχαίνει να εισαγάγει στην *Αινειάδα* μια περιπέτεια ανάλογη με εκείνη του Οδυσσέα στο νησί του Ήλιου (*Οδ.* 12. 261 κ. ε., 353 κ. ε.): οι Τρώες, όπως ακριβώς και οι σύντροφοι του Οδυσσέα, κλέβουν και τρώνε ζώα από κοπάδια που ανήκουν σε αθανάτους (3. 222-4):

inruimus ferro et diuos ipsumque uocamus
in partem praedamque Iouem; tum litore curuo
extruimusque toros dapibusque epulamur opimis.

Στο ζοφερό σκηνικό που δημιουργεί ο Βιργίλιος, για να παρουσιάσει τη σφαγή των βοδιών, δεσπόζουσα θέση καταλαμβάνει μια ορμητική καταιγίδα, που, μετά από τρεις ημέρες, αναγκάζει τους Τρώες να προσεγγίσουν τις Στροφάδες (3. 192-210). Από πουθενά δεν υπάρχει ρητή προειδοποίηση, που να λειτουργεί αποτρεπτικά για τους Τρώες, ώστε να μην πειράζουν τα ζώα των Αρπιών, γι' αυτό και στη σφαγή και τη βρώση των βοδιών συμμετέχει συνειδητά και ο ίδιος ο Αινείας. Αντίθετα, στην *Οδύσσεια*, της ανόσιας πράξης των συντρόφων του Οδυσσέα προηγείται η σαφής και κατηγορηματική προειδοποίηση της Κίρκης, που συνδέει απόλυτα την τήρηση συνετής στάσης από τον Οδυσσέα και τους συντρόφους του στη Θρινακία με την επιβίωσή τους και την ευόδωση του νόστου τους (*Οδ.* 12. 137-141), και, βεβαίως, η προγενέστερη αυστηρή επισήμανση του Τειρεσία για το ίδιο κρίσιμο ζήτημα, στο χρησμό που έδωσε στον Οδυσσέα, κατά την επίσκεψη του τελευταίου στον Άδη (*Οδ.* 11. 110-114). Τελικά οι σύντροφοι του Οδυσσέα ασυλλόγιστα προβαίνουν στην απαγορευμένη από τους θεϊκούς εντολές πράξη, παρασυρμένοι και από τα απατηλά λόγια του Ευρύλοχου (*Οδ.* 12. 340-351), ενώ ο Οδυσσέας αμέριμνος κοιμάται (*Οδ.* 12. 338 και 366), γι' αυτό και, τελικά, εξαιρείται της σκληρής τιμωρίας των θεών, σύμφωνα με την απαίτηση του ίδιου του Ήλιου (*Οδ.* 12. 371-73). Ακολουθεί η φοβερή καταιγίδα, που, στη δική του εκδοχή, ο Βιργίλιος προέταξε των γεγονότων στη Θρινακία, την οποία στέλνει ο Δίας και αφανίζει τους άμυαλους και ασεβείς συντρόφους (*Οδ.* 12. 415-19). Στην περίπτωση

³⁸ Αξιοσημείωτο είναι και το γεγονός ότι οι Άρπιες παρουσιάζονται από το Βιργίλιο ως άτρωτες (*Αιν.* 3. 242-3), στοιχείο που επίσης δεν απαντά στην προηγούμενη παράδοση.

³⁹ WILLIAMS, R. D. (1987), 16.

των Τρώων και των όσων διαδραματίζονται στις Στροφάδες, ο χρησμός της Κελαινούς έπεται της σφαγής και της βρώσης των βοδιών, μόνο για να προφητεύσει φοβερές επιπτώσεις, τόσο για τον Αινεία όσο και για τους συντρόφους του, οι οποίες έρχονται ως τιμωρία για την, αθέλητη έστω, προσβολή τους προς το θείο (*Αιν.* 3. 247-57) και τις οποίες επιχειρεί να αμβλύνει ο Αγχίσις, με την ικεσία του προς τους θεούς (3. 265-66)⁴⁰.

Το στοιχείο της ιδιοκτησίας, εκ μέρους των Αρπυιών, πλούσιων κοπαδιών από πρόβατα και γίδια αποτελεί και αυτό προσθήκη του ποιητή στην παράδοση, αν και αντιφάσκει με τη φήμη τους ως πλασμάτων που είναι πάντα πεινασμένα (*Αιν.* 3.217-8 'pallida semper ora fame') και συνεχώς κλέβουν τροφή⁴¹. Ίσως η παρουσίαση των Αρπυιών ως αιώνια πεινασμένων όντων να είναι σκόπιμα σχεδιασμένη από τον ποιητή, ώστε να προιδεάσει τον αναγνώστη του για την αμέσως επόμενη προφητεία μιας από αυτές, της Κελαινούς, που προβλέπει λιμό για τους Τρώες (*Αιν.* 3.256 *dira fames*), όταν φτάσουν στον προορισμό τους⁴².

Το όνομα της Κελαινούς, που κυριολεκτικά σημαίνει «σκοτεινή», «ζοφερή», αποτελεί και αυτό επινόηση του Βιργιλίου. Σχετίζεται κατ' αρχάς με την «τυφλή» πορεία των Τρώων, που τους φέρνει στις Στροφάδες, ενώ επιπλέον προιδεάζει τον αναγνώστη για την κατοπινή άφιξη των Τρώων στη χώρα του καταδικασμένου να ζει στο σκοτάδι, λόγω της τύφλωσής του, Κύκλωπα, τη Σικελία, που επίσης είναι ζοφερή, γιατί οι εκρήξεις της Αίτνας σκοτεινιάζουν τον ουρανό⁴³.

Το προσδιοριστικό της Κελαινούς επίθετο 'infelix', που κυριολεκτικά σημαίνει «άγονος», προετοιμάζει έτσι την προφητεία της πρώτης των Αρπυιών για το λιμό. «Ιταλία» εξάλλου σημαίνει «γη των βοδιών», ενώ η λέξη 'urbs' έχει σημασιολογική σχέση με το 'uber' («μαστός»), που υποδηλώνει γονιμότητα. Η σφαγή όμως των βοδιών των Αρπυιών από τους Τρώες απειλεί να ακυρώσει την αναμενόμενη γονιμότητα της χώρας, όπου πρόκειται να εγκατασταθούν οι Τρώες, και την προοπτική θεμελίωσης της 'urbs' που ο θεός τους έχει υποσχεθεί⁴⁴.

Η Κελαινώ είναι όμως και εκπρόσωπος του Φοίβου: τα ονόματα των δυο μυθικών μορφών φέρνουν επομένως στο νου το αντιθετικό δίπολο «Φάος-Σκότος». Για το λόγο αυτό ακριβώς, ο Βιργίλιος πρωτοτυπεί, σε σχέση με την παράδοση, εισάγοντας στο αφηγηματικό

40 Για τη χρονική σειρά και την αιτιακή συσχέτιση των γεγονότων της σφαγής των βοδιών, των θεϊκών χρησμών και των καταγίδων στην Οδύσσεια και την Αινειάδα βλ. KNAUER (1979), 184.

41 Πρβλ. και Απ. Ρ. 2. 178 κ. ε., όπου ο Δίας στέλνει τις Άρπυιες να βασανίσουν το Φινέα, αρπάζοντας την τροφή του και μολύνοντας με ακαθαρσίες ό,τι απέμεινε απ' αυτή. Πρβλ. επίσης Αιν. 6. 605.

42 PASCHALIS 1997 (126).

43 PASCHALIS 1997 (128).

44 PASCHALIS 1997 (129).

πλαίσιο των περιπετειών του Αινεία την Κελαινών, που της αποδίδει ξεχωριστή θέση ανάμεσα στις Άρπυιες (στο 3.251 η Κελαινών αυτοαποκαλείται 'Fugiarum maxima'⁴⁵), την παρουσιάζει ως μυθικό πλάσμα με περισσότερα ηρωικά παρά αποτρόπαια στοιχεία και τελικά της αναθέτει, πρωτοτυπώντας και πάλι σε σχέση με την παράδοση, το μεγαλόπρεπο ρόλο να μεταφέρει στον Αινεία την προφητεία του Απόλλωνα σχετικά με τον προορισμό του ταξιδιού του ήρωα.

Η Κελαινών κατ' αρχάς προφητεύει στους Τρώες πως θα φτάσουν στην Ιταλία, αλλά δεν θα ιδρύσουν την πόλη που ο θεός Απόλλων τους έχει υποσχεθεί, παρά μόνο αφού ένας τρομερός λιμός τους αναγκάσει να καταβροχθίσουν τα τραπέζια τους (*Αιν.* 3. 255-7):

sed non ante datam cingetis moenibus urbem
quam uos dira fames nostraeque iniuria caedis
ambesas subigat malis absumere mensas⁴⁶.

Ο οiwόνος της προφητείας της Κελαινούς παρουσιάζεται από το Βιργίλιο να δηλώνει μεν το τέρμα της περιπλάνησης, όχι όμως ως διευκόλυνση που παρέχεται από ένα φιλικό προς τον Αινεία πρόσωπο ή από μια ευνοϊκή προς αυτόν θεότητα, αλλά ως τιμωρία, που επιβάλλεται από την έντονα εχθρική προς τους Τρώες Κελαινών και που μάλλον θέτει σε κίνδυνο και υπό αμφισβήτηση το όλο εγχείρημα του ταξιδιού. Η προφητεία έτσι λειτουργεί ως το προσήκον, στην περίπτωση και γενικά στη φρικαλέα μυθική παρουσία των Άρπυιών, αποκορύφωμα της περιπέτειας των Τρώων στις Στροφάδες.

Ακόμη, με την ευρηματική αυτή εισαγωγή της Κελαινούς στην επική αφήγηση της τρωικής περιπλάνησης, ο Βιργίλιος πιθανότατα στοχεύει να αναμορφώσει το χρησμό των τραπεζιών, που ήταν ένα αναπόσπαστο στοιχείο του μύθου του Αινεία, και να τον θέσει στην υπηρεσία του δικού του ποιητικού στόχου, που, στην προκειμένη περίπτωση, αφορά στην απόδοση χαρακτήρα θεϊκής αποστολής στο ταξίδι του Αινεία.

Η κύρια λειτουργία του ευρήματος εστιάζεται κυρίως στην πλοκή του 3^{ου} βιβλίου της *Αινειάδας*: οι εφέστιοι θεοί, στην Κρήτη, δηλώνουν με σαφήνεια στους Τρώες ποιος είναι ο προορισμός του ταξιδιού τους και οι περιπλανώμενοι, αισιόδοξοι πια για την έκβασή του, κατευθύνονται προς τα δυτικά, όταν ξαφνικά η απροσδόκητη απειλή του οiwόνου των τραπεζιών ανατρέπει τη βεβαιότητα ταξιδιωτών και αναγνώστη και όλα φαίνονται και πάλι αβέβαια. Έτσι, με την δραματική ένταση της σκηνής, ο ποιητής ενισχύει την αγωνία του

45 Πρβλ. *Αιν.* 6. 605.

46 Η προφητεία θα πραγματοποιηθεί στο 7. 107-34, οπότε ο Ασκάnios παρατηρεί ότι οι Τρώες τρώνε τα τραπέζια τους.

αναγνώστη για την τελική έκβαση, ενώ επιπλέον προοικονομείται η κατοπινή εμφάνιση του οιωνού της *σός* και επιτυγχάνεται εντονότερη εντύπωση με την ευτυχή κατάληξη⁴⁷.

f) terra altrix saeui Ulixi (3. 270-3).

Πρόκειται για μια ενότητα χαρακτηριστική του τρόπου πρόσληψης της ομηρικής παράδοσης του μοτίβου της περιπλάνησης από το Βιργίλιο. Οι Τρώες, μετά τη δυσοίωση γι' αυτούς προφητεία της Κελαινούς, δύσθυμοι εγκαταλείπουν τις Στροφάδες και αντικρίζουν τα νησιά του Οδυσσέα, τη Ζάκυνθο, το Δουλίχιο, τη Σάμη, τη «Νήριτο» και την Ιθάκη (*Αιν.* 3.270-3):

iam medio apparet fluctu nemorosa Zacynthos
Dulichiumque Sameque et Neritos ardua saxis.
effugimus scopulos Ithacae, Laertia regna,
et terram altricem saevi exsecramur Ulixi.

Καθώς ο Βιργίλιος παριστάνει τους Τρώες να πλησιάζουν στο βασίλειο του Οδυσσέα, φαίνεται να έρχεται αντιμέτωπος με μια απαιτητική πρόκληση: συνθέτοντας το δικό του κείμενο, οφείλει να τοποθετηθεί απέναντι στο ομηρικό πρότυπο, στο οποίο ο ίδιος ο Οδυσσέας προβαίνει ενώπιον των Φαιάκων σε μια νοσταλγική, όπως είναι φυσικό, γεμάτη περηφάνια περιγραφή της Ιθάκης και των ανθρώπων της, καθώς και των γύρω νησιών (*Οδ.* 9. 21-28):

ναιετάω δ' Ιθάκην ευδείελον εν δ' όρος αυτή,
Νήριτον εινοςίφυλλον αριπρεπές αμφι δε νησοι
πολλαι ναιετάουσι μάλα σχεδον αλλήλησι,
Δουλίχιόν τε Σάμη τε και υλήεσσα Ζάκυνθος.
αυτη δε χθαμαλη πανυπερτάτη ειν αλι κειται
προς ζόφον, αι δε τ άνευθε προς ηω τ ηέλιόν τε,
τρηχει', αλλ' αγαθη κουροτρόφος ού τοι εγώ γε

47 Τη δήλωση, στον Αινεία και τους συντρόφους του, του τέλους του ταξιδιού τους προς τη νέα τους πατρίδα εξυπηρετεί ο οιωμός και στο 7ο βιβλίο της *Αινειάδας*, όπου, περιέργως, αποδίδεται στον πατέρα του Αινεία Αγχίση ως παρακαταθήκη για το γιο του (7. 123):

Anchises fatorum arcana reliquit:

“cum te, nate, fames ignota ad litora uectum
accisis coget dapibus consumere mensas,
tum sperare domos defessus, ibique memento
prima locare manu molirique aggere tecta.”

Η προφητεία αυτή δόθηκε από τον Αγχίση στο γιο του προφανώς όχι στον Κάτω Κόσμο, αλλά ίσως λίγο πριν πεθάνει ο Αγχίσης, πιθανόν και την ώρα που ήταν ετοιμοθάνατος, όταν η δύναμη της προφητείας συνήθως ενισχύεται. Είναι φανερό, από το γεγονός ότι ο οιωμός εισάγεται στο κείμενο από το Βιργίλιο χωρίς προαναγγελία και, προπάντων, από την κατά λέξη αναφορά του, ότι ο ποιητής δεν αναφέρεται σε κάποιο προηγούμενο χωρίο, όπου ο οιωμός εισήχθη για πρώτη φορά. Όταν ο Αινείας λέει ‘nunc gereto’ (7. 123), υποθέτουμε ότι θυμήθηκε κάτι για πολύ καιρό ξεχασμένο, μοτίβο συνηθισμένο σε προεξαγγελίες οιωμών. Επίσης, στο 7. 137-8, ο Αινείας αναφέρεται σε ‘adhuc ignota flumina’ και, την επόμενη μέρα, όταν του γνωστοποιούνται τα ονόματα των ποταμών Νουμικίου και Τίβερη, καθώς επίσης και η ονομασία «Λάτιο», αυτά δεν αναφέρονται ως απάντηση σε προϋπάρχουσες προσδοκίες. Τα στοιχεία αυτά χρησιμοποιούνται από ερευνητές ως τεκμήρια της υπόθεσης ότι το 3ο βιβλίο γράφτηκε μετά το 7ο (βλ. HEINZE (1993), 71-73).

ης γαίης δύναμαι γλυκερώτερον άλλο ιδέσθαι.

Η περιγραφή αυτή της Ιθάκης από τον Οδυσσέα στον Όμηρο είναι βεβαίως ρεαλιστική ως προς την τραχύτητα του τοπίου, τονίζεται όμως η αντίθεση ανάμεσα στη χώρα και τους ανθρώπους της, με τελικό αποτέλεσμα το θετικό συναισθηματικό χρωματισμό της.

Ο ποιητής της *Αινειάδας*, από την πλευρά του, πρέπει να εκφράσει τα συναισθήματα του Αινεία και των συντρόφων του προς την πατρίδα του Οδυσσέα υπό το ιδιαίτερο πρίσμα που επιβάλλει η περιπέτεια και η συνακόλουθη σωματική και ψυχική ταλαιπωρία της περιπλάνησης. Επιπλέον, τα συναισθήματα των Τρώων, στη συγκεκριμένη περίπτωση, κρίνεται σκόπιμο από τον ποιητή να εναρμονίζονται με το χαρακτήρα του Ιθακήσιου βασιλιά, όπως αυτός παριστάνεται στην *Αινειάδα*: ιδιαίτερα μισητός στους Τρώες, βίαιος, σκληρόκαρδος, ασεβής, αδίστακτος, ιδιαίτερα επιδέξιος σε δόλια τεχνάσματα και επιρρεπής στη διάπραξη εγκλημάτων (3. 273 'terram altricem...saeui Ulixi').

Προκειμένου λοιπόν ο Βιργίλιος να αποστασιοποιηθεί από τον Όμηρο και να χρωματίσει με τον ιδιαίτερο τρόπο που προαναφέρθηκε την ενότητα του παράπλου των νησιών του Οδυσσέα, χρησιμοποιεί επιδέξια την προσφιλή του τεχνική της αποτύπωσης ανθρώπινων συναισθημάτων στην περιγραφή φυσικών τοπίων και χώρων: μεταβιβάζει στην περιγραφή της Ιθάκης, που οι Τρώες συναντούν κατά την περιπλάνησή τους, μέχρι να φτάσουν στην Ιταλία, χαρακτηριστικά συναφή με το μισητό βασιλιά και ανάλογα συναισθήματα μ' εκείνα που οι Τρώες νιώθουν γι' αυτόν. Το λεξιλόγιο που χρησιμοποιείται είναι εναρμονισμένο με την εντύπωση που επιδιώκει να μεταδώσει ο ποιητής ('Neritos ardua saxis', 'effugimus'⁴⁸, 'scopulos Ithacae', 'terram altricem', 'exsecramur'⁴⁹, 'saeui'⁵⁰ Ulixi')⁵¹. Έτσι η οπτική εντύπωση που αφήνει στον αναγνώστη η περιγραφή της Ιθάκης και των γύρω νησιών είναι εκείνη ενός τοπίου αφιλόξενου, σχεδόν εχθρικού, και επικίνδυνου⁵².

Είναι εξάλλου ενδεικτικό του τρόπου πρόσληψης από το Βιργίλιο της ομηρικής και άλλης παράδοσης για το συγκεκριμένο σημείο των περιπλανήσεων του Αινεία και των συντρόφων του ο τρόπος που αποστασιοποιείται από την εκδοχή του Διονυσίου του Αλικαρνασσεά (1. 50. 3-4). Ο Διονύσιος, στη δική του εξιστόρηση της τρωικής

48 Πρβλ. *Αιν.* 3.396-9 και 3.653, όπου το ρήμα χρησιμοποιείται σε ανάλογα συμφραζόμενα.

49 Πρβλ. *Αιν.* 11.217 για ανάλογη εφαρμογή του ρήματος.

50 'Saena' είναι το χαρακτηριστικό επίθετο της Ήρας στην *Αινειάδα*, της άσπονδης εχθρού των Τρώων και ιδιαίτερα του Αινεία, άρα έχει και αυτό αρνητικές υποδηλώσεις.

51 PASCHALIS (1987), 58-9.

52 Χαρακτηριστική περίπτωση της τέχνης του Βιργιλίου να υποτάσσει τα ομηρικά στοιχεία στους δικούς του ποιητικούς σκοπούς, μεταλλάσσοντάς τα σε προσωπικές του δημιουργίες, αποτελεί το ομηρικό βουνό Νήριτον (Οδ. 9. 22), που στον Όμηρο χαρακτηρίζεται «εινοσίφυλλον» (Οδ. 9. 22) και «καταειμένον ύλη» (Οδ. 13. 351), ενώ στην *Αινειάδα* παριστάνεται ως μια άγρια βραχονησίδα (3. 271 'ardua saxis'), έτσι ώστε και απογοιμώνεται η Ιθάκη από τη μόνη βλάστηση που διαθέτει και επινοείται από τον ποιητή ένας επιπρόσθετος κίνδυνος για τα τρωικά καράβια. Βλ. PASCHALIS (1987), 58.

περιπλάνησης, παρουσιάζει τους Τρώες να σταματούν, να προσφέρουν θυσίες και αγώνες και να χτίζουν ναούς στη Ζάκυνθο, τη Λευκάδα και το Άκτιο. Κατά την εκδοχή του ποιητή της *Αινειάδας*, ο οποίος επιδέξια αποφεύγει την επανάληψη, οι Τρώες προσπερνούν τη Ζάκυνθο, ενώ η Λευκάδα και το Άκτιο, αν και, στην πραγματικότητα, απέχουν περίπου σαράντα ναυτικά μίλια, με το Άκτιο βορειότερα της Λευκάδας, σύμφωνα με μια ιδιότυπη γεωγραφική αντίληψη του ποιητή για το συγκεκριμένο σημείο, συνενώνονται σ' ένα και μοναδικό σταθμό του ταξιδιού, όπως αναλυτικότερα θα δειχθεί αμέσως παρακάτω⁵³.

g) *Leucatae nimbosa cacumina montis* (3. 274-5).

Ακολουθεί αμέσως μετά (3. 274-5) η απεικόνιση της φοβερής όψης του ακρωτηρίου Λευκάτας της Λευκάδας, γνωστού για το ναό του Απόλλωνα που βρισκόταν εκεί, αλλά, κυρίως, για την επικινδυνότητά του, με το χαρακτηριστικό προσδιοριστικό επίθετο 'nimbosus'⁵⁴:

mox et Leucatae nimbosa cacumina montis
et formidatus nautis aperitur Apollo.

Η περιγραφή αυτή είναι καταφανώς εναρμονισμένη με την προηγούμενη του τοπίου της Ιθάκης, καθώς και με τα πραγματικά τοπογραφικά δεδομένα της περιοχής και τη ναυτική εμπειρία της εποχής, καθώς ο Λευκάτας ήταν για τους ναυτικούς ένα περιβόητο για την επικινδυνότητά του σημείο πλεύσης⁵⁵, ενώ συνδεόταν και με τη διαδρομή προς τον Άδη (*Οδ.* 24.11 *Λευκας πέτρη*) και με τραγικά γεγονότα της μυθολογίας⁵⁶.

53 Βλ. WILLIAMS, R. D. (1972-3), 291. Για τη γεωγραφία γενικά των στ. 268-76 βλ. MACKAIL (1930), 106.

54 Το επίθετο 'nimbosus' απαντά ακόμη μια φορά στην *Αινειάδα* (1.535), ως προσδιοριστικό του Ωρίωνα ('nimbosus Orion'), στα συμφραζόμενα της περιγραφής της φοβερής καταιγίδας, που ρίχνει τα τρωικά καράβια στις ακτές της Αφρικής, απομακρύνοντάς τα από την Ιταλία. Με τον τρόπο αυτό οι ομιχλώδεις κορυφές ('nimbosa cacumina') του Λευκάτα και ο θεός, του οποίου ο ναός δεσπόζει στο μέρος, συσχετίζονται με δυνάμεις εχθρικές προς τους Τρώες, όπως η Ήρα και ο Αίολος, που προκαλούν την καταιγίδα στο 1ο βιβλίο της *Αινειάδας*. Βλ. PASCHALIS (1987), 60.

55 Πρβλ. *Ορ. Ωδ.* 1.3.20, όπου ο ποιητής Οράτιος προειδοποιεί το φίλο του Βιργίλιο, που φεύγει για ταξίδι, για τους 'infames scopulos, Acroceraunia'.

56 Σύμφωνα με τη μυθολογία, το όνομα Λευκάτας δόθηκε στο συγκεκριμένο ακρωτήριο από το Λεύκο, ένα σύντροφο του Οδυσσέα. Η εκδοχή του Σέρβιου, στα σχόλια του στο *Αιν.* 3.279, θέλει το τοπωνύμιο να δόθηκε εξαιτίας ενός αγοριού, που ονομαζόταν Λευκάτης και το οποίο σκοτώθηκε πηδώντας από το βράχο στη θάλασσα, προσπαθώντας να αποφύγει ερωτική επίθεση του Απόλλωνα. Ο Στράβων (1.452) εξηγεί την ονοματοθεσία από το λευκό χρώμα του βράχου. Είναι αξιοσημείωτη, ως εκ τούτου, η διάκριση του ποιητή ανάμεσα στο φιλόξενο Δήλιο Απόλλωνα και το Λευκαδικό, η λατρεία του οποίου είχε περισσότερο μυστικιστικό χαρακτήρα, καθώς περιλάμβανε τελετουργίες κάθαρσης και αποτροπής του κακού, ίσως και ανθρωποθυσίες, αν οι σχετικές μαρτυρίες του Οβιδίου και του Σέρβιου είναι βάσιμες. Κατά το Στράβωνα (10.2.9), οι Λευκαδίτες κάθε χρόνο έρχταν από την άκρη του συγκεκριμένου βράχου ένα κατάδικο εγκληματία ως εξιλαστήριο θύμα, προς αποτροπή των κακών. Υπήρχε η πεποίθηση ότι οι αθώοι διασώζονταν. Τέλος ο Στράβων (10.2.9) αναφέρει και την περίπτωση ο βράχος να χρησίμευε και για άλματα αυτοκτονίας λόγω ερωτικής απογοήτευσης. Βλ. PASCHALIS (1987), 61.

h) parua urbs (3. 274-88).

Αφού προσπερνούν το Λευκάτα, οι Τρώες σταματούν για ανάπαυλα σε παρακείμενη μικρή πόλη, ειρηνική, φιλόξενη και ασφαλή, όπως προηγουμένως και η Δήλος (3.73 κ. ε.). Αυτή η 'parua urbs' δεν κατονομάζεται από το Βιργίλιο (3.276-7):

hunc petimus fessi et paruae succedimus urbi;
ancora de prora iacitur, stant litore puppes.

Πιθανότατα πρόκειται για το Άκτιο⁵⁷, παραδοσιακό σταθμό του ταξιδιού του Αινεία, όπου έλαβε χώρα η γνωστή μάχη (31 π.Χ.) και όπου βέβαια ποτέ δεν υπήρξε πόλη είτε μικρή είτε μεγάλη, παρά μόνο ένας ανακαινισμένος από τον Αύγουστο, κατά την εποχή της σύνθεσης της *Αινειάδας* από το Βιργίλιο, ναός του Απόλλωνα⁵⁸. Εκεί οι Τρώες προσφέρουν θυσίες και διεξάγουν αγώνες προς τιμή του θεού (3.278-80):

Ergo insperata tandem tellure potiti
Lustramurque Ioui uotisque incendimus aras,
Actiaque Iliacis celebramus litora ludis.

Το επεισόδιο του Ακτίου κορυφώνεται με τη σκηνή της αφιέρωσης από τον Αινεία της ασπίδας του Άβαντα στο ναό του Απόλλωνα, μαζί μ' ένα έμμετρο επίγραμμα (3.286-8):

aere cauo clipeum, magni gestamen Abantis,
postibus adversis figo et rem carmine signo:
AENEAS HAEC DE DANAIIS VICTORIBUS ARMA;

Οι παραπάνω λατρευτικές εκδηλώσεις προσφέρονται από τους Τρώες ως ευχαριστία προς τον Απόλλωνα και ως ανταπόδοση για τη σωτηρία τους από τους Έλληνες, που κυρίευσαν την Τροία (3.282-3):

iuuat euasisse tot urbes
Argolicas mediosque fugam tenuisse per hostis.

Σε ιδεολογικό επίπεδο, οι παραπάνω πράξεις είναι πιθανότατα συμβολικές και παραπέμπουν στη διάθεση του Βιργιλίου να αποδώσει μυθολογική και ιδεολογική βάση στη νίκη της Ρώμης εναντίον της Ελλάδας και του Οκταβιανού εναντίον των στρατευμάτων του Αντωνίου και της Κλεοπάτρας. Η 'parua urbs' μπορεί να είναι το ιδεατό μοντέλο της ιστορικής Νικοπόλεως, της πόλης που ιδρύθηκε σε ανάμνηση της νίκης του Οκταβιανού στο Άκτιο. Οι γιορταστικές εκδηλώσεις των Τρώων, που διεξάγονται μολονότι οι οργανωτές τους έχουν ηττηθεί από τους Έλληνες, συνιστούν ύμνηση ένδειξη σεβασμού των Τρώων προς τους θεούς και προοιωνίζουν τη νίκη των απογόνων τους εναντίον των Ελλήνων. Έτσι η

⁵⁷ Πρβλ. Διον. 1. 50. 4.

⁵⁸ Πρβλ. Αν. 8. 677 και 704.

μελλοντική κατάκτηση της Ελλάδας από τους Ρωμαίους θεμελιώνεται στη μυθική περίοδο με τον ηθικό θρίαμβο της 'pietas Troiana' έναντι της ασέβειας των Ελλήνων, που εκπροσωπούνται στα συμφραζόμενα του κειμένου από το βασιλιά της γειτονικής Ιθάκης, τον Οδυσσέα, αυτόν που, κατά τη διάρκεια της άλωσης της Τροίας, λεηλάτησε και έκαψε τους ναούς της και ουσιαστικά θυσίασε τον ηλικιωμένο βασιλιά της Πρίαμο στο βωμό⁵⁹.

Η αφιέρωση της ασπίδας του Άβαντα, η μόνη αφιέρωση που κάνει ο Αινείας στην εκδοχή του Βιργιλίου για τις περιπλανήσεις του ήρωα της Τροίας, έχει εδώ πολλαπλή σημασία: τονίζει την αντίθεση ανάμεσα στην αφαίρεση ιερών αντικειμένων από τους τρωικούς ναούς από τους βέβηλους Έλληνες, με αποκορύφωμα την κλοπή του Παλλαδίου από το Διομήδη και το βασιλιά της γειτονικής Ιθάκης Οδυσσέα. Καθώς επίσης ο βασιλιάς του Άργους Άβας θεωρήθηκε ως ο εφευρέτης της ελληνικής ασπίδας και μόνο η θεά της ασπίδας του πιστευόταν πως έτρεπε σε φυγή τους εχθρούς, η επιτυχία των Τρώων να την έχουν υπό την κατοχή τους και η αφιέρωσή της στο θεό Απόλλωνα προοιωνίζει την τελική ήττα των 'Danaïis victoribus', οι οποίοι εδώ συμβολικά χάνουν τα σημαντικότερα αμυντικά όπλα τους και, ακόμη περισσότερο, τη θεία εύνοια⁶⁰.

Συμπερασματικά, πρέπει να υπογραμμιστεί το γεγονός ότι ο Βιργίλιος δίνει ιδιαίτερη έμφαση στο επεισόδιο του Ακτίου, μεταφέροντας εκεί τους αγώνες και τις θυσίες που η παράδοση των περιπλανήσεων του Αινεία θέλει να διεξάγονται από τους Τρώες στη Ζάκυνθο. Με τον τρόπο αυτό, ο ποιητής ενώνει το παρόν με το παρελθόν, εκδηλώνοντας την πρόθεσή του να αιτιολογήσει και να θεμελιώσει μυθολογικά το ιστορικό γεγονός των αγώνων που καθιέρωσε ο Αύγουστος, σε ανάμνηση της μεγάλης του νίκης στο Άκτιο. Έχοντας αυτό το στόχο ο Βιργίλιος, το επεισόδιο του Ακτίου είναι το μόνο της θαλάσσιας περιπλάνησης του Αινεία που δεν περιέχει προφητεία ή κάποια άλλη ένδειξη ή υποδήλωση προόδου, όσον αφορά στην πραγματοποίηση του τελικού σκοπού του ταξιδιού του. Σκιαγραφείται και ξεχωρίζει ως ένα ιδιότυπο «αυγούστειο» επεισόδιο, σκόπιμα ενταγμένο από τον ποιητή της *Αινειάδας* στο πλαίσιο του ταξιδιού του Αινεία⁶¹.

i) aëriæ Phaeacum arces (3. 291).

Η Κέρκυρα (*Αιν.* 3. 291 'Phaeacum...arces'), αποκαλούμενη με το όνομα των κατοίκων της Φαιάκων, όπως ακριβώς τους αναφέρει και ο Όμηρος, συμπεριλαμβάνεται από το Βιργίλιο στο ταξίδι των Τρώων μόνο και μόνο ως τοπωνύμιο, ως ένα μέρος που οι Τρώες

59 Βλ. PASCHALIS (1987), 63.

60 Βλ. PASCHALIS (1987), 64-5.

61 Βλ. WILLIAMS, R. D. (1972-3), 292.

απλώς προσπερνούν. Αντίθετα, στην *Οδύσσεια*, η παραμονή του Οδυσσέα στο νησί των Φαιάκων λαμβάνει μεγάλη έκταση (*Φαιακίδα: Οδ. 6-13. 187*) και αποκτά ιδιαίτερη θέση και σημασία μέσα στο πλαίσιο της *Οδύσσειας*, καθώς γίνεται ο χώρος στον οποίο ο ομηρικός ήρωας αφηγείται αναδρομικά τις περιπέτειές του στους βασιλιάδες του νησιού Αλκίνοο και Αρήτη (*Αλκίνοου Απόλογοι: Οδ. 9-12, Αρήτης Απόλογος: Οδ. 7. 233-297*) και, επιπλέον, ορίζεται από τον ποιητή να λειτουργήσει ως η αφετηρία της λήξης των περιπλανήσεων του Οδυσσέα στη θάλασσα.

Η πρωτοτυπία του Βιργιλίου έναντι του Ομήρου, όσον αφορά στο θέμα της ποιητικής εκμετάλλευσης της γεωγραφίας έγκειται γενικά στο ότι ο Ρωμαίος ποιητής αποφεύγει την ομηρική τεχνική της διαδοχικής παράθεσης επεισοδίων που διαδραματίζονται στις τοποθεσίες, απ' όπου περνά ο Οδυσσέας, κατά τη διάρκεια της περιπλάνησής του στη θάλασσα, με τον ήρωα να είναι πρωταγωνιστής και ταυτόχρονα αφηγητής τους. Συχνά μάλιστα ο Βιργίλιος αναφέρει διάφορα μέρη και /ή τους κατοίκους τους, για να δηλώσει απλώς το χώρο στον οποίο βρέθηκε ή από τον οποίο πέρασε ο Αινείας. Αυτός είναι και ο λόγος που στις περιπτώσεις αυτές η αναφορά του ποιητή γίνεται με τη μεγαλύτερη δυνατή συντομία, σε πλήρη αντίθεση με ό,τι συμβαίνει στην *Οδύσσεια*.

j) celsa Buthroti urbs: Andromache (3. 292-343)-Helenus (3. 345-481).

Η επίσκεψη των Τρώων στο Βουθρωτό είναι στοιχείο που ο Βιργίλιος δανείζεται από την παράδοση του μύθου των περιπλανήσεων του Αινεία. Η προσέγγιση και η άφιξη του Αινεία στο Βουθρωτό φέρνει στο προσκήνιο τη σχέση του ήρωα με το παρελθόν. Η νοερή επιστροφή του στο τρωικό παρελθόν μπορεί να προβληθεί ως μεταφορική κατάβαση του ήρωα στον Άδη.

Στην πρώτη σκηνή του επεισοδίου, ο Αινείας αγκυροβολεί στο λιμάνι της Χαονίας και προχωρεί με τα πόδια προς τα μεσόγεια, ανακαλώντας στη μνήμη του αναγνώστη τον ομηρικό Οδυσσέα, ο οποίος, σύμφωνα με τις οδηγίες της Κίρκης, αφήνει το πλοίο στο αγκυροβόλιο και συνεχίζει πεζός προς τον Άδη (*Οδ. 10. 511-12*). Χώρος συνάντησης του Αινεία με την Ανδρομάχη είναι ένα άλσος (3. 302 'in luco'): οι συνειρμοί με την πορεία του Οδυσσέα προς τον Άδη είναι και πάλι έντονοι, αφού και ο Οδυσσέας είχε λάβει οδηγίες από την Κίρκη να προχωρήσει στο άλσος της Περσεφόνης (*Οδ. 10. 509 άλσεα*). Το άλσος και ο εικονικός τάφος του Έκτορα βρίσκονται στις όχθες του ποταμού «Σιμόεντος» (3. 302-4), όπως και η είσοδος του Άδη βρίσκεται στη συμβολή του Αχέροντα με τους ποταμούς

Πυριφλεγέθοντα και Κωκυτό (*Οδ.10. 513-14*). Και η Ανδρομάχη, όπως και ο Οδυσσεάς εκτελούν τις καθιερωμένες νεκρικές τελετές, για να συγκεντρώσουν τα πνεύματα των νεκρών (3. 303 *‘libabat cineri Andromache manisque uocabat’*) και σε αμφότερες τις περιπτώσεις τα πνεύματα καλούνται να συμμετάσχουν στις προσφορές και τα δώρα των ζωντανών.

Επιπλέον, το Βουθρωτό βρίσκεται σχετικά κοντά στο Θεσπρωτικό Μαντείο των νεκρών (*Νεκριομαντείο*), στη συμβολή Πυριφλεγέθοντα και Κωκυτού, το οποίο τόσο στην αρχαιότητα όσο και στα νεότερα χρόνια έχει ταυτιστεί με το μέρος, όπου πήγε ο Οδυσσεάς να ζητήσει συμβουλή στη μυθική χώρα των Κιμμερίων. Η ονομασία «Βουθρωτό» παραπέμπει σε θυσία ταύρου και πιθανότατα στον «*βόθρον*» (*Οδ. 11.25 και 36*) που σκάβει ο Οδυσσεάς στην είσοδο του Άδη και όπου συγκεντρώνει τα πνεύματα των νεκρών (*Οδ. 11.29 και 49 νεκύων αμενηνα κάρηνα*), καθώς ο ήρωας εκτελεί τις καθιερωμένες τελετές *νεκριομαντείας* (*Οδ.10. 517 κ. ε., 11.23-50*).

Η συνάντηση του Αινεία με την Ανδρομάχη, της οποίας η εισαγωγή στη συγκεκριμένη σκηνή και στην ιστορία των περιπλανήσεων του Αινεία γενικότερα αποτελεί πρωτότυπη συμβολή του Βιργιλίου, προκαλεί εύλογους συνειρμούς με την ομηρική *Νέκυια*. Η έκφραση έκπληξης από την Ανδρομάχη, στην αναπάντεχη πρώτη συνάντησή της με τον Αινεία, και η απορία της αν ο ήρωας είναι ζωντανός φέρνουν στο νου τον ανάλογο αιφνιδιασμό του Τειρεσία (*Οδ.11.92-4*) και της Αντίκλειας (*Οδ. 11.155 κ. ε.*), όταν αντικρύζουν για πρώτη φορά τον Οδυσσεά ζωντανό στο ζοφερό κόσμο του Άδη (*Αιν.3.310-2*):

uerane te facies, uerus mihi nuntius adfers,
nate dea? uiuisne? aut, si lux alma recessit,
Hector ubi est?

Η Ανδρομάχη ζει τώρα σε μια *‘ragua Troia’* (3. 349), που είναι ένα είδωλο μιας ανύπαρκτης πλέον πατρίδας, που την υποκαθιστά και την ανακαλεί έντονα στη μνήμη. Την *‘ragua Troia’* μπορεί να τη δει κανείς, δεν μπορεί όμως να κατοικήσει σ’ αυτή. Επιπλέον ο Έλενος μπορεί να νοηθεί για την Ανδρομάχη ως υποκατάστατο του νεκρού συζύγου της Έκτορα, που δεν έχει σβηστεί από τη μνήμη της, αν και αποτελεί οδυνηρή ανάμνηση. Οι συμπατριώτες της, που αναπάντεχα συναντά, της προκαλούν αναμνήσεις και νοσταλγία για την πατρίδα και κάποια αγαπημένα της πρόσωπα, κυρίως τον Έκτορα, αλλά και την Κρέουσα και τον Αστυάνακτα.

Τα συναισθήματα της Ανδρομάχης, στο επεισόδιο του Βουθρωτού γενικά, προβάλλονται από τον ποιητή ως ιδιαίτερα έντονα, ειδικά στην τελική σκηνή, οπότε οι

Τρώες ετοιμάζονται να αναχωρήσουν και εκείνη τους αποχαιρετά εξαιρετικά συγκινημένη (3. 482-91):

nec minus Andromache digressu maesta supreme
fert picturatas auri subtemine uestis
et Phrygiam Ascanio chlamydem (nec cedit honore)
textilibusque onerat donis, ac talia fatur:
‘accipe et haec, manuum tibi quae monimenta mearum
sint, puer, et longum Andromachae testentur amorem,
coniugis Hectoreae. cape dona extrema tuorum,
o mihi sola mei super Astyanactis imago.
sic oculos, sic ille manus, sic ora ferebat;
et nunc aequali tecum pubesceret aeuo.’

Η εισαγωγή, από τον ποιητή, της Ανδρομάχης στο συγκεκριμένο επεισόδιο και στο πλαίσιο των περιπλανήσεων του Αινεία γενικότερα, στοχεύει προφανώς στο να ανυψώσει τη στάθμη της συναισθηματικής έντασης και του πάθους στο 3^ο βιβλίο, πράγμα που καθίσταται αναγκαίο, καθώς το συγκεκριμένο βιβλίο, σε αντίθεση με άλλα της *Αινειάδας*, δεν χαρακτηρίζεται από ιδιαίτερα έντονη προβολή του συναισθηματικού στοιχείου⁶².

Η μακροσκελής προφητεία του Ελένου προς τον Αινεία (*Αιν.* 3. 374-462), που αποτελεί τη δεύτερη σκηνή και, συγχρόνως, το νοηματικό πυρήνα του επεισοδίου στο Βουθρωτό, ανακαλεί έντονα στη μνήμη εκείνη του Τειρεσία προς τον Οδυσσέα (*Οδ.* 11.100 κ. ε.) ή ακόμη και εκείνη της Κίρκης προς τον ίδιο ήρωα (*Οδ.* 12. 37-141)⁶³. Παρέχεται από τον Έλενο στον Αινεία με αφορμή την επιθυμία του επικεφαλής της τρωικής αποστολής να συμβουλευθεί το μάντη σχετικά με την πορεία και τον προορισμό του ταξιδιού του και αναφορικά με την απειλή της Κελαινούς. Πρόκειται για ένα ακόμη στοιχείο της περιπλάνησης του Αινεία και των συντρόφων του που ο Βιργίλιος δανείστηκε από την παράδοση και το αναμορφώνει, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στη θρησκευτική του προέλευση: ο φορέας της προφητείας Έλενος είναι μάντης και ιερέας (*uates, sacerdos*) του Απόλλωνα (*Αιν.* 3. 433 *praeterea, si qua Heleno prudentia uati, / si qua fides, animum si ueris implet Apollo* και 373 *atque haec deinde canit diuino ex ore sacerdos*)⁶⁴, προσφέρει θυσίες και εκλιπαρεί την εύνοια των θεών, προτού αποκαλύψει τη βούλησή τους στους Τρώες (3. 369-370 *hic Helenus caesis primum de more iuuenis / exorat pacem diuum*), ενώ

62 Βλ. WILLIAMS, R. D. (1972-3), 293.

63 Πρβλ. και Απ. Ροδ. 2. 311 κ. ε. (η προφητεία του Φινέα).

64 Στην Ιλιάδα ο γιος του Πριάμου Έλενος είναι εξέχων μάντης (Ιλ. 6. 76). Πρβλ. και Οβ. *Μετ.* 15. 436 κ. ε. για την προφητεία του προς τον Αινεία σχετικά με το μεγαλείο της Ρώμης.

συμβουλεύει τον Αινεία να μην αμελήσει ο ίδιος και οι σύντροφοί του τα θρησκευτικά τους καθήκοντα, τόσο προτού αναχωρήσουν από το Βουθρωτό (3. 437-9 *Iunonis magna primū prece numen adora, / Iunoni cane uota libens dominamque potentem / supplicibus supera donis*), όσο και αφού απομακρυνθούν από την εχθρική γι' αυτούς ανατολική ακτή της Ιταλίας, που κατοικείται από Έλληνες (3. 396-8 *has autem terras Italiq̄ue hanc litoris oram, / proxima quae nostri perfunditur aequoris aestu, / effuge; cuncta malis habitantur moenia Grai* και 404-5 *et positis aris iam uota in litore solues, / purpureo uelare comas adopertus amictu*),. Εξάλλου μακαρίζει τον Αγχίση για την ευσέβεια του γιου του (*Aiv.* 3. 480 'ο *felix nati pietate*').

Ο ποιητής εξάλλου προσδίδει στην προφητεία του Ελένου έντονα ρητορικό χαρακτήρα (λόγου χάρη στους στίχους 383: *longa procul longis uia diuidit inuia terris*, 412-3: *laeua tibi tellus et longo laeua petantur / aequora circuitu*, 433-4: *praeterea, si qua est Heleno prudentia uati, / si qua fides, animum si ueris implet Apollo*), που αξιοποιούν την επανάληψη, ή στους στίχους 375-6, 424-8, 455-9, που κάνουν χρήση της παρήχησης). Στην προφητεία εξάλλου κυρίαρχα είναι τα συμβουλευτικά και διδακτικά στοιχεία, ενώ, σε αντίθεση με τους προηγούμενους και επόμενους μονολόγους της Ανδρομάχης, η συναισθηματική φόρτιση εδώ είναι περιορισμένη⁶⁵.

Στο πλαίσιο της προφητείας αυτής, ο Έλενος αποκαλύπτει στους Τρώες ότι έχουν ακόμη μπροστά τους μακρινό ταξίδι, ότι θα καταλάβουν πως έχουν φτάσει στο σημείο, όπου θα ιδρύνουν τη νέα τους πόλη, όταν θα εμφανιστεί ενώπιόν τους ο οίωνός της λευκής *σός* (3. 389-393) και ότι δεν έχουν να φοβηθούν τίποτε από τις απειλές της Κελαινούς. Θα πρέπει επίσης να αποφύγουν τη μακρά παραμονή στην εχθρική ανατολική ακτή της Ιταλίας και, αφού προσφέρουν εκεί κάποιες θυσίες κατά τον καθιερωμένο τρόπο, να περιπλεύσουν τη Σικελία, αποφεύγοντας τη θανάσιμη απειλή της Σκύλλας και της Χάρυβδης. Ιδιαίτερω τους συμβουλεύει να μην αμελήσουν προσευχές και θυσίες προς τη θεά Ήρα. Στη συνέχεια τους υποδεικνύει να πλεύσουν προς την Κύμη, όπου θα ζητήσουν από τη Σίβυλλα να χρησιμοδοτήσει για την περαιτέρω πορεία τους, ενώ ο ίδιος τους αποκαλύπτει πως η ιέρεια θα προφητεύσει και κάποιους πολέμους, που θα πρέπει να διεξαγάγουν στην Ιταλία.

Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι σε τρία σημεία της προφητείας του δίνει έμφαση ο Έλενος: στις θυσίες προς τους θεούς, στη συνάντηση με τη Σκύλλα και τη Χάρυβδη⁶⁶ και στην επίσκεψη του Αινεία στο άντρο της Σίβυλλας. Το πρώτο και το τρίτο παραπέμπουν απευθείας στη σύγχρονη του ποιητή ρωμαϊκή θρησκεία, ενώ το δεύτερο, όπως

65 Βλ. WILLIAMS, R. D. (1972-3), 299.

66 Πρβλ. Ομ. *Οδ.* 12. 73 κ. ε., 222 κ. ε.

ήδη επισημάνθηκε, έχει ως πρότυπο τον Όμηρο και τη σχετική αναφορά της Κίρκης (Οδ. 12. 73-126) στην προφητεία της (Οδ. 12. 37-141)⁶⁷, καθώς και το ομηρικό χωρίο όπου λαμβάνει χώρα η επεισοδιακή συνάντηση του Οδυσσέα και των συντρόφων του με τα μυθικά τέρατα (Οδ. 12. 234-59). Ο Βιργίλιος, κατά τη συνήθη του πρακτική, συνυφαίνει την ομηρική παράδοση με τη ρωμαϊκή αιτιολογία, θέτοντάς την έτσι στην υπηρεσία της αποφασιστικής για τη σύλληψη της *Αινειάδας* μελλοντικής προοπτικής⁶⁸. Όσον αφορά στην επικείμενη περιπέτεια των Τρώων στη Σικελία, το νησί των Κυκλώπων, δεν γίνεται σχετική αναφορά από τον Έλενο στην προφητεία του, ίσως επειδή και ο Οδυσσέας πήγε στους Κύκλωπες χωρίς να προειδοποιηθεί⁶⁹.

Η προφητεία του Ελένου είναι όμως αξιοσημείωτη κυρίως επειδή εμπεριέχει τον οiwνό της λευκής *συός* (3. 389-93):

cum tibi sollicito secreti ad fluminis undam
litoreis ingens inuenta sub ilicibus sus
triginta capitum fetus enixa iacebit,
alba solo recubans, albi circum ubera nati,
is locus urbis erit, requies ea certa laborum.

Πρόκειται για ένα πολύ σημαντικό στοιχείο της επικής πλοκής: με στόχο η χώρα, προς την οποία κατευθύνονται οι Τρώες, να μην αποκαλυφθεί αμέσως στον Αινεία, ο ποιητής εμβάλλει αριστοτεχνικά, μέσω της προφητείας του Ελένου, τον πρώιμα συνδεδεμένο με την παράδοση των περιπλανήσεων του Αινεία οiwνό στο σχέδιο του ταξιδιού του ήρωα, έτσι ώστε αυτός θα έχει, κατά τη διάρκεια της πορείας του, στη διάθεσή του κάποιο σημάδι, με τη βοήθεια του οποίου θα είναι σε θέση να αναγνωρίσει το πολυπόθητο μέρος, όταν θα φτάσει σ' αυτό (*Αιν.* 3. 393 'is locus urbis erit, requies ea certa laborum'). Η λειτουργία του οiwνού είναι επομένως να προσημάνει τον τελικό προορισμό του ταξιδιού των Τρώων⁷⁰ (είτε τη

67 Από τις δυο προειδοποιήσεις της Κίρκης τις σχετικές με μυθικά όντα και τέρατα (Σειρήνες, Σκόλλα και Χάρυβδη), ο Βιργίλιος παίρνει και εμβάλλει στο στόμα του Ελένου μόνο τη δεύτερη. Και στις δυο εκδοχές, πάντως, εισάγεται με τις προφητείες το τελευταίο μέρος της δήγησης των περιπετειών από Οδυσσέα και Αινεία αντίστοιχα. Βλ. KNAUER (1979), 197.

68 Βλ. WILLIAMS, R. D. (1972-3), 299-300, VON ALBRECHT (1997), 792.

69 Βλ. KNAUER (1979), 197.

70 Ο οiwνός της *συός* επαναλαμβάνεται και στο 8ο βιβλίο της *Αινειάδας* (στ. 43-48), δια στόματος του θεού Τίβερη, που επιφάνεται στον ύπνο του Αινεία και του προλέγει με το σημείο αυτό την εγκατάσταση των Τρώων στην Ιταλία:

litoreis ingens inuenta sub ilicibus sus
triginta capitum fetus enixa iacebit,
alba, solo recubans, albi circum ubera nati
ex quo ter denis urbem redeuntibus annis
Ascanius clari condet cognominis Albam.

Στο χωρίο αυτό περιγράφεται ο τόπος και ο χρόνος εμφάνισης του σημείου με τη μεγαλύτερη δυνατή ακρίβεια και λεπτομέρεια, προϋποθέσεις απαραίτητες για να είναι το σημείο αξιόπιστο, ενώ μεγάλη έμφαση δίνεται στο λευκό χρώμα, καθώς, αμέσως μετά, αναφέρεται η Alba Longa. Τα στοιχεία αυτά δεν υπάρχουν στην αναφορά του οiwνού στο 3ο βιβλίο, αφού η Alba Longa δεν έχει έλθει ακόμα στο προσκήνιο. Και ο οiwνός της *συός* (που πραγματοποιείται τελικά στο 8. 81-85, οπότε ο Αινείας, καθ' υπόδειξη του θεού Τίβερη, εξοπλίζει δυο πλοία, θυσιάζει την συν με τα νεογνά της στην Ήρα και, μέσω του ποταμού Τίβερη, φθάνει στην πόλη του Ευάνδρου), όπως και

θέση του Λαβινίου είτε την τοποθεσία της Alba Longa και την περίοδο των τριάντα χρόνων που θα περάσουν πριν την ίδρυσή της⁷¹).

k) Scylla-Charybdis (3. 555-67).

Επειδή ο Έλενος πρέπει να προϊδεάσει τον Αινεία για τη συνάντησή του με τα φρικαλέα μυθικά πλάσματα, τη Σκύλλα και τη Χάρυβδη) και ο ποιητής να δώσει στην προειδοποίηση του Ελένου προς τον Αινεία την απαιτούμενη έμφαση, δικαιολογείται απόλυτα η λεπτομερής περιγραφή τους (*Ain.* 3. 420-432), στο πλαίσιο της προφητείας του Ελένου (*Ain.* 3. 374-462), ενισχυμένη, στην περίπτωση της Σκύλλας, και από ένα πολύ δυνατό ηχητικό αποτέλεσμα, που προκαλείται από τη χαρακτηριστική παρήχηση στην περιγραφή της (3. 424-8).

Επιπλέον, η Σκύλλα του Βιργιλίου είναι διαφορετική από εκείνη του Ομήρου: η ομηρική Σκύλλα περιγράφεται ως τέρας με δώδεκα πόδια και έξι λαιμούς και με φωνή σκύλου, που κρύβεται σε μια σπηλιά στη μέση ενός σκοπέλου και η οποία αναζητά την τροφή της τόσο μεταξύ των θαλάσσιων πλασμάτων όσο και μεταξύ των ναυτών που επανδρώνουν τα παραπλέοντα σκάφη, εκτείνοντας τα κεφάλια της από τη σπηλιά. Αντίθετα η Σκύλλα του Βιργιλίου έχει από τη μέση και πάνω όψη νεαρής γυναίκας με ωραίο στήθος, ενώ από τη μέση και κάτω έχει σκύλους και λύκους, που συνενώνονται σε ουρά δελφινιού (*Ain.* 3. 426-28):

prima hominis facies et pulchro pectore uirgo
pube tenus, postrema immani corpore pistrix
delphinum caudas utero commissa luporum.

Το όνομά της συνδέεται ετυμολογικά με το *σκύλλειν* («σχίζω», επειδή η Σκύλλα σπάρασσε τα θύματά της) και με το *σκύλαξ* («νεογνό του σκύλου», «σκυλάκι»)⁷².

Όταν τελικά το καράβι του Αινεία και των συντρόφων του παραπλέει το σημείο, όπου βρίσκονται η Σκύλλα και η Χάρυβδη, η αναφορά του ποιητή είναι επίσης σχετικά εκτενής (3. 555-67) και κατάλληλα επενδυμένη ηχητικά και οπτικά, ώστε να δώσει την τρομακτική εντύπωση που επιδιώκει (λόγου χάρη, αυτό το σκοπό εξυπηρετεί η αναφορά, στους στίχους 554-7 στην Αίτνα, της οποίας το υπόκωφο μουγκρητό οι Τρώες το ακούν από

εκείνος των τραπεζιών, χρησιμοποιείται ως στοιχείο που τεκμηριώνει ότι η σύνθεση του 3ου βιβλίου έγινε μεταγενέστερα από εκείνη του 8ου, όπως και του 7ου. Βλ. HEINZE (1993), 73-75. Υπάρχει και η άποψη ότι πρόκειται απλά για τη γνωστή τεχνική της κυκλικής σύνθεσης (ring composition): ο Βιργίλιος προϊδεάζει τον αναγνώστη, από το 3ο βιβλίο της Αινειάδας, για θέματα του 7ου και του 8ου βιβλίου (thematic anticipation), με στόχο την ενότητα στη δομή του έπους του και, ταυτόχρονα, να εγείρει στον αναγνώστη την προσδοκία της πραγματοποίησης των προφητειών της Κελαινούς και του Ελένου, από τη στιγμή που δίνεται η καθεμιά απ' αυτές. Βλ. WILLIAMS, G. (1983), 75-76.

71 Βλ. WILLIAMS, R. D. (1972-3), 301, όπου και οι σχετικές παραπομπές από την παράδοση των περιπλανήσεων του Αινεία.

72 Πρβλ. Εκλ. 6. 75, Λουκρ. 5. 892, Οβ. Μετ. 13. 730 κ. ε., 14. 63 κ. ε. Στο *Ain.* 6. 286, οι Scyllae bifformes είναι μεταξύ των τεράτων στην είσοδο του Άδη. Βλ. WILLIAMS, R. D. (1972-3), 305.

μακριά, ή η περιγραφή των μυθικών τεράτων υπό την επιβλητική σκιά του σκουρόχρωμου όγκου του σικελικού ηφαιστείου, στους στίχους 571-7.

Ο Αινείας έτσι δεν αντικρύζει και δεν αντιμετωπίζει τα μυθικά τέρατα ο ίδιος, όπως ο ομηρικός Οδυσσεύς (*Οδ.* 12. 234-59), απλώς ακούει τον απειλητικό βρυχηθμό τους από μακριά (*Αιν.* 3. 555 κ. ε.). Το πέρασμά του μάλιστα από το σημείο όπου αυτά βρίσκονται είναι χωρίς επιπτώσεις, αφού δεν κοστίζει στον Αινεία καμιά απώλεια σε συντρόφους, κάτι που δεν κατάφερε ο Οδυσσεύς. Είναι προφανές επομένως ότι η αναφορά του ποιητή στο πέρασμα των Τρώων από την έδρα των δυο τεράτων δεν προστίθεται ως επεισόδιο στην επική αφήγηση, όπως συμβαίνει στην περίπτωση της *Οδύσσειας*. Ο ποιητής προβαίνει σ' αυτή πιθανώς μόνο για να δικαιολογήσει τον περίπλοκο της Σικελίας.

I) Trinacria: Achaemenides-Polyphemus-Cyclopes (3. 570-683).

Όταν οι Τρώες φτάνουν στη Σικελία, το νησί των Κυκλώπων, εμφανίζεται ο Πολύφημος, του οποίου η εισαγωγή στο μύθο του Αινεία αποτελεί επινόηση του Βιργιλίου, όμως το όνομά του δεν αναφέρεται παρά μόνο προς το τέλος του επεισοδίου (στ. 641). Έχει τα ίδια τερατόμορφα χαρακτηριστικά, όπως και στον Όμηρο, όμως εδώ είναι ήδη τυφλωμένος. Το σκοτάδι του Κύκλωπα και εκείνο, στο οποίο έχει βυθιστεί το λιμάνι και ολόκληρο το νησί, σε συνδυασμό με το σκουρόχρωμο, από το ηφαιστειακό υλικό της Αίτνας, ουρανό, υποβάλλουν την εικόνα ενός ζοφερού και τρομακτικού τοπίου, σε απόλυτη αρμονία με τα μυθικά τέρατα που το κατοικούν. Οι βροντερές εκρήξεις του ηφαιστείου της Αίτνας, μαζί με τους ηχητικούς συνειρμούς που προκαλεί το όνομα «Πολύφημος» («αυτός που έχει μεγάλη φήμη»), επενδύουν ηχητικά το επεισόδιο και συμβάλλουν αποφασιστικά στην ενδυνάμωση της απειλητικής αίσθησης που επιδιώκει, με καταφανή υπερβολή, να υποβάλει στους Τρώες και τον αναγνώστη ο ποιητής⁷³. Έρχεται έτσι σε αντίθεση με το ομηρικό του πρότυπο της περιγραφής του λιμανιού των Κυκλώπων, όπου καμιά απειλή δεν αφήνει ο ποιητής να διαφανεί στον ορίζοντα, αλλά αντίθετα ο χώρος είναι απόλυτα γαλήνιος, ένας πραγματικός *locus amoenus* (*Οδ.* 9. 136 κ. ε.).

Το στοιχείο της διατροφής διαδραματίζει επίσης αποφασιστικό ρόλο στη δημιουργία κλίματος απειλής και φόβου στο συγκεκριμένο επεισόδιο της *Αινειάδας*, καθώς ο ποιητής το προβάλλει με δυο εμφατικές δηλώσεις: αφενός με την εικόνα του εξαθλιωμένου Αχαιμενίδα, που βρίσκεται στα όρια της λιμοκτονίας και χρειάζεται οίκτο και βοήθεια,

⁷³ Την εποχή του Βιργιλίου η κατοικία των Κυκλώπων τοποθετείται στην περιοχή του όρους Αίτνα, πρβλ. Ευρ. *Κύκλ.* 20 κ. ε., Καλλιμ. *Υμν.* 3. 46 κ. ε., *Αιν.* 8. 416 κ. ε.

αφετέρου με την παραστατική περιγραφή του κανιβαλισμού του Πολύφημου, που φτάνει στο σημείο να εξημέι τα ανθρώπινα μέλη που καταβροχθίζει.

Είναι προφανές ότι ο Βιργίλιος σκιαγραφεί όσο γίνεται τρομακτικότερο το πορτρέτο του Πολύφημου και τις λεπτομέρειες τις σχετικές με την τύφλωσή του, ακολουθώντας, ως προς το σημείο αυτό, πιστά το ομηρικό πρότυπο⁷⁴. Δεν καθιστά όμως τον Αινεία πρωταγωνιστή επεισοδίου παρόμοιου μ' εκείνο της Οδύσσειας: εκεί οι Κύκλωπες ζουν ατομικά σε σπηλιές, χωρίς οργάνωση και νόμους, βόσκοντας τα πρόβατά τους. Η εξόρμηση του φιλοπερίεργου Οδυσσέα και των δώδεκα συντρόφων του από το απέναντι παραδεισένιο νησί στη χώρα των Κυκλώπων και το επεισόδιο με τον Πολύφημο (*Οδ.* 9. 105-542) θέτουν το ζήτημα της αντιπαράθεσης του ανθρώπινου μυαλού και της επινοητικότητας αφενός και της ωμής δύναμης αφετέρου. Για το λόγο αυτό δίνεται μεγάλη έκταση από τον Όμηρο, δια στόματος του πρωταγωνιστή-αφηγητή Οδυσσέα, στο επεισόδιο και ειδικότερα στο διάλογο Οδυσσέα-Πολύφημο (*Οδ.* 9. 252 κ.ε.). Προβάλλεται επίσης το ηθικό πρόβλημα του ανθρώπινου σφάλματος και των επιπτώσεών του: ο Οδυσσέας προσβάλλει το θεό, τον Ποσειδώνα εν προκειμένω, στο πρόσωπο του γιου του, Πολύφημου, και ο θεός οργίζεται, μαζί και ο πατέρας Δίας, που δεν θα δεχθεί την ευχαριστήρια θυσία του Οδυσσέα για τη σωτηρία αυτού και των υπόλοιπων συντρόφων του.

Ο Βιργίλιος δίνει τη δική του εκδοχή της επίσκεψης του Αινεία και των συντρόφων του στο νησί των Κυκλώπων και την εντάσσει στο πλαίσιο της τρωικής περιπλάνησης μετά τη συνάντηση με τη Σκύλλα και τη Χάρυβδη, «αντικαθιστώντας» με την περιπέτεια στη Σικελία, όπου κατοικούν οι Κύκλωπες (*Αιν.* 3. 570-683), την περιπέτεια του Οδυσσέα στη Θρινακία (*Οδ.* 12. 260-402). Η επιλογή της τοποθέτησης του επεισοδίου των Κυκλώπων στη συγκεκριμένη θέση της δομής του 3^{ου} βιβλίου της *Αινειάδας* υποδηλώνει την πιθανή πρόθεση του Βιργιλίου να εξισώσει το τέλος του με το τέλος του 12^{ου} βιβλίου της ομηρικής *Οδύσσειας*, επομένως και το σχέδιο της δικής του εκδοχής με εκείνο των περιπλανήσεων του Οδυσσέα. Επιπλέον η επιλογή αυτή του ποιητή υποδεικνύει σκόπιμη διαμόρφωση της γεωγραφίας των περιπλανήσεων του Αινεία και των συντρόφων του: ο ποιητής είχε ήδη εντάξει το ανάλογο της περιπέτειας του Οδυσσέα στη Θρινακία επεισόδιο με τις Άρπυιες στις Στροφάδες στην αρχή των τρωικών περιπλανήσεων, λόγω του προγραμματικού χαρακτήρα που έπρεπε να δώσει στην προφητεία της Κελαινούς στο πλαίσιο των περιπετειών του Αινεία. Παράλληλα, πιθανότατα θεώρησε ότι η Σικελία, της οποίας η γεωγραφική θέση εξυπηρετούσε τη μετάβαση των Τρώων στον επόμενο σταθμό τους, την

74 Πρβλ. λ.χ. *Αιν.* 3. 623 κ. ε. με *Οδ.* 9. 289 κ. ε. (η διαφορά είναι ότι στον Όμηρο ο Οδυσσέας τυφλώνει τον Πολύφημο μόνο μετά τη δεύτερη νύχτα και αφού εκείνος έχει καταβροχθίσει έξι από τους συντρόφους του ήρωα). Επίσης πρβλ. *Αιν.* 3. 631-2 με *Οδ.* 9. 372 και *Αιν.* 6. 422 κ. ε.

Καρχηδόνα, ήταν ταυτόχρονα το καταλληλότερο σκηνικό, λόγω της ζοφερής ατμόσφαιρας που δημιουργούσε η Αίτνα, για να παρουσιαστεί ως η κατοικία των Κυκλώπων. Έτσι ενέταξε την περιπέτεια με τους Κύκλωπες στο τέλος των περιπλανήσεων των Τρώων και της αφήγησης του Αινεία, ενώ στον Όμηρο το επεισόδιο με τους Κύκλωπες έρχεται νωρίς⁷⁵.

Ο Βιργίλιος κρατά αποστάσεις από τον Όμηρο και ως προς το ότι δεν δίνει ιδιαίτερη έκταση στο επεισόδιο ούτε το εμπλουτίζει με αγώνα λόγων Πολύφημου-Αινεία. Στην πραγματικότητα, ο Πολύφημος του Βιργιλίου δεν απευθύνει το λόγο σε κανένα πρόσωπο ούτε κάποιος άλλος του μιλά σε ευθύ λόγο. Αντ' αυτού, ο ποιητής της *Αινειάδας* μετατοπίζει το νοηματικό βάρος στο λόγο ενός προσώπου που ο ίδιος επινοεί και εισάγει στη δική του σκηνή με τους Κύκλωπες-και για πρώτη φορά στο μύθο του Αινεία: τον Αχαιμενίδα (3. 588-612)⁷⁶, ένα σύντροφο του Οδυσσέα που τον ξέχασαν πίσω στη σπηλιά του Πολύφημου οι υπόλοιποι, πάνω στον πανικό τους να φύγουν για να σωθούν (3. 616-18):

hic me, dum trepidi crudelia limina linquunt,
immemores socii uasto Cyclopolis in antro
deseruere.

Πρόκειται για μια «περισσότερο συνειδητή (απ' ό,τι συμβαίνει σε άλλες περιπτώσεις του 3^{ου} βιβλίου της *Αινειάδας*, που ήδη εξετάστηκαν, όπως λόγου χάρη στο επεισόδιο με τις Άρπυιες στους στ. 209-66 ή στη συνάντηση του Αινεία με τη Σκύλλα και τη Χάρυβδη, στους στ. 555-67) και άμεση απόπειρα του Βιργιλίου να εισαγάγει τον Αινεία στον κόσμο του Ομήρου», κατά τη διατύπωση του WILLIAMS⁷⁷, αφού το επινοημένο από τον ίδιο πρόσωπο του Αχαιμενίδα επιτρέπει στον ποιητή της *Αινειάδας* να εισαγάγει εδώ ολόκληρη τη ραψωδία 9 της *Οδύσσειας*. Ο Αχαιμενίδης, που με τα πρώτα κιάλας λόγια του αναφέρεται στην πατρίδα του, που είναι ταυτόχρονα και πατρίδα του Οδυσσέα, την Ιθάκη, και στον ίδιο τον Οδυσσέα (στ. 613-15)⁷⁸, είναι ένας επώνυμος επιζών του κανιβαλισμού του Πολύφημου, θύματα του οποίου έπεσαν οι ανώνυμοι στον Όμηρο σύντροφοι του Οδυσσέα. Είναι εκείνος που, όπως ήδη αναφέρθηκε, προς το τέλος του λόγου του (3. 641), κατονομάζει, για πρώτη φορά στο επεισόδιο, τον Κύκλωπα: ο Βιργίλιος εκμεταλλεύεται τη νοηματική σχέση του

75 Βλ. KNAUER (1979), 191-2, PUTNAM (1980), 1.

76 Η ετυμολογία του ονόματος προφανώς από το «Αχαιός + μένω» («ο Αχαιός που έμεινε πίσω, που εγκαταλείφθηκε», όπως και ο Σίνων), ή από το άχος (στενοχώρια, βάσανο) ή ακόμη από το «Αχαιμένης» (ο μυθικός ιδρυτής της περσικής δυναστείας των Αχαιμενιδών). Βλ. PASCHALIS (1997), 140. Για την όλη παρουσία και λειτουργία του χαρακτήρα του Αχαιμενίδα στη σκηνή βλ. WILLIAMS, R. D. (1972-3), 319-321, HEINZE (1993), 83-4, PASCHALIS (1997), 139-43.

77 Βλ. WILLIAMS, R. D. (1972-3), 319.

78 Το γεγονός ότι ο Αχαιμενίδης αποκαλεί τον Οδυσσέα 'infelix', που σημαίνει ότι τον παρουσιάζει ως θύμα, δεν υποδηλώνει απαραίτητα διάθεση του Βιργιλίου να αποκαταστήσει το αρνητικό χρώμα που έχει ο ήρωας της Οδύσσειας στην Αινειάδα. Αν θεωρήσουμε, στην προκειμένη περίπτωση, τον Αχαιμενίδα ως φορέα των συναισθημάτων του Βιργιλίου απέναντι στον Οδυσσέα, η στάση του αυτή δεν είναι καθόλου ισχυρότερη από εκείνη που εκδηλώνει στο 2ο βιβλίο της Αινειάδας μέσω του Σίνωνα: Εκεί του Οδυσσέα η «μητις» αποτιμάται αρνητικά από το Βιργίλιο, γιατί θεωρείται ότι αυτό του το στοιχείο φθάνει στα όρια του δόλου (dolus), επομένως ότι αντιτίθεται προς τη ρωμαϊκή uirtus. Για το λόγο αυτό ο Βιργίλιος αποκαλεί τον Οδυσσέα, μεταξύ άλλων, 'sclerum inventor' (Αιν. 2. 164), ενώ χαρακτηριστική είναι η αποστροφή του ιερέα του Ποσειδώνα Λαοκόοντα: 'sic notus Ulixes?' (Αιν. 2. 44). Βλ. STANFORD (1968), 134-35 και PASCHALIS (1997), 70-75.

ονόματος «Πολύφημος» με τη φωνή και το λόγο, για να εμβάλει την ιστορία του Πολύφημου στο λόγο του Αχαιμενίδα (3. 612 ‘fatur’, 655-7 ‘fatus erat...Polyphemum’). Παρά τον εμβόλιμο χαρακτήρα της ιστορίας, ο Αχαιμενίδης περιγράφει λεπτομερώς τον Κύκλωπα και μιλά εκτενώς για τις αποτρόπαιες πράξεις του και τους τερατώδεις συντρόφους του (3. 618-44).

Το εύρημα της εισαγωγής του Αχαιμενίδα στη σκηνή επιτρέπει επομένως στον ποιητή να πετύχει διπλό στόχο: και να συσχετίσει το ταξίδι του Αινεία με εκείνο του Οδυσσέα, εκπροσωπούμενο εδώ από έναν σύντροφό του, και να εμπλουτίσει με το δικό του ιδιαίτερο τρόπο την ομηρική παράδοση, αποφεύγοντας τη μίμηση του προτύπου του.

Ο Βιργίλιος, στην ίδια σκηνή, πρωτοτυπεί και με μια επινόηση τυπική της τέχνης του: δεν δίνει έμφαση στο στοιχείο της παρουσίας των μυθικών τεράτων στη σκηνή, ούτε παριστάνει τον ήρωά του να διατρέχει θανάσιμο κίνδυνο από τον Κύκλωπα, αλλά τονίζει το συναίσθημα οίκτου που νιώθουν οι Τρώες από τη θέα του αξιοθρήνητου Αχαιμενίδα, που παρουσιάζεται μπροστά τους σαν άλλος Φιλοκτήτης. Ο δυστυχής αυτός, αφού διεκτραγωδήσει την όλη εμπειρία του στο νησί των Κυκλώπων, αναγκάζεται να παρακαλέσει τους ίδιους τους εχθρούς του να τον πάρουν μαζί τους, γιατί διαφορετικά τον περιμένει μια τύχη χειρότερη και από τον ίδιο το θάνατο. Είναι χαρακτηριστικό ότι δηλώνει δυο φορές πως προτιμά την εκδίκηση των Τρώων, προτρέποντάς τους μάλιστα να τον σκοτώσουν εκείνοι με οποιοδήποτε τρόπο, παρά οι Κύκλωπες (3.605-6):

spargite me in fluctus uastoque immergite ponto;
si pereo, hominum minibus periisse iuvabit
και 3.654 uos animam hanc potius quocumque absumite leto.

Εν τέλει ο ίδιος ο Αγχίσης του απλώνει (τείνει) το χέρι, απομακρύνοντας οποιαδήποτε περίπτωση εκδίκησης (τίσις) για τα όποια ανομήματά του (3.604 ‘sceleris...iniuria’) εναντίον των Τρώων (3.610-11):

ipse pater dextram Anchises haud multa moratus
dat iuueni atque animum praesenti pignore firmat.

Αντίθετα ως τίσις προβάλλεται από τον ποιητή της *Αινειάδας* η τύφλωση του Κύκλωπα από τον Οδυσσέα και τους Έλληνες. Η καταδίκη του Πολύφημου να ζει στο εξής στο σκοτάδι είναι ο αρμόζων τρόπος εκδίκησης για τους συντρόφους τους που έπεσαν θύματα του κανιβαλισμού του και τώρα βρίσκονται στο σκοτεινό Άδη ως σκιές (*Αιν.* 3. 635-8):

fundimur, et telo lumen terebramus acuto
ingens quod torua solum sub fronte latebat,

Argolici clipei aut Phoebeae lampadis instar,
et tandem laeti sociorum ulciscimur umbras.

Ο ποιητής επομένως δίνει έμφαση στην άθλια κατάσταση του Αχαιμενίδη, ενός Έλληνα θύματος της αμέλειας των ομοεθνών του (3. 617-8 ‘*immemores socii uasto Cyclopiis in antro/ deseruere*’), τον οποίο τελικά οι Τρώες σπλαχνίζονται και παίρνουν μαζί τους, ίσως επειδή και οι ίδιοι περιήλθαν σε ανάλογη θέση εξαιτίας των Ελλήνων. Εκμεταλλευόμενος και το στοιχείο αυτό και την αντίθεση με τη στάση των Ελλήνων απέναντι στον Κύκλωπα, ο Βιργίλιος προβάλλει, σε τελική ανάλυση, τη φιλανθρωπία των Τρώων. Κατ’ επέκταση, τονίζει την τυπική ρωμαϊκή αρετή της *pietas*, που έρχεται να αντιπαραβληθεί με τη θαρραλέα πονηριά του Οδυσσέα, που εκπροσωπεί τους Έλληνες.

Οι Τρώες έχουν την ευκαιρία να αντικρίσουν και οι ίδιοι τον τυφλό πια Κύκλωπα (3.641-54), που κατεβαίνει από τα βουνά προς τη θάλασσα με το κοπάδι του, χωρίς να τον δυσκολεύει η απώλεια της όρασής του, αφού η τοποθεσία του είναι γνωστή (3.657 ‘*litora nota*’). Το θέαμα προκαλεί φρίκη και τρόμο στους Τρώες (3.658 ‘*monstrum horrendum*’). Το κοπάδι του Πολύφημου δεν εξυπηρετεί εδώ κανένα πρακτικό σκοπό, δεν αποτελεί μέρος καμιάς στρατηγικής για την αντιμετώπιση του τερατόμορφου όντος, όπως στην *Οδύσσεια* (9. 425 κ. ε.), και δεν γίνεται λεία στα χέρια των Τρώων, όπως συνέβη με το κοπάδι του οδυσσειακού Πολύφημου, που καρπώνονται με δίκαιη μοιρασιά ο Οδυσσέας και οι σύντροφοί του (*Οδ.* 9.469-70 και 548-9). Είναι απλώς τώρα πια η μόνη παρηγοριά στη θλίψη του (3. 660-61):

lanigerae comitantur oues; ea sola uoluptas
solamenque mali.

Ο τυφλός Κύκλωπας, αν και προκαλεί τρόμο στους Τρώες, που, μόλις τον αντικρύζουν, βιάζονται να τραπούν σε φυγή (3. 666 ‘*nos procul inde fugam trepidi celerare*’)⁷⁹, παρουσιάζεται από το Βιργίλιο αξιολύπητος σχεδόν όσο και ο Αχαιμενίδης. Περπατά στηριζόμενος σε κορμό πεύκου (3. 659 ‘*trunca manum pinus regit et uestigia firmat*’)⁸⁰, μπαίνει μέσα στη θάλασσα για να πλύνει την πληγή του ματιού του, τρίζει τα δόντια του και στενάζει από τον πόνο (3. 662-4), παραπέμποντας άμεσα στην αντίστοιχη ομηρική περιγραφή του πάθους του (*Οδ.* 9. 477 κ. ε.):

postquam altos tetigit fluctus et ad aequora uenit,
luminis effossi fluidum lauit inde cruorem

79 Πρβλ. Ομ. Οδ. 9. 471 κ. ε.

80 Πρβλ. Ομ. Οδ. 9. 319.

dentibus infrendens gemitu')⁸¹.

Όπως και ο Πολύφημος, οι άλλοι Κύκλωπες, ακούγοντας την κραυγή του, ορμούν από τα όρη προς την ακτή του νησιού. Η κραυγή του Πολύφημου και η εμφάνιση των άλλων Κυκλώπων έχει ως πρότυπό της και πάλι τον Όμηρο (*Οδ.* 9. 672 κ. ε.). Οι σύντροφοι του Πολύφημου μπορεί να μην έχουν τυφλωθεί, σε καμιά περίπτωση όμως δεν παρουσιάζονται από το Βιργίλιο ως να συνιστούν απειλή για τους Τρώες, που είναι έτοιμοι να αποπλεύσουν. Περιορίζονται απλώς σε ερευνητικές ματιές ολόγυρα στην περιοχή, ενώ ο χαρακτηρισμός τους ως «Αιτναίων αδελφών» τους συνδέει με το στοιχείο του πυρός, στην καταστροφική του μορφή, που κυριολεκτικά υπάρχει στην Αίτνα και μεταφορικά στο διάπυρο βλέμμα των Κυκλώπων⁸² (3.675-9):

at genus e siluis Cyclopum et montibus altis
excitum ruit ad portus et litora complent.
cernimus astantis nequiquam lumine toruo
Aetnaeos fratres caelo capita ferentis,
concilium horrendum'.

4. Οι ιδιαίτεροι τρόποι δημιουργικής επέμβασης του Βιργιλίου στην παράδοση των περιπλανήσεων του Αινεία και, ειδικότερα, στην ομηρική παράδοση.

α. Τεχνική της σταδιακής και περιπετειώδους αποκάλυψης του προορισμού του ταξιδιού.

Έχει υποστηριχθεί πως, με το 3^ο βιβλίο της *Αινειάδας*, που περιλαμβάνει το δεύτερο μέρος της αφήγησης του Αινεία προς τη Διδώ, ο Βιργίλιος επιχειρεί μια καθοριστική στροφή στην επική σύνθεση των περιπετειών του Αινεία και των συντρόφων του: μετά την αφήγηση, από τον Αινεία προς τη βασίλισσα, των γεγονότων της άλωσης της Τροίας, προφανώς ο ποιητής κρίνει ως απολύτως αναγκαία τη ρήξη των βίαια εκπατρισμένων και περιπλανώμενων στη θάλασσα προς αναζήτηση νέας πατρίδας Τρώων με το παρελθόν και ανοίγει γι' αυτούς την προοπτική ενός ρωμαϊκού μέλλοντος. Έτσι, απελευθερωμένοι πλέον από τις όποιες συναισθηματικές δεσμεύσεις που το παρελθόν επιβάλλει, ο Αινείας και οι

81 Βλ. PASCHALIS (1997), 142-4.

82 Βλ. PASCHALIS (1997), 22 και 144-5.

σύντροφοί του θα είναι σε θέση να διοχετεύσουν όλες τους τις δυνάμεις στη δύσκολη πορεία που τους περιμένει μέχρι το τέλος του ταξιδιού τους⁸³.

Αν η υπόθεση αυτή είναι σωστή, η σταδιακή και περιπετειώδης για τους Τρώες αποκάλυψη του προορισμού του ταξιδιού τους φαίνεται να προκρίνεται από το Βιργίλιο ως ο πλέον κατάλληλος τρόπος, για να μορφοποιηθεί ποιητικά το μεγαλόπνοο εγχείρημα του Αινεία και των συντρόφων του και η τεράστια ψυχική ένταση που αυτό προϋποθέτει. Οι πέντε βαθμίδες αυτής της αποκάλυψης έχουν ως εξής:

1. Ο Αινείας αφήνει την κυριευμένη από τους Έλληνες Τροία, επειδή η σκιά της νεκρής Κρέουσας του υποδεικνύει να ψάξει για μια νέα πατρίδα σε άλλη χώρα (*Αιν.* 2. 780-4):

longa tibi exsilia et uastum maris aequor arandum,
et terram Hesperiam uenies, ubi Lydius arua
inter opima uirum leni fluit agnime Thybris.
illic res laetae regnumque et regia coniunx
parta tibi;

Νωρίτερα ακόμη, ο Αινείας, προτού πληροφορηθεί την άλωση της Τροίας και ενώ είναι παραδομένος σε βαθύ ύπνο, βλέπει σε όνειρο το νεκρό Έκτορα να προφητεύει ότι, μετά από θαλάσσια περιπλάνηση, ο γιος του Αγχίση θα ιδρύσει μια νέα μεγάλη πατρίδα, αφού αυτό είναι το πεπρωμένο του (2. 289-95):

‘heu fuge, nate dea, teque his’ ait ‘eripe flammis.
hostis habet muros; ruit alto a culmine Troia.
sat patriae Priamoque datum: si Pergama dextra
defendi possent, etiam hac defensa fuissent.
sacra suosque tibi commendat Troia penatis;
hos cape fatorum comites, his moenia quaere
magna pererrato statues quae denique ponto’.

Επομένως οι περιπλανήσεις του Αινεία και των συντρόφων του στη θάλασσα προς αναζήτηση νέας πατρίδας στο 3^ο βιβλίο προαναγγέλλονται ήδη από το 2^ο βιβλίο. Ο γιος του Αγχίση, φεύγοντας από την ερειπωμένη πια Τροία, γνωρίζει την αποστολή του, την ίδρυση μιας νέας πατρίδας για τους Τρώες, ίσως ακόμη και το όνομα του προορισμού του. Αυτό που

83 Βλ. WILLIAMS, R. D. (1972-3), 267.

δεν γνωρίζει είναι το ακριβές γεωγραφικό στίγμα του τόπου και η κατεύθυνση του ταξιδιού⁸⁴.

2. Στη Δήλο ο χρησμός του Απόλλωνα προτρέπει τον Αινεία να αναζητήσει την «αρχαία μητέρα» (3. 96 ‘antiquam exquirite matrem’).

3. Στην Κρήτη μαθαίνει από τους εφέστιους θεούς πως πρόκειται στην πραγματικότητα για την Ιταλία (3. 163 ‘est locus, Hesperiam Grai cognomina dicunt’).

4. Στις Στροφάδες λαμβάνει από την Κελαινώ την προφητεία που αναφέρεται στον οιωνό των τραπεζιών (3. 255-7):

sed non ante datam cingetis moenibus urbem
quam uosdira fames nostraeque iniuria caedis
ambesas subigat malis absumere mensas.

5. Στο Βουθρωτό ο Έλενος του δίνει οδηγίες πώς να προσεγγίσει τη δυτική ακτή της Ιταλίας (3. 396-8):

has autem terras Italique hanc litoris oram,
proxima quae nostri perfunditur aequoris aestu,
effuge; cuncta malis habitantur moenia Grais.

Επίσης προφητεύει τον οιωνό της *σός* (3. 389-93):

cum tibi sollicito secreti ad fluminis undam
litoreis ingens inuenta sub ilicibus sus
triginta capitum fetus enixa iacebit,
alba solo recubans, alba circum ubera nati,
is locus urbis erit, requies ea certa laborum.

Τέλος τον συμβουλεύει ότι πρέπει οπωσδήποτε να ζητήσει από τη Σίβυλλα στην Κύμη περισσότερες πληροφορίες για το μέλλον (3. 441-4):

huc ubi delatus Cumaeam accesseris urbem
diuinosque lacus et Auerna sonantia siluis,
insanam uatem aspicias, quae rupe sub ima
fata canit foliisque notas et nomina mandat.

84 Πρβλ. Αιν. 1. 382, όπου πληροφορούμαστε ότι ο Αινείας ξεκίνησε τη θαλάσσια πορεία του εξαιτίας ενός χρησμού, με τον οποίο η θεά μητέρα του του υπέδειξε ποια κατεύθυνση να ακολουθήσει: ‘matre dea mostrante uiam fata data secutus’. Σύμφωνα επίσης με τα 1. 205 (‘tendimus in Latium’) και 1. 554 (‘ut Italiam laeti Latiumque petamus’), ο Αινείας φέρεται να γνώριζε ότι το Λάτιο είναι το τέρμα του ταξιδιού αυτού και των συντρόφων του. Η αντίφαση θα αμβλυνόταν, αν το 3ο βιβλίο της Αινειάδας προοριζόταν από τον ποιητή να προηγείται του 2ου, ή, ακόμη, να είναι και το εισαγωγικό βιβλίο του έπους (βλ. WILLIAMS, G. (1983), 272). Μια πιθανή ερμηνεία είναι ότι ο Βιργίλιος αξιοποιεί εδώ το μοτίβο των ελληνικών αποικιστικών μύθων, σύμφωνα με το οποίο ο αρχηγός της αποικιστικής εκστρατείας γνώριζε για το ταξίδι μόνο το όνομα του προορισμού, ενώ του ήταν άγνωστα και η κατεύθυνση του ταξιδιού και η τοπογραφία της νέας περιοχής και τα σημεία, με τα οποία θα αναγνώριζε το τέρμα της διαδρομής. Αυτά ακριβώς τα στοιχεία αποκαλύπτονται στον Αινεία κατά τη διάρκεια της περιπετειώδους πορείας του στη θάλασσα, στο πλαίσιο του 3ου βιβλίου (βλ. HEINZE (1993), 75).

Ο ευρηματικός αυτός τρόπος έκθεσης σε προοδευτικές βαθμίδες της περιπετειώδους πορείας του Αινεία και των συντρόφων του στη θάλασσα, εκτός της αυτονόητης έντασης που προσθέτει στην αναγνωστική προσέγγιση της περιπλάνησης, υπογραμμίζει και την αναπόφευκτη ταλαιπωρία, σωματική και, κυρίως, ψυχική, που υφίστανται οι φυγάδες. Οι περιπέτειες των Τρώων και τα πρόσωπα που αυτοί συναντούν στον εκάστοτε σταθμό της περιπλάνησής τους αντικατοπτρίζουν έτσι τη δυσκολία του όλου εγχειρήματος και συντελούν τα μέγιστα στην καταξίωσή του⁸⁵.

Δικαιολογείται, κατά τα παραπάνω, και η έμφαση που δίνει ο ποιητής στο στοιχείο της σωματικής και ψυχικής κόπωσης, το οποίο οδηγεί τους Τρώες σε αγκυροβόλια πρωτίστως για ανάπαυση, ίσως και μόνιμη εγκατάσταση (3. 86 'mansuram urbem'), λόγου χάρη στη συμβολική για την ταλαιπωρία της περιπλάνησης Δήλο, όπου οι Τρώες αναζητούν την ηρεμία και τη σταθερότητα που ο Απόλλων πρόσφερε στο ίδιο το νησί (3. 75-7):

quam pius arquitekens oras et litora circum
errantem Mycono e celsa Gyaroque reuinxit
immotamque coli dedit et contemnere uentos.

Δικαιολογημένη επίσης είναι και η απογοήτευση που νιώθουν ενίοτε οι Τρώες, η οποία όμως εναλλάσσεται με αναπτέρωση του ηθικού τους, ανάλογα με την περιρρέουσα ατμόσφαιρα που συνθέτει ευρηματικά ο ποιητής και τα αποτελέσματα της εκάστοτε παραμονής τους στους ενδιάμεσους σταθμούς της περιπλάνησής τους. Στην Κρήτη, λόγου χάρη, όπου οι Τρώες σταματούν γεμάτοι ανακούφιση, πιστεύοντας ότι έφτασαν στον προορισμό τους, τον αρχικό ενθουσιασμό γρήγορα διαδέχεται η απογοήτευση και η απόφαση να ξαναζητήσουν τη συμβουλή του Δήλιου Απόλλωνα, που θα τους απαλλάξει από την κόπωση της περιπλάνησης: 3. 145 'quam fessis finem rebus ferat'⁸⁶.

Τον ίδιο ποιητικό στόχο, την έμφαση στη δυσκολία του εγχειρήματος της στροφής των Τρώων προς το μέλλον, πιθανόν να εξυπηρετούν και άλλες επιλογές του Βιργιλίου, όσον αφορά στο περιεχόμενο και τη μορφή έκθεσης των επιμέρους γεγονότων της περιπετειώδους πορείας των Τρώων προς τον τελικό τους προορισμό. Η εμφατική, παραδείγματος χάρη, αναφορά του Βιργιλίου στην ανανέωση της ταφής του Πολύδωρου (3. 62-8), στο επεισόδιο της Θράκης, που εκ πρώτης όψεως φαίνεται αδικαιολόγητη, ακόμη και κουραστική, όχι μόνο εμπεριέχει το συμβολισμό των οφειλόμενων στους νεκρούς επικήδειων τιμών, αλλά κυρίως υπογραμμίζει την απρόθυμη και δύσκολη, στη φάση αυτή, αλλά απολύτως αναγκαία ρήξη των περιπλανωμένων με το παρελθόν και τις ρίζες τους: είναι πραγματικά δύσκολο να

85 Για την τεχνική της βαθμιαίας αποκάλυψης του προορισμού του ταξιδιού των Τρώων βλ. αναλυτικά HEINZE (1993), 69.

86 Βλ. ALLEN (1951), 122.

τις αποχωριστούν, όπως δύσκολα εκριζώνεται η μυρτιά από το έδαφος, χωρίς να σπάσουν οι ρίζες της. Ο Αινείας και οι σύντροφοί του επομένως ωθούνται για πρώτη φορά στο σημείο αυτό από τον ποιητή να αφήσουν για πάντα πίσω τους το νεκρό παρελθόν, τον ηρωικό κόσμο της Τροίας, και να εισέλθουν στο ελπιδοφόρο μέλλον, στον κόσμο του πεπρωμένου της ρωμαϊκής κυριαρχίας⁸⁷.

Παρ' όλες όμως τις δικαιολογημένες από τα συμφραζόμενα του κειμένου ερμηνείες των ποιητικών επιλογών του Βιργιλίου, ειδικά για το 3^ο βιβλίο του ρωμαϊκού έπους έχουν διατυπωθεί σοβαρές επιφυλάξεις, τόσο όσον αφορά στην ενότητα της αφήγησης των επιμέρους επεισοδίων του τρωικού ταξιδιού όσο και για τη λογοτεχνική αξία του τελικού αποτελέσματος. Η αφήγηση των περιπλανήσεων του Αινεία στο 3^ο βιβλίο συγκρίνεται συχνά με μερικές από τις πιο γνωστές και υποβλητικές ενότητες της *Αινειάδας*, όπως είναι η έκθεση της δραματικής άλωσης της Τροίας από τους Έλληνες στο 2^ο βιβλίο, η περιγραφή της καταιγίδας και της άφιξης στη Καρχηδόνα στο 1^ο βιβλίο ή ακόμη η εξιστόρηση του τραγικού έρωτα του Αινεία και της Διδούς στο 4^ο και η κατάβαση του Αινεία στον Κάτω Κόσμο στο 6^ο βιβλίο. Η γενική εντύπωση που αποκομίζει ο αναγνώστης, κατά τα παραπάνω, είναι ότι η λογοτεχνική δεξιότητα του δημιουργού της μεγαλόπνοης *Αινειάδας* στο 3^ο βιβλίο δεν βρέθηκε στην καλύτερή της στιγμή: το συγκεκριμένο βιβλίο αξιολογείται ως το λιγότερο ολοκληρωμένο και τελειοποιημένο του έπους, ως μελανό σημείο στην τελειότητα του συνόλου, ως σημαντικά κατώτερο από τα άλλα βιβλία⁸⁸. Ακόμη θεωρείται ότι η δομή του υπαγορεύει ένα ριζικά διαφορετικό πλάνο, που υπονομεύει οποιαδήποτε άποψη για ενιαίο σχέδιο στη δομή της *Αινειάδας*.

Οι παραπάνω αιτιάσεις οφείλονται, κατά ένα μεγάλο ποσοστό, και στο συσχετισμό της δομής της έκθεσης των περιπετειών της τρωικής περιπλάνησης και εκείνης της ομηρικής *Οδύσσειας*, με πρωταγωνιστή τον Οδυσσέα. Και στην τελευταία παρουσιάζεται συχνά χαλαρή σύνδεση των επιμέρους επεισοδίων μεταξύ τους, ενώ ο ποιητής δεν δίνει σημασία σε λεπτομέρειες, γεγονός που οδηγεί σε επαναλήψεις, αντιφάσεις και ανακολουθίες και στις γνωστές περιπέτειες της ομηρικής κριτικής (αναλυτική τάση). Είναι γνωστό όμως ότι ο Όμηρος συνέθετε ποιήματα προορισμένα για απαγγελία, η οποία δεν προσφέρεται για

87 Βλ. ALLEN (1951), 121-2, WILLIAMS, R. D. (1972-3), 267.

88 Οι FAGLES, R., SPENCE, S. (2001), 173 συζητούν την άποψη που υποστηρίζει ότι ο Βιργίλιος «μεταφράζει» τον Όμηρο και ότι το 3ο βιβλίο της *Αινειάδας* είναι μια «κακή Οδύσσεια», ενώ αντίθετα το 2ο βιβλίο μπορεί να χαρακτηριστεί ως μια «ικανοποιητική *Λιάδα*». Βλ. και WILLIAMS R. D. (1987), 15, HEINZE (1993), 68, HEXTER (1999), 64. Οι συναφείς απόψεις απηχούνται και στον τίτλο του άρθρου του ALLEN, A. W. (1951), 'The Dullest Book of the Aeneid', CJ 47: 119-123, όπου συζητούνται αναλυτικά οι λόγοι αυτής της στάσης αρκετών μελετητών απέναντι στο υποτιμημένο ως ανιαρό και αξιολογημένο μόνο από τη σκοπιά της ποιητικής τεχνικής 3ο βιβλίο της *Αινειάδας* (και απέναντι στην *Αινειάδα* γενικότερα). Κυριότατα, κατά το συντάκτη του άρθρου, ευθύνεται η προσήλωση των ερευνητών στην «αρχή της αυθεντικότητας» ('principle of originality') και το γεγονός ότι δεν έχει επαρκώς ληφθεί υπ' όψη η παράμετρος των ιστορικών γεγονότων που κρύβονται πίσω από συγκεκριμένες ποιητικές φόρμες στο βιβλίο των τρωικών περιπλανήσεων. Σε παρόμοιες διαπιστώσεις προβαίνουν και οι LLOYD (1957), 133-34 και PUTNAM (1980), 1.

αυτοτελή παρουσίαση του ποιήματος, και λόγω της έκτασής του και για άλλους πρακτικούς λόγους (περιορισμένος χρόνος, συγκεκριμένη περίπτωση). Επομένως δεν απαιτείται τόσο όσο στην περίπτωση του ποιητικού κειμένου που προορίζεται για ανάγνωση η ενότητα των επιμέρους επεισοδίων⁸⁹. Γι' αυτό και στην έκθεση των περιπλανήσεων του Οδυσσέα στην *Οδύσσεια*, τα επιμέρους επεισόδια είναι αναμενόμενο ότι μπορούν ευκολότερα ν' αποσπαστούν από το κύριο σώμα του έπους και να σταθούν ως αυτοτελείς αφηγηματικές ενότητες προφορικής ποίησης απ' ό,τι στην περίπτωση του 3^{ου} βιβλίου της *Αινειάδας* του Βιργιλίου. Ο αναγνώστης λοιπόν έχει την εντύπωση ότι, στην ποιητική σύνθεση της θαλασσινής περιπλάνησης του Αινεία, ο Βιργίλιος επιχειρεί να ανταγωνιστεί τον Όμηρο χωρίς μεγάλο ενθουσιασμό ή αυτοπεποίθηση⁹⁰. Με δεδομένο εξάλλου ότι το 3^ο βιβλίο συγκαταλέγεται ανάμεσα στα μέρη της *Αινειάδας* που γράφτηκαν τελευταία, η υποτιθέμενη χλιαρή ανταγωνιστική προς τον Όμηρο διάθεση του Βιργιλίου μπορεί πιθανότατα, κατά το παραπάνω σκεπτικό, να εξηγήσει γιατί ο ποιητής ανέβαλλε συνεχώς την επεξεργασία του σε ενοποιημένο σύνολο, ενώ τα επιμέρους στάδια αυτής της μορφοποίησης υπήρχαν διάσπαρτα ήδη στην παράδοση⁹¹.

Επιπλέον, πολύ πιο προσεκτικός στο θέμα της ενότητας και της συνοχής του περιεχομένου είναι ο ίδιος ο Βιργίλιος σε άλλα σημεία της *Αινειάδας*, που προορίζεται βεβαίως για ανάγνωση. Αν συγκριθούν, λόγου χάρη, το 3^ο με το 2^ο βιβλίο της *Αινειάδας*, το τελευταίο αφηγείται ένα μόνο σημαντικό γεγονός, ενώ το πρώτο αναφέρεται σε μια διαδοχική σειρά περιπετειών με χαλαρή νοηματική συνοχή. Υπάρχει επίσης, για τους επικριτές της δομής του 3^{ου} βιβλίου, το επεισόδιο της Θράκης, η υποτιθέμενη ολέθρια επίδραση του οποίου στην ενότητα του περιεχομένου του 3^{ου} βιβλίου ήδη συζητήθηκε στο αντίστοιχο κεφάλαιο αυτής της εργασίας. Αναφέρονται ακόμη επικριτικά τα χωρία, στα οποία ο ποιητής παραθέτει ιστορικές και γεωγραφικές πληροφορίες, λόγου χάρη για τη Δήλο (3. 73-7), τη Χαονία (3. 334-6), τον κόλπο του Τάραντα (3. 551-4), και, κυρίως, ο κατάλογος των σικελικών πόλεων (3. 688-706). Ο Βιργίλιος πιθανότατα θα είχε απαλείψει τα παραπάνω χωρία, αν είχε προχωρήσει σε αναθεώρηση του 3^{ου} βιβλίου του έπους⁹², αφού θεωρείται ότι διασπών την ενότητα του 3^{ου} βιβλίου και το καθιστούν ανιαρό. Η ανιαρότητα του συγκεκριμένου βιβλίου υποστηρίζεται ότι επιτείνεται από τη διάχυτη, σ' όλη την έκτασή του, αίσθηση κόπωσης και απογοήτευσης των περιπλανώμενων Τρώων, η οποία δηλώνεται

89 BOWRA (1966), 55.

90 Βλ. HEINZE (1993), 68 και ALLEN (1951), 119-120.

91 Βλ. HEINZE (1993), 68-75, όπου εκτίθενται αναλυτικά επιχειρήματα για το πώς πρέπει να νοηθεί η λογοτεχνικότητα του 3ου βιβλίου της *Αινειάδας*, ποια λογοτεχνικά μέσα επιλέγει να αξιοποιήσει ο Βιργίλιος στην επεξεργασία της υποκειμένης παραδοσιακής ύλης και ποια είναι, πιθανότατα, η χρονική σειρά γραφής του συγκεκριμένου βιβλίου σε σχέση με τα υπόλοιπα του έπους.

92 Βλ. MACKAIL (1930), 90-1, ALLEN (1951), 122.

και φραστικά με την επανάληψη, σε οκτώ διαφορετικά σημεία του βιβλίου, της λέξης ‘fessus’⁹³ και η οποία, κατά την άποψη αυτή, μεταδίδεται και στον αναγνώστη⁹⁴.

Φαίνεται όμως πως ο Βιργίλιος, συνθέτοντας την περιπλάνηση του Αινεία και των συντρόφων του στο 3^ο βιβλίο της *Αινειάδας* ως μια σειρά από σημαντικούς σταθμούς από την Τροία μέχρι το Δρέπανο, είχε υπ’ όψη του ένα ενιαίο δομικό σχέδιο για το σύνολο του έπους: Το θέμα, λόγου χάρη, των περιπλανήσεων του Αινεία από την Τροία μέχρι το Λάτιο υπόκειται στη βασική δομή της ενιαίας θεματικής ενότητας που συγκροτούν τα έξι πρώτα βιβλία της *Αινειάδας* (I-VI), με το βιβλίο II να παρέχει, με την τεχνική της αναδρομικής αφήγησης, μια πλήρη περιγραφή της καταστροφής που προηγήθηκε αυτού του περιπετειώδους θαλασσινού ταξιδιού, με τα βιβλία I και IV να περιλαμβάνουν το επεισόδιο της Καρχηδόνας, που πλαισιώνει την αφήγηση του Αινεία και που χρονικά έπεται των γεγονότων του βιβλίου III, ενώ προηγείται της άφιξης στο Λάτιο, όπως ακριβώς και τα επεισόδια στη Σικελία (βιβλίο V) και στην Κύμη (βιβλίο VI)⁹⁵.

Η αίσθηση εξάλλου της σωματικής και ψυχικής εξάντλησης και απελπισίας, διάχυτη στις διαδοχικές αφίξεις και αναχωρήσεις από τους σταθμούς του ταξιδιού που περιγράφεται στο βιβλίο III, υποστηρίζεται σε μεγάλο βαθμό, με λεξιλόγιο που επαναλαμβάνεται, και σε άλλα σημεία-προσωρινούς σταθμούς της ίδιας ευρύτερης θεματικής ενότητας, λόγου χάρη στο 1. 157 κ. ε. (άφιξη στη Βόρεια Αφρική):

Defessi Aeneadae quae proxima litora cursu
contendunt petere, et Libyae uertuntur ad oras.

στο 5. 26 κ. ε. (Σικελία):

tum pius Aeneas: ‘equidem sic poscere uentos
iamdudum et frustra cerno te tendere contra.
flecte uiam uelis. an sit mihi gratior ulla,
quoue magis fessas optem dimittere nauis,
quam quae Dardanium tellus mihi seruat Acesten
et patris Anchisae gremio complectitur ossa ?’

και στο 6. 1-2 (Κύμη):

Sic fatur lacrimans, classique immittit habenas
et tandem Euboicis Cumarum adlabitur oris.

93 Στους στίχους 78, 85, 145, 276, 511, 568, 581, 710.

94 Βλ. ALLEN (1951), 121-3.

95 Βλ. LLOYD (1957), 146.

Ένα ακόμη μοτίβο που απαντά σ' όλη την ευρύτερη ενότητα της τρωικής περιπλάνησης και επιτελεί σημαντική λειτουργία σε κάθε σταθμό είναι αυτό της προσφοράς θυσιών προς διάφορους θεούς. Στην Καρχηδόνα, το μοτίβο διαφοροποιείται ως προς το υποκείμενο: είναι η Διδώ το πρόσωπο που τώρα, μέσα σε ατμόσφαιρα βαθιάς απελπισίας, προσφέρει τις θυσίες, οι οποίες μάλιστα είναι εξαιρετικά δυσοίωνες και απευθύνονται πρώτα προς διάφορες θεότητες (4. 56 κ. ε.), στη συνέχεια προς τους θεούς του Κάτω Κόσμου (4. 509 κ. ε.) και, τελικά, προς το Στύγιο Δία, λίγο προτού η ίδια θέσει τέρμα στη ζωή της (4. 638 κ. ε.). Το θέμα επανέρχεται, για να υπογραμμίσει την ευσέβεια (pietas) του Αινεία και των συντρόφων του, μέσα από τις νεκρικές τελετές προς τιμή και αποθέωση του Αγκίση, οι οποίες απασχολούν το βιβλίο V σχεδόν στο σύνολό του. Το μοτίβο επανέρχεται με έμφαση και στις σχολαστικές προετοιμασίες για την κάθοδο του Αινεία στον Άδη, στο βιβλίο VI, οι οποίες αρχίζουν με προσφορά θυσίας στον Απόλλωνα (6. 37 κ. ε.) και κορυφώνονται με μια ανάλογη προς τους υποχθόνιους θεούς (6. 243 κ. ε.)⁹⁶.

Το σπουδαιότερο στοιχείο για τη σχέση της δομής του βιβλίου III και εκείνης των βιβλίων I-VI ως ευρύτερης θεματικής ενότητας είναι ο καθοριστικός ρόλος της θεϊκής καθοδήγησης. Στο βιβλίο III έχουμε ήδη εξετάσει την άποψη ότι οι διάφοροι σταθμοί της τρωικής περιπλάνησης αποκτούν ενότητα μέσω των αντίστοιχων διαδοχικών αποκαλύψεων για τη συνέχεια του ταξιδιού και τον τελικό προορισμό του. Στην πραγματικότητα, αυτό το μοτίβο αρχίζει ήδη από την Τροία, με την προτροπή του νεκρού Έκτορα για αναχώρηση (2. 270 κ. ε.), τις ανάλογες οδηγίες της Αφροδίτης (2. 590 κ. ε.), τον οϊωνό που ερμηνεύει ο Αγκίσης, με τη φωτιά γύρω από το κεφάλι του Ιούλου, η οποία ακολουθείται από ηχηρότατη βροντή και εμφάνιση διάττοντος αστέρα (2. 680 κ. ε.) και, τέλος, με το φάντασμα της Κρέουσας, που προφητεύει στο Αινεία μακρά εξορία, αλλά και τελική ευδωχή του ταξιδιού, ευτυχία, κυριαρχία και βασιλικό γάμο στην «Εσπερία». Το συγκεκριμένο μοτίβο συνεχίζεται στο βιβλίο IV, οπότε ο Δίας, μέσω του Ερμή, επιπλήττει τον Αινεία για την παραμέληση της αποστολής του, λόγω της παρατεταμένης παραμονής του στην Καρχηδόνα (4. 222 κ. ε.), γεγονός που καθιστά αναγκαία μια δεύτερη παρότρυνση (4. 556 κ. ε.), ενώ και στο βιβλίο V ο Αγκίσης, που εμφανίζεται σε όραμα, προλέγει μελλοντικούς πολέμους στο Λάτιο και υποδεικνύει την επίσκεψη του Αινεία στην Κύμη και στον Κάτω Κόσμο (5. 722 κ. ε.). Το μοτίβο της θεϊκής καθοδήγησης δεν ολοκληρώνεται παρά μόνο με το τέλος του

96 Βλ. LLOYD (1957), 147.

βιβλίου VI, οπότε το είδωλο του Αγχίση αποκαλύπτει πλήρως στον Αινεία το ένδοξο μέλλον του ίδιου και των απογόνων του και το μεγαλείο της Ρώμης (6. 679 κ. ε.)⁹⁷.

Επιπλέον, διαπιστώθηκε στο βιβλίο III η ανάγκη ερμηνείας των θεϊκών οιωτών και χρησμών και η αποκλειστική σχεδόν αξιοποίηση του Αγχίση για το σκοπό αυτό. Ο θάνατός του στο τέλος του βιβλίου III δεν επέρχεται παρά μόνο αφού καθιερωθεί στο ρόλο του ερμηνευτή της θείας βούλησης, ενώ συνεχίζει και στο Κάτω Κόσμο (6. 724 κ. ε.) την ίδια λειτουργία, καθώς, με δεδομένη την απουσία του ομηρικού Τειρεσία από τον Άδη, μεταμορφώνεται σε πνεύμα που συνεχίζει να καθοδηγεί το γιο του Αινεία. Είναι προφανές επομένως ότι ο ρόλος του Αγχίση ως ερμηνευτή της θείας βούλησης είναι ουσιώδης για το επιδιωκόμενο από τον ποιητή αποτέλεσμα των έξι πρώτων βιβλίων της *Αινειάδας*⁹⁸.

Η μεγάλη αφοσίωση, τέλος, του Αινεία προς τον πατέρα του και η ξεχωριστή επίδραση του Αγχίση στη ζωή του γιου του δεν είναι μια σχέση που παγιώνεται για πρώτη φορά στο βιβλίο III. Στο βιβλίο II ο Αινείας είναι απρόθυμος (2. 657 κ. ε.), παρά την προηγηθείσα παρότρυνση της μητέρας του (2. 590 κ. ε.), να αναχωρήσει από την Τροία, ωστόσο ο Αγχίσης αποφασίζει ότι αυτή είναι η πιο ενδεδειγμένη επιλογή. Η βαρύτητα του Αγχίση στη ζωή και την πορεία του Αινεία δεν μειώνεται μετά το θάνατο του πρώτου, όπως καταδεικνύει και το βιβλίο V, που, όπως ήδη αναφέρθηκε, εξαντλεί σχεδόν όλη του την έκταση στους νεκρικούς αγώνες προς τιμή του, ενώ και μετά την πυρπόληση των πλοίων εμφανίζεται το φάντασμά του (5. 722 κ.ε.) να παροτρύνει και να καθοδηγεί, όπως συνεχώς έκανε στο βιβλίο III, τον απόπλου προς το επόμενο λιμάνι. Κορύφωση της σχέσης των δυο χαρακτήρων αποτελεί βεβαίως η συνάντησή τους στον Άδη⁹⁹.

Η εξέταση που προηγήθηκε δείχνει προς την κατεύθυνση της θεώρησης του βιβλίου III ως μέρους της *Αινειάδας* που συνδέεται οργανικά με το σύνολο. Το συγκεκριμένο βιβλίο είναι ενταγμένο στην ενότητα που απαρτίζεται από τα βιβλία I-VI και η δομή του είναι παράγοντας βασικός για την κατανόηση του συνολικού σχεδίου του πρώτου μισού του έπους: θαλασσινή περιπλάνηση του Αινεία, που η πλοκή της βασίζεται σε μια σειρά ενδιάμεσων σταθμών, σε καθένα από τους οποίους ο ήρωας λαμβάνει κάποια υπερφυσική καθοδήγηση, μέχρι την τελική πραγμάτωση του στόχου του¹⁰⁰.

97 Βλ. LLOYD (1957), 147-48.

98 Βλ. LLOYD (1957), 149-50.

99 Βλ. LLOYD (1957), 150.

100 Βλ. LLOYD (1957), 150.

β. Ο ρόλος του Απόλλωνα στις περιπλανήσεις του Αινεία. Οι δυο προφητείες και οι οιωνοί για το τέρμα του ταξιδιού.

Ο Απόλλων παρουσιάζεται στις προγενέστερες του Βιργιλίου εξιστορήσεις των περιπλανήσεων του Αινεία, και στις μεταγενέστερες που δεν στηρίζονται στο Βιργίλιο, να έχει έμμεση συμβολή στη διαμόρφωση της πορείας του ταξιδιού των Τρώων, μόνο κατά το ότι η Σίβυλλα εκφέρει προφητείες ως εκπρόσωπός του¹⁰¹. Ο Βιργίλιος στο σημείο αυτό εισάγει μια καθοριστικής σημασίας καινοτομία στο έπος, δίνοντας στον Απόλλωνα κεντρικό ρόλο στο 3^ο βιβλίο της *Αινειάδας*: κατ' αρχάς, εντάσσει στην τρωική περιπλάνηση το επεισόδιο της Δήλου, δεύτερο στη σειρά μετά από εκείνο της Θράκης και με ατμόσφαιρα εντελώς αντίθετη από αυτό, ώστε να δημιουργήσει το καταλληλότερο σκηνικό για τη θεϊκή αποκάλυψη του προορισμού του τρωικού ταξιδιού¹⁰².

Σε άλλο σημείο επίσης του ταξιδιού, στην Κρήτη, οι εφέστιοι θεοί δίνουν χρησμό στον Αινεία κατ' εντολή του θεού Απόλλωνα (154-155):

quod tibi delato Ortygiam dicturus Apollo est,
hic canit et tua nos en ultro ad limina mittit.

Ο ίδιος θεός εξάλλου είναι η πηγή των όσων γνωρίζει και μεταφέρει στον Αινεία η Κελαινιώ, όπως η ίδια δηλώνει στον ήρωα (251-252):

quae Phoebus pater omnipotens, mihi Phoebus Apollo
praedixit, uobis Furiarum ego maxima pando.

Στο ναό του Απόλλωνα τέλος ακούει τον ιερέα του Έλενο να υπόσχεται την αμέριστη συμπαράσταση του θεού στη συνέχεια της πορείας του (395 'aderitque vocatus Apollo')¹⁰³.

Η έμφαση του Βιργιλίου στο πρόσωπο του Απόλλωνα μπορεί να υποκινείται από την εξέχουσα θέση του τελευταίου ως θεού-προστάτη της Ιουλίας οικογένειας του Αυγούστου, η επινόησή του όμως να τον συνδέσει καθοριστικά με την περιπλάνηση των Τρώων έχει τις ιδεολογικές της ρίζες στους ελληνικούς μύθους ίδρυσης πόλεων, αφού είναι γνωστά τόσο ο ρόλος του Απόλλωνα ως προστάτη των αποικιστικών αποστολών όσο και του δελφικού μαντείου ως απαραίτητου καθοδηγητή τους. Γι' αυτό εξάλλου και υπάρχουν πολλές αποικίες με το όνομα «Απολλωνία».

101 Πρβλ. την εκδοχή του Διονυσίου του Αλικαρνασέα (1. 50).

102 Βλ. λόγου χάρι τη γαλήνια περιγραφή της νήσου από τον Αινεία, καθώς οι Τρώες προσορμίζονται στο λιμάνι της (Αιν. 3. 78-79), και την υποδοχή που επιφυλάσσει στους Τρώες ο βασιλιάς της Δήλου Άνιος, ο οποίος μάλιστα υποδέχεται τους Τρώες στεφανωμένους με την ιερή δάφνη του θεού Απόλλωνα (Αιν. 3. 81-83).

103 HEINZE (1993), 70.

γ. Ο ρόλος του Αγχίση στην πορεία και την έκβαση των τρωικών περιπλανήσεων.

Στο πλαίσιο της επικής τεχνικής που χρησιμοποιεί ο Βιργίλιος, με την οποία ο προορισμός του τρωικού ταξιδιού αποκαλύπτεται σταδιακά, με ενδιάμεσες περιπετειώδεις βαθμίδες, πριν την τελική έκβαση, θα πρέπει να εντάξουμε και τη λειτουργία του ρόλου του Αγχίση στην έκθεση και την πλοκή των τρωικών περιπλανήσεων στο 3^ο βιβλίο της *Αινειάδας*.

Ο Αγχίσης του 2^{ου} βιβλίου της *Αινειάδας* εμφανίζεται, ίσως στην πιο γνωστή εικόνα ολόκληρου του έπους, ως ένας ανήμπορος γέροντας (2. 596 *fessum aetate*), ο οποίος μεταφέρεται μακριά από τα φλεγόμενα ερείπια της Τροίας στους ώμους του γιου του (2. 707-708):

*ergo age, care pater, ceruici imponere nostrae;
ipse subibo umeris nec me labor iste grauabit;*

Αντίθετα, η ξαφνική «ανάρρωσή» του ήδη από την αρχή του 3^{ου} βιβλίου, που του επιτρέπει να δώσει το πρόσταγμα για ξεκίνημα του ταξιδιού (3. 9 *et pater Anchises dare fatis vela iubebat*), προκαλεί έκπληξη και προιδεάζει για το ρόλο που θα κρατήσει στη συνέχεια¹⁰⁴: σ' όλη τη διάρκεια των περιπλανήσεων, ο Αγχίσης επιδεικνύει εκπληκτική ενεργητικότητα σε πρακτικό επίπεδο, ενώ διατηρεί και ηθικό ακμαιότατο, που δεν κάμπτεται από τις αστοχίες στην ερμηνεία των θεϊκών χρησμών και τις εκάστοτε διαψεύσεις των ελπίδων του ίδιου και των συντρόφων του για τερματισμό και ευόδωση του ταξιδιού τους. Μόνο στο τέλος έρχεται ο αιφνίδιος θάνατός του να θυμίσει στον αναγνώστη το γεγονός ότι ο Αγχίσης ήταν υπερήλικας και γι' αυτό ήταν φυσικό να πεθάνει (3. 709-13):

*heu, genitorem, omnis curae casusque leuamen,
amitto Anchisen. hic me, pater optime, fessum
deseris, heu, tantis nequiquam erepte periclis!
nec uates Helenus, cum multa horrenda moneret,
hos mihi praedixit luctus, non dira Celaeno*¹⁰⁵.

Ιδιαίτερα αξιοσημείωτος είναι στο ίδιο βιβλίο ο ρόλος του Αγχίση ως διαμεσολαβητή ανάμεσα στη θεία βούληση, έτσι όπως αυτή εκφράζεται μέσω θεϊκών χρησμών και οιωμών, κατά τη διάρκεια του ταξιδιού των Τρώων, και των οποίων τη σημασία καλείται ο Αγχίσης να αποκρυπτογραφήσει. Χαρακτηριστικό παράδειγμα η περίπτωση του σημείου του Πολύδωρου (3. 58-59):

104 QUINT (1982), 30.

105 Για το συσχετισμό του θανάτου του Αγχίση με εκείνο των συντρόφων του Οδυσσέα στη ραψωδία 12 της Οδύσσειας, με κοινό χαρακτηριστικό την απώλεια, και στα δυο έπη, αυτών που προειδοποιούν, βλ. KNAUER (1979), 190.

delectos populi ad proceres primum parentem
monstra deum refero, et quae sit sententia posco.

Ο Αγκίσης, γενικότερα, ενεργεί ως αρχηγός της αποστολής και, χωρίς καμιά ένδειξη ότι συμβουλευέται τον Αινεία, έχει ο ίδιος το γενικό πρόσταγμα και την τελευταία λέξη είτε για την αναχώρηση από την Τροία είτε για την επανεκκίνηση του ταξιδιού μετά από κάθε προσωρινή αναστολή του, εξαιτίας της εκάστοτε παρερμηνείας των σημείων που υποδεικνύουν τον τελικό προορισμό, όπως λόγου χάρη στη Δήλο (3. 114-115):

ergo agite et diuum ducunt qua iussa sequamur:
placemus uentos et Cnosia regna petamus.

Οι εκάστοτε παρερμηνείες ελάχιστα πτοούν το ακμαιότατο ηθικό του ηλικιωμένου άνδρα, όπως δείχνουν τα λόγια του, αμέσως μετά την εμφάνιση των εφέστιων θεών στον Αινεία, κατά τη διάρκεια του ύπνου και ενώ οι Τρώες βρίσκονται, εξαιτίας ακριβώς παρερμηνείας του χρησμού του Απόλλωνα από τον Αγκίση στην Κρήτη: 3. 188 cedamus Phoebō et moniti meliora sequamur. Υπό τις ίδιες συνθήκες, καθόλου δεν κλονίζονται το κύρος του Αγκίση και ο σεβασμός που τρέφουν γι' αυτόν οι σύντροφοί του και ο γιος του Αινείας, ώστε να υποβιβαστεί ή και να μηδενιστεί ο ρόλος του κατά το ταξίδι. Αντίθετα μάλιστα, ο πατέρας του Αινεία συντελεί αποφασιστικά στην προώθηση της επικής δράσης, καθώς είναι ο ίδιος που προτείνει τον τρόπο απεμπλοκής από τις αντίξοες καταστάσεις, όπως αυτή που προέκυψε για τους Τρώες με το λοιμό στην Κρήτη (3. 143-146):

rursus ad oraclum Ortygiae Phoebumque remenso
hortatur pater ire mari ueniamque precari,
quam fessis finem rebus ferat, unde laborum
temptare auxilium iubeat, quo uertere cursus.

Ο Αγκίσης επίσης είναι εκείνος που έχει το ψυχικό σθένος και την πνευματική διαύγεια να εμπνεύσει τους καταπτοημένους, από τον απαίσιο χρησμό της Κελαινούς στις Στροφάδες, συντρόφους του και τον Αινεία και να τους παροτρύνει να συνεχίσουν, με τη βοήθεια πάντα των θεών, την πορεία τους (3. 263-267):

et pater Anchises passis de litore palmis
numina magna uocat meritosque indicit honores :
'di, prohibete minas ; di, talem auertite casum
et placidi seruate pios.' tum litore funem
deripere excussosque iubet laxare rudentis.

Ομοίως αργότερα, ενθουμούμενος το χρησμό του Ελένου, σε αντίθεση με τον Οδυσσέα, που αναφέρει στη δική του αφήγηση των περιπετειών του ότι, στη συνάντηση με τη Σκύλλα

και τη Χάρυβδη ξέχασε τις προειδοποιήσεις της Κίρκης (Οδ. 12. 226-27)¹⁰⁶, παροτρύνει τους κωπηλάτες, ώστε να προσπεράσουν με όσο το δυνατό λιγότερες απώλειες το επικίνδυνο στενό της Χάρυβδης στη Σικελία (3. 558-560):

et pater Anchises 'nimirum hic illa Charybdis:
hos Helenus scopulos, haec saxa horrenda canebat.
eripite, o socii, pariterque insurgite remis'.

Είναι τέλος ο Αγχίσης εκείνος που διαθέτει τόσα αποθέματα ψυχικής δύναμης, ώστε, περιπλανώμενος και ανέστιος και ο ίδιος, να ενδυναμώσει το θάρρος του Αχαιμενίδη, που ικετεύει για βοήθεια τους Τρώες στη Σικελία (3. 610-611):

ipse pater dextram Anchises haud multa moratus
dat iuueni atque animum praesenti pignore firmat.

Η κύρια αρετή του Αγχίση (όπως και του Αινεία¹⁰⁷), από την οποία πηγάζουν όλες οι πνευματικές και ψυχικές του δυνάμεις και την οποία επιδεικνύει σε κάθε ευκαιρία και σ' όλη τη διάρκεια του ταξιδιού, είναι βεβαίως η πίστη και η ευσέβειά του προς τους θεούς (pietas)¹⁰⁸. Στη Δήλο, ο Αγχίσης προσφέρει θυσία στους θεούς, προτού αναχωρήσουν για την Κρήτη, για να τους ευχαριστήσει, που, όπως νομίζει, παρερμηνεύοντας το χρησμό του Απόλλωνα στη Δήλο, του την υπέδειξαν ως τέρμα της περιπλάνησης (3. 118-120):

sic fatus meritos aris mactauit honores,
taurum Neptuno, taurum tibi, pulcher Apollo,
nigram Hiemi pecudem, Zephyris felicibus albam.

Μετά την εμφάνιση του λοιμού στην Κρήτη και τη διαπίστωση της πλάνης του, ο Αγχίσης δεν πτοείται, αλλά και πάλι προτρέπει τους Τρώες να στραφούν ικετευτικά προς τους θεούς για αίσια έκβαση της περιπέτειάς τους (3. 143-146):

106 Ωστόσο ο Οδυσσεύς θυμάται και θυμίζει και στους συντρόφους του-τους χρησμούς τόσο του Τειρεσία όσο και της Κίρκης κατά την άφιξή του στη Θρινακία και ενώ βρίσκεται ακόμη μέσα στο πλοίο, καθώς ακούει τους μυκηθμούς των βοδιών του Ήλιου (Οδ. 12. 264-76). Για το συσχετισμό του περάσματος του Αινεία από τη Σκύλλα και τη Χάρυβδη με την περιπέτεια στη Θρινακία βλ. KNAUER (1979), 198.

107 Η pietas του Αινεία φαίνεται και μόνο από το γεγονός ότι φέρεται στο πέλαγος ως εξόριστος με τους συντρόφους, το γιο και τον πατέρα του, αλλά δεν λησμονεί να πάρει μαζί του και τα είδωλα των εφέστιων θεών, πρβλ. 3. 11-12 feror exsul in altum/ cum sociis natoque penatibus et magnis dis. Και αυτός, εξάλλου, όπως και ο πατέρας του, δεν παραλείπει, σε κρίσιμες περιστάσεις κατά τη διάρκεια της θαλάσσιας περιπλάνησης, να απευθύνει ικεσία για βοήθεια στους θεούς ή, σε ενδιάμεσους σταθμούς του ταξιδιού, να τους ευχαριστήσει με προσευχές και θυσίες, πρβλ. 3. 19-21 (άφιξη στη Θράκη): sacra Dionaeae matri diisque ferebam/ auspicibus coeptorum operum, superoque nitentem/ caelicorum regi mactabam in litore taurum. 3. 34-36 (μετά την εμφάνιση του δυσμενούς οιωνού του Πολύδωρου στη Θράκη): multa mouens animo Nymphas uenerabar agrestis/ Gradiumque patrem, Geticis qui praesidet aruis./ rite secundarent uisus omenque leuant. 3. 79 (αποβίβαση στη Δήλο): egressi ueneramur Apollinis urbem.

108 Ήδη από το δεύτερο βιβλίο της Αινειάδας, ο ποιητής προβάλλει με έμφαση την pietas του Αγχίση, παρουσιάζοντάς τον αρχικά να αρνείται να ακολουθήσει τον Αινεία στη φυγή του από την Τροία (2. 634-655) και, μετά από θεϊκή υπόδειξη μέσω οιωνού, να υπαναχωρεί (2. 699-704):

hic uero uictus genitor se tollit ad auras
adfaturque deos et sanctum sidus adorat.
'iam iam nulla mora est ; sequor et qua ducitis adsum,
dī patrii ; seruate domum, seruate nepotem.
uestrum hoc augurium, uestroque in numine Troia est.
cedo equidem nec, nate, tibi comes ire recuso.'

rursus ad oraclum Ortygiae Phoebumque remenso
hortatur pater ire mari ueniamque precari,
quam fessis finem rebus ferat, unde laborum
temptare auxilium iubeat, quo uertere cursus.

Όταν τέλος οι Τρώες αντικρίζουν από το πλοίο τους την Ιταλία, ο Αγκίσης δεν παραλείπει να προσφέρει ευχαριστήρια σπονδή στους θεούς και να επικαλεστεί τη βοήθειά τους για ευόδωση του ταξιδιού (3. 525-529):

tum pater Anchises magnum cratera corona
induit impleuitque mero, diuosque uocauit
stans celsa in puppi :
‘di maris et terrae tempestatumque potentes,
ferte uiam uento facilem et spirate secundi’¹⁰⁹.

Η συνεργασία των δυο ανδρών παρουσιάζεται ομαλότατη, σε σημείο που, σ’ όλη την έκταση του 3^{ου} βιβλίου, είναι συχνά δυσδιάκριτο το ποιος από τους δυο είναι αρχηγός της αποστολής. Βεβαίως δεν δικαιολογείται από τα συμφραζόμενα του κειμένου η ακραία άποψη ότι, στο συγκεκριμένο βιβλίο, ο Αγκίσης υφαρπάζει τη θέση του Αινεία ως πρωταγωνιστή του έπους. Το κύριο επιχείρημα που αντιτίθεται σε μια τέτοια παραδοχή είναι ότι οι θεϊκές αποκαλύψεις που πραγματοποιούνται σ’ όλη τη διάρκεια του ταξιδιού απευθύνονται άμεσα στον Αινεία και αναμφισβήτητα αφορούν το πεπρωμένο το δικό του και των απογόνων του, όπως φανερώνει και το παράπονο του Αινεία, καθώς αναφέρει το θάνατο του πατέρα του (3. 712-13):

nec uates Helenus, cum multa horrenda moneret,
hos mihi praedixit luctus, non dira Caeleno.

Ο Αγκίσης του 2^{ου} βιβλίου μπορεί να είναι εύθραυστος και εξαρτημένος, ενώ του 3^{ου} πολύ πιο επιβλητικός, αναμφισβήτητος όμως αρχηγός της αποστολής παραμένει ο Αινείας, έτσι όπως ίσχυε από το ξεκίνημα της τρωικής περιπλάνησης (*Aιν.* 2. 796-800):

Atque hic ingentem comitum adfluxisse nouorum
inuenio admirans numerum, matresque uirosque,
collectam exsilio pubem, miserabile uulgus.
undique conuenere animis opibusque parati
in quascumque uelim pelago deducere terras.

109 Αναλυτικά για τον Αγκίση και τη συνολική λειτουργία του χαρακτήρα που ενσαρκώνει στην *Αινειάδα* βλ. WILLIAMS, R. D. (1987), 101-105.

Η προθυμία του Αινεία να απευθύνεται στον πατέρα του για κάθε ζήτημα που προκύπτει μπορεί να αποδοθεί στο σεβασμό που ως γιος τρέφει για τον πατέρα του, τη στιγμή μάλιστα που ο τελευταίος είναι και ερμηνευτής της θείας βούλησης, προς την οποία ο *pius* Αινείας συμμορφώνεται απολύτως¹¹⁰.

Αν, παρ' όλα αυτά, στην προβολή του αρχηγικού ρόλου του Αγκίστη υποβόσκει κάποιος ανταγωνισμός με εκείνη του αντίστοιχου ρόλου του Αινεία, η αντίθεση αυτή μπορεί να θεωρηθεί εμβληματική μιας ευρύτερης σύγκρουσης, ανάμεσα στο παρόν και το παρελθόν, που δραματοποιείται στην *Αινειάδα* και συγκεκριμένα στο 3^ο βιβλίο: κυρίαρχο θέμα του δεν αποτελεί μόνο η μετάβαση των Τρώων από την κατεστραμμένη πόλη τους στη μελλοντική πατρίδα τους στην Ιταλία, αλλά επίσης -και κυρίως- η διαδικασία, με την οποία πρέπει να απαγκιστρωθούν από το τραυματικό πρόσφατο παρελθόν τους. Η έμφαση που δίνει ο Βιργίλιος στην ανάγκη να ξεχαστεί το παρελθόν και να γίνει από τους Τρώες μια νέα αρχή οφείλεται ασφαλώς στο πολιτικό πρόγραμμα της *Αινειάδας*, που στοχεύει να προβάλλει τη νέα τάξη πραγμάτων που έφερε η διακυβέρνηση του ρωμαϊκού κράτους από τον Αύγουστο, μετά τα δεινά που επισώρευσαν οι εμφύλιοι πόλεμοι¹¹¹.

Ο αιφνίδιος θάνατος του Αγκίστη στο τέλος του 3^{ου} βιβλίου (στ. 709-13) μπορεί επομένως να θεωρηθεί ότι σηματοδοτεί την οριστική και αμετάκλητη ρήξη των Τρώων με το παρελθόν -που ενσαρκώνει ο Αγκίστης, ως εκπρόσωπος μιας παλιότερης γενιάς πλήρως ενταγμένης στο τρωικό παρελθόν, σε σημείο που η αναζήτηση ενός μη τρωικού μέλλοντος να είναι αδύνατη γι' αυτήν- και την αφετηρία μιας νέας, ρωμαϊκής φάσης στη ζωή τους¹¹².

5. Η περιπλάνηση του Αινεία και των συντρόφων του: ταξίδι από το τρωικό παρελθόν στο ρωμαϊκό μέλλον.

Ο Όμηρος στην *Οδύσσεια* εκθέτει τις περιπλανήσεις του Οδυσσέα ως μέρος της προσωπικής ιστορίας ενός ήρωα, που επιδιώκει πρωτίστως την επιβίωση, παρά την αντίπαλη δράση εξωτερικών, κυριότατα υπερφυσικών, παραγόντων, που δημιουργούν εξαιρετικά αντίξοες συνθήκες και τον ρίχνουν ενίοτε σε μυθικές περιπέτειες. Τελικός στόχος παραμένει πάντα ο νόστος, που θα επιτρέψει στον ήρωα να επανασυνδεθεί με το παρελθόν του και να το φέρει σε μια αδιάλειπτη συνέχεια με το παρόν και το μέλλον του.

110 Βλ. LLOYD (1957), 144.

111 Βλ. QUINT (1982), 30-31.

112 Βλ. QUINT (1982), 34.

Το 3^ο βιβλίο της *Αινειάδας* αντίθετα προβάλλει ένα εντελώς διαφορετικό τύπο ήρωα, με άλλο χαρακτήρα, διαφορετική αντίληψη για τη ζωή και τις αξίες της και με τους ώμους του να τους βαραίνει η τραγωδία της ήττας και του ξεριζωμού από τα πάτρια εδάφη ενός ολόκληρου έθνους, τραγωδία που όμως τίθεται σταδιακά, αν και επώδυνα, στο παρελθόν, ενώ μια μεγαλόπνοη, θεϊκά κατευθυνόμενη αποστολή στρέφει αυτόν και τους συμπατριώτες του κατευθείαν προς το μέλλον. Το πιο παραγνωρισμένο ίσως από τα δώδεκα βιβλία του έπους του Βιργιλίου κατέχει σημαντική θέση και λειτουργία στο γενικότερο αυτό ποιητικό πρόγραμμα του έπους: στοχεύει να υπογραμμίσει την ανάγκη μιας μη αναστρέψιμης ρήξης των περιπλανωμένων με το τρωικό παρελθόν τους, προκειμένου να στραφούν απερίσπαστοι στο πεπρωμένο ρωμαϊκό μέλλον τους.

6. Δυο διαφορετικοί τύποι ήρωα: Οδυσσέας και Αινείας.

Είναι γεγονός ότι ανάμεσα στον Οδυσσέα και τον Αινεία υπάρχουν αρκετές ουσιώδεις αναλογίες, όσον αφορά στον ηρωικό χαρακτήρα που οι ποιητές των αντίστοιχων επών, *Οδύσσειας* και *Αινειάδας*, επιχειρούν να τους προσδώσουν. Και οι δυο ταλαιπωρούνται και υποφέρουν, και οι δυο είναι τυπικές περιπτώσεις ανθρώπων που, μπροστά στις δυσκολίες, δεν λυγίζουν, αλλά καρτερικά και με θάρρος συνεχίζουν τον αγώνα τους μέχρι το τέλος.

Επίσης υπάρχουν και πολλές, όπως ήδη έχει δειχθεί, τυπικές ομοιότητες ανάμεσα στις περιπέτειες των δυο ηρώων. Το μεγαλύτερο μέρος του πρώτου μισού της *Αινειάδας* (βιβλία 1-6) παρακολουθεί στενά τις περιπέτειες του Οδυσσέα στην *Οδύσσεια* (9-12) και ο Βιργίλιος, σ' όλη τη διάρκεια του ταξιδιού του Αινεία, παραπέμπει πολύ συχνά σε μερικές από τις πιο χαρακτηριστικές σκηνές της περιπλάνησης του Οδυσσέα. Ενδεικτικά εδώ μπορούν να αναφερθούν οι χαρακτηριστικοί παραλληλισμοί ανάμεσα στην περιπέτεια του Οδυσσέα και σ' εκείνη του Αινεία στο νησί των Κυκλάπων, ή ανάμεσα στη συνάντηση του Οδυσσέα με τον Αίαντα και του Αινεία με τη Διδώ στον Άδη. Ο Αινείας επιχειρεί να αγκαλιάσει τα φαντάσματα πρώτα της συζύγου του και μετά και του πατέρα του στον Κάτω Κόσμο με την ίδια απόγνωση και λαχτάρα που διακρίνει και τον Οδυσσέα στη συνάντησή του με τη μητέρα του (*Οδ.* 11).

Ο Αινείας βεβαίως απέχει πολύ από το να είναι απλώς ένας Οδυσσέας με ρωμαϊκό ένδυμα. Αν και οι δυο ήρωες μοιράζονται πολλά κοινά ψυχολογικά χαρακτηριστικά, όπως ευσέβεια, προσήλωση στο στόχο τους, καρτερία, θάρρος, τρυφερότητα, ευφυΐα, ευγλωττία, στην πραγματικότητα διαφέρουν ριζικά. Του Αινεία εντυπωσιάζει περισσότερο το

πεπρωμένο, που συνδέεται με την αποστολή να ιδρύσει μια νέα ένδοξη πατρίδα για τους Τρώες, τη Ρώμη, ενώ του Οδυσσέα η προσωπικότητα ξεχωρίζει για τα ατομικά της χαρίσματα, το θάρρος, τη σταθερή προσήλωση στο στόχο, τη συντροφικότητα, την αγάπη του προς την οικογένεια και την πατρίδα, την πνευματική ευελιξία και ετοιμότητα. Οι σχέσεις του με τους θεούς περιορίζονται σε ατομικό επίπεδο: συγκεντρώνει στο πρόσωπό του την εκδικητική μανία του Ποσειδώνα και, ταυτόχρονα, την εύνοια της Αθηνάς. Ο Οδυσσέας έχει να σηκώσει το βάρος μόνο της δικής του μοίρας και εκείνης των συντρόφων του. Τερματίζει την πορεία του από την Ιθάκη στην Ιθάκη, ήταν στην αρχή και παραμένει και μετά το τέλος των περιπετειών του βασιλιάς ενός μικρού νησιού, ενώ ο Αινείας, όσο και αν η μεγαλειώδης αποστολή του τον αναδεικνύει και ως άτομο, είναι πρωτίστως εκτελεστικό όργανο του Πεπρωμένου, του οποίου η δύναμη υπερισχύει των όποιων δολοπλοκιών της Ήρας και των επεμβάσεων της Αφροδίτης.

Όσον αφορά στο χαρακτήρα των περιπετειών των δυο επικών ηρώων, Οδυσσέα και Αινεία, και των συντρόφων τους, έτσι όπως αυτές παρουσιάζονται από τους ποιητές των αντίστοιχων επών, *Οδύσσειας* και *Αινειάδας*, υπάρχει μια ουσιώδης διαφορά: Ο Όμηρος εμπλέκει τους ήρωές του στην *Οδύσσεια* σε περιπέτειες, εξαιτίας των οποίων οι ίδιοι διατρέχουν συνεχώς θανάσιμο κίνδυνο, βαθμιαία αποδεκατίζονται, ενώ συνεχώς διακυβεύεται ο πολυπόθητος νόστος. Με εντολή, λόγου χάρη, του Οδυσσέα, τρεις σύντροφοι εξερευνούν το εσωτερικό της χώρας των Λωτοφάγων (*Οδ.* 9. 83-102), αλλά η απερίσκεπτη ενέργειά τους να φάνε το λωτό, που σβήνει από τη μνήμη πατρίδα και οικεία πρόσωπα, προκαλεί την εσπευσμένη αναχώρηση των πλοίων του Οδυσσέα. Όταν αργότερα οι ταξιδιώτες βρίσκονται στη γη των γιγάντων Λαιστρυγόνων, λαού αφιλόξενου και ανθρωποφάγου, ο απολογισμός της επίσκεψης είναι τραγικός: ένας σύντροφος καταβροχθίζεται από το βασιλιά Αντιφάτη, οι Λαιστρυγόνες επιτίθενται στον ελληνικό στόλο, πολλοί σύντροφοι θανατώνονται κατά τη σύγκρουση, και, τελικά, όλα τα καράβια των Ελλήνων καταστρέφονται, εκτός από εκείνο του Οδυσσέα, που σώθηκε, επειδή εκείνος είχε την πρόνοια να το δέσει στην άκρη του λιμανιού (*Οδ.* 10. 81-132). Δεμένος εξάλλου, κατά τις οδηγίες της Κίρκης, περνά ο Οδυσσέας από τις Σειρήνες (*Οδ.* 12. 165-200), ενώ με πολύ κόπο ο ίδιος και η συντροφιά του καταφέρνουν να περάσουν το στενό πέρασμα των σκοπέλων της Σκύλλας και της Χάρυβδης, όχι χωρίς απώλειες (*Οδ.* 12. 232-259).

Αντίθετα ο Αινείας και οι σύντροφοί του Τρώες χρονοτριβούν και ταλαιπωρούνται ψυχολογικά από την παρατεταμένη περιπλάνησή τους στη θάλασσα, όμως δεν διατρέχουν στην πραγματικότητα κανένα κίνδυνο από τις περιπέτειες που αντιμετωπίζουν κατά τη διάρκεια των περιπλανήσεών τους. Όσον αφορά, λόγου χάρη, στις Άρπυιες, στις Στροφάδες,

οι Τρώες έχουν την ευκαιρία να πάρουν τα όπλα τους και πιθανώς να αμυνθούν στην επίθεση των μυθικών τεράτων. Στην περίπτωση των Κυκλώπων στη Σικελία, και πάλι ο κίνδυνος ουσιαστικά μηδενίζεται, εφόσον ο ποιητής παρουσιάζει τους Τρώες να απομακρύνονται από τον Πολύφημο, πριν αυτός καν τους πλησιάσει. Τη Σκύλλα και τη Χάρυβδη επίσης οι Τρώες τις βλέπουν και τις ακούν από απόσταση και είναι σαφές ότι δεν έχουν τίποτε να φοβηθούν απ' αυτές.

Μολονότι όμως οι περιπέτειες του Αινεία, κατά τη διάρκεια της θαλάσσιας περιπλάνησής του, δεν απαιτούν, έτσι όπως προβάλλονται από το Βιργίλιο, τη γενναιότητα, τη δύναμη και την καρτερία που επιβαλλόταν να επιδείξει ο Οδυσσεάς στους θανάσιμους κινδύνους που διαρκώς αντιμετώπιζε, ο Βιργίλιος σαφέστατα δεν στόχευε να μεταδώσει την εντύπωση πως ο δικός του ήρωας Αινείας είχε ευνοϊκότερες συνθήκες και, κατά συνέπεια, ευκολότερη πορεία στο ταξίδι του. Ο Οδυσσεάς, στη θαλάσσια περιπλάνησή του, έπρεπε να αντεπεξέλθει σε συνθήκες που απαιτούσαν σωματικό πόνο και απειλούσαν τη σωματική του ακεραιότητα ή και τη ζωή του. Η δοκιμασία αντίθετα που περνά ο Αινείας είναι συναισθηματικής φύσεως: ο ήρωας του Βιργιλίου έχει να αντιμετωπίσει τα ίδια του τα οδυνηρά συναισθήματα, την απογοήτευση που νιώθει ως ηττημένος στον αγώνα για την αποτροπή της υποδούλωσης της πατρίδας του, την πίκρα για την οδυνηρή έκβαση του μακροχρόνιου αγώνα και τον αναγκαστικό εκπατρισμό του ίδιου, της οικογένειάς του και των συντρόφων του, την ανασφάλεια λόγω των κινδύνων της πορείας προς την εξορία, το αδιάκοπο κυνήγι της ελπίδας και τις απανωτές διαψεύσεις της, την αγωνία λόγω του αβέβαιου προορισμού. Η υπόληψη και ο ηρωισμός του Αινεία θα κριθούν τελικά από την προσήλωσή του στη θεϊκή του αποστολή¹¹³.

Ο ποιητής παράλληλα επιδιώκει την ταύτιση του αναγνώστη με τον ήρωα, ώστε ο πρώτος να συμμεριστεί την ψυχολογική κατάσταση του Αινεία. Αυτός είναι και ο απώτερος στόχος της έκθεσης των περιπετειών του περιπλανώμενου Αινεία από το Βιργίλιο.

¹¹³ Για την ηρωική αντίληψη που εκπροσωπεί ο Οδυσσεάς στον Όμηρο και ο Αινείας στο Βιργίλιο βλ. LYNE (1986), 105-107.

III. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η ομηρική επίδραση στη σύνθεση του βιβλίου 3 της *Αινειάδας* από το Βιργίλιο είναι γεγονός. Ο Ρωμαίος ποιητής, κατά τη σύνθεση των περιπλανήσεων του Αινεία, είχε στη διάθεσή του και είχε μελετήσει, μεταξύ άλλων, την ομηρική επική εξιστόρηση των περιπλανήσεων του Οδυσσέα (*Οδ.* 9-12), η οποία και αποτέλεσε το κυριότερο πρότυπό του. Για το λόγο αυτό στο δικό του έπος το γενικό σχέδιο έκθεσης της τρωικής περιπλάνησης ακολουθεί εκείνο του ομηρικού προτύπου: ο Βιργίλιος τοποθετεί το ταξίδι του Αινεία και των συντρόφων του στην ίδια χρονική περίοδο με εκείνο του Οδυσσέα, τους περιφέρει σ' όλους σχεδόν τους ενδιαμέσους σταθμούς της γεωγραφίας του ταξιδιού του ομηρικού ήρωα και ορίζει να έρθουν αντιμέτωποι ή έστω απλώς να συναντήσουν και να προσπεράσουν τα μυθικά όντα της περιπετειώδους περιπλάνησης εκείνου, στην προσπάθειά του να πραγματώσει τον πολυπόθητο νόστο.

Από το σημείο όμως αυτό και μετά, συγκεκριμένες συνειδητές επιλογές του Βιργιλίου καταλήγουν στη δική του εκδοχή του τρωικού ταξιδιού, του οποίου ο χαρακτήρας είναι εντελώς διαφορετικός από εκείνον της περιπλάνησης στη θάλασσα του Οδυσσέα και των συντρόφων του: στην περίπτωση του Αινεία δεν πρόκειται για επιστροφή στις ρίζες και επανασύνδεση με το παρελθόν, για ένα νόστο, αλλά αντίθετα, επιδιώκεται μια πλήρης και οριστική ρήξη των Τρώων με το παρελθόν τους, ώστε να κατευθυνθούν απερίσπαστοι και ελεύθεροι από συναισθηματικές δεσμεύσεις προς το ρωμαϊκό μέλλον τους.

Εξ άλλου ο Οδυσσέας παρουσιάζεται στην *Οδύσσεια* να περιπλανιέται στη θάλασσα και διάφορες περιπέτειες να δοκιμάζουν, χωρίς να καταφέρνουν να λυγίσουν, την αδάμαστη θέλησή του, με στόχο όμως που έχει σαφώς ατομικό χαρακτήρα: την πραγματοποίηση του νόστου. Αντίθετα ο Αινείας είναι φορέας μιας θεϊκά ορισμένης οικουμενικής αποστολής, η οποία αργά, σταδιακά και μέσα από πολλές σκόπιμες από την πλευρά του ποιητή αναβολές και περιπετειώδεις παρερμηνείες των θεϊκών οιωτών και χρησμών, τελικά του αποκαλύπτεται: πρόκειται για τη δημιουργία όχι μόνο μιας νέας πατρίδας των Τρώων, αλλά κυριολεκτικά ενός νέου κόσμου, που θα καθορίσει το μέλλον όχι μόνο του ίδιου και των απογόνων του, αλλά όλης της οικουμένης.

Τόσο λοιπόν τα επί μέρους στοιχεία της τρωικής περιπλάνησης όσο και ο γενικός χαρακτήρας της συγκλίνουν προς την άποψη ότι το βιβλίο 3 της *Αινειάδας* και μεν απηχεί την ομηρική επίδραση, όμως πρόκειται για μια εξαιρετικά δημιουργική, από την πλευρά του Βιργιλίου, αφομοίωση του ομηρικού προτύπου, που οδήγησε σε μια εντελώς νέα

αντιμετώπιση του μυθικού μοτίβου των θαλασσινών περιπλανήσεων, που ο Ρωμαίος επικός ποιητής το αξιοποίησε στο μύθο των περιπλανήσεων του Αινεία.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ALLEN, A. W. (1951), 'The Dullest Book of the *Aeneid*', *CJ* 47: 119-123.
- ADRADOS, F. R. (1998), 'Μυθικές, μυκηναϊκές και σύγχρονες του Ομήρου θαλασσοπορίες στην *Οδύσσεια*', στο Μάχη Παϊζη-Αποστολοπούλου (επιμ.), *Ομηρικά. Από τα Πρακτικά του Η' Συνεδρίου για την Οδύσσεια (1-5 Σεπτεμβρίου 1996)* (Ιθάκη), 13-29.
- BETTINI, M. (1997), 'Ghosts of Exile: Doubles and Nostalgia in Vergil's parva Troia (*Aeneid* 3. 294 ff.)', *ClAnt* 16. 1: 8-33.
- BOWRA, C. M. (1966), 'Some Characteristics of Literary Epic', in S. Commager (ed.), *Virgil. A Collection of Critical Essays* (New Jersey), 53-61.
- BRIGHT, D. F. (1981), 'Aeneas' Other Nekyia', *Vergilius*, 27: 40-7.
- CONINGTON, J., NETTLESHIP, H. (1979) (edd.), *The Works of Vergil* (vol. II) (Hildesheim-New York).
- FAGLES, R., SPENCE, S. (2001), 'Vergil Reading Homer: A Conversation Between Robert Fagles and Sarah Spence', in S. Spence (ed.), *Poets and Critics Read Vergil* (New Haven and London), 172-183.
- HAECKER, T. (1966), 'Odysseus and Aeneas', in S. Commager (ed.), *Virgil. A Collection of Critical Essays* (New Jersey), 68-74.
- HARDIE, P. R. (1986), *Vergil's Aeneid: Cosmos and Imperium* (Oxford).
- HARDY, C. S. (1996), 'Antiqua Mater : Misreading Gender in *Aeneid* 3. 84-191', *CJ* 92. 1: 1-8.
- HEINZE, R. (1993), *Virgil's Epic Technique*, trans. H. & D. Harvey & F. Robertson (London).
- HEXTER, R. (1999) 'Imitating Troy: A Reading of *Aeneid* 3', in C. Perkill (ed.), *Reading Vergil's Aeneid: An Interpretive Guide* (Oklahoma), 64-78.
- HORSFALL, N. (1989), 'Aeneas the Colonist', *Vergilius*, 35: 8-27.
- JAMES, S. L. (1995), 'Establishing Rome with the Sword: Condere in the *Aeneid*', *AJPh* 116.4, 623.
- JENKYN, R. (1998), *Vergil's Experience: Nature and History: Times, Names and Places* (Oxford).
- KNAUER, G. N. (1979), *Die Aeneis und Homer: Studien zur Poetischen Technik Vergils mit listen der Homerzitate in der Aeneis* (Gottingen).
- _____ (1999), 'Vergil's Aeneid and Homer', in P. Hardie (ed.), *Vergil: Critical Assessments of Classical Authors Aeneid* (vol. III) (London and New York), 93-113.
- LLOYD, R. B. (1957), '*Aeneid* III and the Aeneas Legend', *AJP* 78: 382-400. 132-151;
- LYNE, R. O. A. M. (1987), *Further Voices in Vergil's Aeneid* (Oxford).
- MACKAIL, J. W. (1930) (ed.), *The Aeneid* (Oxford).
- McKAY, A. G. (1966), 'The Achaemenides Episode: Virgil, *Aeneid* III, 588-691', *Vergilius*, 12: 31-38.
- ΜΑΡΩΝΙΤΗΣ, Δ. Ν. (1978), *Αναζήτηση και Νόστος του Οδυσσέα. Η Διαλεκτική της Οδύσσειας* (Αθήνα).
- _____ (1993), *Ομήρου Οδύσσεια. Απόλογοι: Κίκονες-Λιωτοφάγοι-Κύκλωπες (Ραψωδία ι)* (Αθήνα).
- _____ (1994), *Ομήρου Οδύσσεια. Απόλογοι: Αίολος-Λαιστρυγόνες-Κίρκη (Ραψωδία κ)* (Αθήνα).
- _____ (1994), *Ομήρου Οδύσσεια. Απόλογοι: Σειρήνες, Πλαγκτές-Σκύλλα-Χάρυβδη, Θρινακία (Ραψωδία μ)* (Αθήνα).
- MYNORS, R. A. B. (1969), (ed.), *P. Vergili Maronis Opera: Aeneidos Liber III* (Oxford).

- NELIS, D. (1995), 'Broken Voices on the Shore: A Note on *Aeneid* 3. 556', *REA* 97, 627-631.
 _____(2001), *Vergil's Aeneid and the Argonautica of Apollonius Rhodius* (Leeds).
- OTIS, B. (1966), 'The Odyssean *Aeneid* and the Iliadic *Aeneid*', in S. Commager (ed.), *Virgil. A Collection of Critical Essays* (New Jersey), 89-105.
- PARRY, A. (1966), 'The Two Voices of Virgil's *Aeneid*', in S. Commager (ed.), *Virgil. A Collection of Critical Essays* (New Jersey), 107-123.
- PASCHALIS, M. (1986), 'Virgil and the Delphic Oracle', *Philologus* 130.1: 44-68.
 _____(1987), 'Virgil's Actium-Nicopolis', in E. Chrysos (ed.), *Nicopolis I. Proceedings of the First International Symposium on Nicopolis (23-29 September 1984)* (Preveza), 57-69.
 _____(1997), *Virgil's Aeneid: Semantic Relations and Proper Names* (Oxford).
- PHILLIPS, D. (1997), 'Seeking New Auspices: Interpreting Warfare and Religion in Virgil's *Aeneid*', *Vergilius*, 43: 45-55.
- PUTNAM, M. C. J. (1980), 'The Third Book of the *Aeneid*: From Homer to Rome', *Ramus* 9: 1-21.
 _____(1995), *Virgil's Aeneid: Interpretation and Influence* (London).
- QUINN, K. (1969), *Virgil's Aeneid: A Critical Description* ().
- QUINT, D. (1982), 'Painful Memories: *Aeneid* 3 and the Problem of the Past', *CJ* 78: 30-38.
- STAHL, H.-P. (1998), 'Political Stop-Overs on a Mythological Travel Route: From Battling Harpies to the Battle of Actium (*Aen.* 3. 268-93)', in H.-P. Stahl (ed.), *Vergil's Aeneid: Augustan Epic and Political Context* (London), 37-84.
- STANFORD, W. B. (1968), *The Ulysses Theme: A Study in the Adaptability of a Traditional Hero* (Oxford).
- VON ALBRECHT, M. (1997), *Ιστορία της Ρωμαϊκής Λογοτεχνίας (τ.1)* (Ηράκλειο).
- WILLIAMS, G. (1983), *Technique and Ideas in the Aeneid* (New Haven and London).
- WILLIAMS, R. D. (1972-3) (ed.), *The Aeneid of Vergil* (London and Basingstoke).
 _____(1987), *The Aeneid* (London).